

**НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«КИЄВО-МОГИЛЯНСЬКА АКАДЕМІЯ»**

**ФАКУЛЬТЕТ ГУМАНІТАРНИХ НАУК
КАФЕДРА ФІЛОСОФІЇ ТА РЕЛІГІЄЗНАВСТВА**

Людмила Пастушенко

ФІЛОСОФСЬКА ДУМКА В УКРАЇНІ

**Навчально-методичний посібник
з навчальної дисципліни**

Київ

НаУКМА

2025

УДК

Пастушенко Л. А. Навчально-методичний посібник з навчальної дисципліни «Філософська думка в Україні». К.: НаУКМА, 2025. – 127 с. (5,5 др. арк.)

«Філософська думка в Україні» – дисципліна, що входить до переліку дисциплін професійної та практичної підготовки студентів, які навчаються на першому (бакалаврському) рівні вищої освіти за спеціальністю 033 Філософія. Навчальну дисципліну розробила і викладає з 2017 року доцент кафедри філософії та релігієзнавства НаУКМА, кандидат філософських наук Людмила Пастушенко. Навчально-методичні матеріали, розміщені у посібнику, сприятимуть успішному та ефективному оволодінню дисципліною студентами, підготують необхідний ґрунт для якісної і плідної роботи студентів та викладача.

Автор:

Пастушенко Людмила Андріївна, кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії та релігієзнавства Національного університету «Києво-Могилянська академія».

Рецензенти:

Кузьміна Світлана Леонідівна, доктор філософських наук, професор, декан факультету гуманітарних і соціальних наук Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля

Менжулін Вадим Ігорович, доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії та релігієзнавства Національного університету «Києво-Могилянська академія»

Ухвалено до друку Вченою радою факультету гуманітарних наук

Національного університету «Києво-Могилянська академія»

(протокол № 14 від 27 червня 2025 року)

Текст друкується в авторській редакції

Л. А. Пастушенко, 2025

ЗМІСТ

Анотація.....	С. 4
Загальна характеристика дисципліни.....	С. 6
Плани лекційних занять.....	С. 12
Матеріали лекцій (тезовий виклад).....	С. 15
Додатки до лекцій. Таблиці.....	С. 52
Плани семінарських занять.....	С. 69
Зміст і вимоги до виконання індивідуальних письмових завдань.....	С. 80
Питання для підготовки до іспиту.....	С. 83
Тестові питання для самоперевірки.....	С. 85
Термінологічний словник.....	С. 92
Література до курсу.....	С. 101
Оцінювання	С. 121
Abstract.....	С. 126

АНОТАЦІЯ

Посібник є відображенням та узагальненням досвіду викладання навчальної дисципліни «Філософська думка в Україні» в Національному університеті «Києво-Могилянська академія». Посібник створено з метою представити студентам загальні тенденції розвитку філософської думки в Україні, висвітлити ключові проблеми, ідеї, концепції, які зароджувались і поширювались на українських теренах, виокремити персоналії, що увиразнювали вітчизняну філософію. У пропонованих матеріалах посібника порушено низку теоретико-методологічних питань, які не втрачають своєї значущості до сьогодні. В якому ракурсі можна ставити питання про національну визначеність філософії? Чи можна виокремити характерні риси вітчизняної філософії? За якими критеріями потрібно визначати зміст української філософської думки? Які твори і персоналії мають становити її предметне поле? При відтворенні історії філософської думки в Україні пропонується для обговорення зі студентами актуальні питання сучасного українознавства, серед них: визначення передумов та особливостей (історико-культурних, мовних, освітніх) становлення філософії на українських теренах; відтворення факторів формування академічної філософії в Україні; висвітлення європейського контексту розвитку української філософії; з'ясування філософських аспектів постановки національного питання вітчизняними інтелектуалами у ХІХ – ХХ ст. тощо.

У посібнику запропоновано допоміжні матеріали, що сприятимуть досягненню більш ефективної та плідної співпраці студентів із викладачем під час навчання. Розміщений тезовий виклад лекційного матеріалу супроводжується питаннями для самоперевірки. З метою систематизації лекційного матеріалу укладено додатки із узагальнюючими таблицями, термінологічний словник, що допоможе студентам більш якісно засвоїти поняття, ідеї, концепції, розроблені українськими філософами. Окремо подано теми і питання, винесені на семінарські заняття, питання для самостійного

опрацювання тем курсу. У посібнику надається перелік тем, схема (покрокові дії) та вимоги для виконання індивідуального письмового завдання з курсу. Задля кращого засвоєння матеріалів лекційних та семінарських занять пропонувані для самостійного опрацювання тестові питання з дисципліни. У посібнику подано списки основної (першоджерела) та додаткової (дослідження) літератури до кожного семінару і розгорнутий бібліографічний список до усього курсу, що включає наступні рубрики: першоджерела, дослідницька література, навчальні посібники, довідкова література, покликання на інтернет-ресурси.

Ключові слова: філософська думка, культурологічний підхід, філософія як любовмудріє, екзистенційна філософія, академічна філософія, філософська освіта, духовно-академічна філософія, університетська філософія, національна ідея.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ДИСЦИПЛІНИ

СТРУКТУРА ДИСЦИПЛІНИ

Загальна кількість годин – 120 год.	Галузь знань: 03 – Гуманітарні науки
Аудиторні заняття – 42 год.	Спеціальність – 033 Філософія
Самостійна робота – 78 год.	Освітній ступінь – бакалавр
Лекції – 28 год.	Семестр викладання – VII
Семінари – 14 год.	Форма контролю – іспит
	Кредитів ЄКТС – 4

Мета і завдання дисципліни

Метою дисципліни є ознайомлення студентів з основними етапами становлення та розвитку філософської думки в Україні, спадщиною її окремих представників.

Поставлена мета має бути реалізована через низку *завдань*:

- аналіз основних підходів до вивчення історії вітчизняної філософії;
- відтворення цілісної картини розвитку філософської думки на українських теренах;
- здійснення змістовного аналізу філософських учень видатних представників філософської культури в Україні;
- з'ясування місця вітчизняної філософії в контексті європейської та світової філософської традиції.

Опрацювання проблемного матеріалу, недостатньо представленого у науковій літературі, підготовка і презентація дослідницьких проектів мають сприяти формуванню у студентів навичок самостійних історико-філософських студій.

Метою навчання є розвиток таких основних навичок та вмінь студентів:

1. Ефективне читання (робота з першоджерелами та дослідницькою літературою, надання власного коментаря до прочитаного).
2. Робота в групах (групове обговорення матеріалу у відповідності до визначеного плану, проведення диспутів, підготовка спільних проектів)
3. Проведення презентацій (презентація індивідуальних або колективних завдань, виконаних студентами).
4. Науково-дослідницька робота (здійснення наукових досліджень у галузі філософії).

РЕЗУЛЬТАТИ НАВЧАННЯ, МЕТОДИ ВИКЛАДАННЯ І ФОРМИ ОЦІНЮВАННЯ

Результати навчання	Методи викладання і навчання	Форми оцінювання
ПРН-3. Вміти реконструювати історичний поступ світової філософії, еволюцію філософських ідей і проблем.	<ul style="list-style-type: none"> • Лекційні заняття. • Написання індивідуальної письмової роботи. • Виконання й презентація дослідницьких завдань. 	<ul style="list-style-type: none"> • Поточний контроль. • Колегіальне оцінювання (peer-assessment). • Підсумковий контроль.
ПРН-5. Використовувати методологію та пізнавальні засоби, що властиві філософії та її застосуванням.	<ul style="list-style-type: none"> • Виконання й презентація дослідницьких завдань. • Написання індивідуальної письмової роботи. 	<ul style="list-style-type: none"> • Колегіальне оцінювання (peer-assessment). • Підсумковий контроль.
ПРН-6. Володіти державною та іноземними мовами на рівні, достатньому для вільного фахового спілкування та обговорення наукових проблем і результатів досліджень у сфері філософії.	<ul style="list-style-type: none"> • Індивідуальні відповіді та групове обговорення на семінарських заняттях. • Індивідуальні доповіді та групове обговорення на семінарах-наукових конференціях. • Опрацювання наукової літератури. • Виконання й презентація дослідницьких завдань 	<ul style="list-style-type: none"> • Поточний контроль. • Підсумковий контроль.

	<ul style="list-style-type: none"> • Виконання командних проектів • Взаєморецензування. 	
ПРН-7. Критично осмислювати, аналізувати та оцінювати філософські тексти, застосовувати релевантні методи їх аналізу та інтерпретації.	<ul style="list-style-type: none"> • Опрацювання наукової літератури. • Виконання й презентація дослідницьких завдань. • Виконання й презентація групових проектів. • Виконання й презентація індивідуального проекту. 	<ul style="list-style-type: none"> • Поточний контроль. • Колегіальне оцінювання (peer-assessment).
ПРН-15. Розробляти і викладати філософські дисципліни в закладах освіти.	<ul style="list-style-type: none"> • Опрацювання наукової літератури. • Виконання й презентація дослідницьких завдань; • Обговорення презентацій • Виконання командних проектів 	<ul style="list-style-type: none"> • Підсумковий контроль.

Спосіб викладання. Навчальна дисципліна «Філософська думка в Україні» викладається у V семестрі та розрахована на 14 навчальних тижнів (по 3 ауд. год. щотижня; перший тиждень занять – лекційний). Вивчення дисципліни передбачає аудиторну (лекції – 28 год.; семінари – 14 год.) і самостійну роботу (78 год.). Загальна кількість годин, відведених на опанування дисципліни – 120 (4 кредити ЄКТС).

У лекціях здійснюється аналіз процесу становлення вітчизняної філософської думки, подається систематизований та структурований аналіз головних філософських напрямів, течій, вчень, теорій, що виникали й функціонували в українській культурі.

Семінарські заняття спрямовано на конкретизацію, поглиблення та закріплення лекційного матеріалу та знань, набутих студентами у процесі самостійного опрацювання рекомендованих першоджерел і дослідницької літератури, формування базового рівня фахової компетентності з питань, передбачених навчальною програмою дисципліни.

Курс «Філософська думка в Україні» є важливою складовою підготовки бакалаврів за спеціальністю 033 Філософія у галузі знань 03 Гуманітарні науки в НаУКМА до фахової діяльності в галузі освіти і гуманітарних наук. Він сприяє:

- знанню основних етапів розвитку вітчизняної філософської традиції;
- розумінню сутності і специфіки поглядів видатних представників української філософської культури;
- з'ясуванню характеру взаємодії українських філософів із спадщиною представників філософської культури інших народів;
- розумінню місця, яке посідає вітчизняна філософська думка в контексті європейської та світової філософської традиції;
- знанню основних концепцій розвитку філософської думки в Україні;
- поглибленню розуміння сутності філософії та її ролі в історії культури, специфіки взаємин філософії з іншими формами духовного життя людства (релігією, наукою, мистецтвом тощо);
- глибшому осягненню змісту і проблематики основних філософських дисциплін;
- розвиткові навичок логічного мислення, наукового аналізу та аргументації;
- оволодінню навичками аналізу та інтерпретації філософських текстів;
- опануванню класичних філософських текстів і сучасної наукової літератури предмета.
- знанню сучасної наукової літератури предмета.

Політика курсу

Читання, відвідування аудиторних занять і участь в обговоренні питань – три важливих складових навчальної дисципліни. Заняття мають стати надійним підґрунтям набуття студентами здатності критичного мислення та вміння обговорювати певні проблеми. Водночас необхідною передумовою цього є попереднє ознайомлення студента із запропонованими до кожного семінару

першоджерелами і дослідницькою літературою. Тексти першоджерел є обов'язковими для прочитання, власна оригінальна інтерпретація студентів заохочується. Водночас семінарські заняття мають стати майданом для спільного обговорення цікавих ідей, презентації власного оригінального бачення поглядів філософів, постановки актуальних важливих питань, командної роботи, реалізації власних проєктів. При виконанні індивідуального завдання (письмової роботи) є бажаним представити себе як автора, з наявним власним (оригінальним) поглядом на досліджувану проблему.

Опертя на першоджерела, власний погляд, зацікавлена участь у обговореннях – базові вимоги до плідної та цікавої співпраці викладача зі студентами під час навчання. Цьому сприяють надані методичні рекомендації, розміщені у пропонованому посібнику.

Система контролю. *Поточний контроль знань* здійснюється під час проведення семінарських занять і має на меті перевірку рівня обізнаності студентів із текстами й умінням їх інтерпретувати, а також виконання ними конкретних завдань. Поточний контроль передбачає оцінювання кожного виду робіт, зазначених в «Умовах визначення навчального рейтингу», та здійснюється у відповідності до чітко визначених критеріїв. *Підсумковий контроль з дисципліни* здійснюється у формі екзамену, що передбачає оцінювання рівня засвоєння студентами програмного матеріалу.

Вивчення дисципліни має відповідати вимогам «Положення про Академічну доброчесність здобувачів освіти у НаУКМА» (затверджене наказом № 112 від 07.03.2018 року) https://www.ukma.edu.ua/index.php/about-us/sogodennya/dokumenty-naukma/doc_download/577-polozhennia-pro-akademichnu-dobrochesnist-zdobuvachiv-osvity-u-naukma.

ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН ДИСЦИПЛІНИ

Номер теми	Назва теми	Кількість годин		
		Лекції	Семінари	Самостійна робота
1.	Філософська думка в Україні: теоретико-методологічні засади дослідження	2		6
2.	Філософські ідеї в культурі князівської Русі. Філософія як любовудріє	2	2	8
3.	Становлення академічної філософії в Україні. Філософський курс Києво-Могилянської академії	4	2	10
4.	Філософія Григорія Сковороди	4	2	10
5.	Філософські ідеї Просвітництва і Романтизму в Україні (кінець XVIII – перша половина XIX ст.)	2		8
6.	Академічна філософія в Україні у XIX – на поч. XX ст.	4	2	10
7.	Філософія мови О. Потебні.	2	2	4
8.	Українська ідея у вітчизняній інтелектуальній думці XIX –XX ст.: філософські аспекти.	4	2	8
8.	Філософія в Україні в кінці XIX – першій пол. XX ст.	2	2	8
9.	Українська філософія у другій пол. XX – на поч. XXI ст.	2		6
Всього:		28	14	78

ПЛАНІ ЛЕКЦІЙНИХ ЗАНЯТЬ

Лекція 1. Філософська думка в Україні: теоретико-методологічні засади дослідження (2 год.)

1. Основні підходи при дослідженні історії вітчизняної філософії.
2. Проблема національної визначеності філософії.
3. Критерії визначення предмету та змісту історії філософії в Україні.

Лекція 2. Філософські ідеї в культурі князівської Русі. Філософія як любомудріє (2 год.)

1. Міфологічні уявлення давніх русичів.
2. Писемні пам'ятки давньоруської доби: філософські аспекти.
3. Розуміння філософії, відображене у пам'ятках Русі.
4. Образ людини в давньоруській філософській думці.
5. Історіософські погляди русичів.

Лекція 3. Становлення академічної філософії в Україні. Філософський курс Києво-Могилянської академії (4 год.)

1. Вплив західноєвропейського Відродження на становлення філософських ідей в Україні.
2. Філософсько-світоглядні засади українських гуманістів.
3. Феномен полемічної літератури.
4. Значення Києво-Могилянської академії для розбудови філософської освіти в Україні.
5. Філософський курс в Києво-Могилянській академії: структура, змістовне наповнення.

Лекція 4. Філософія Григорія Сковороди (4 год.)

1. Філософський світогляд Гр. Сковороди.
2. Особливості філософського підходу Гр. Сковороди

3. Стрижневі ідеї у творчості українського філософа:
  - а) вчення про дві натури;
  - б) концепт самопізнання;
  - в) етичні погляди: вчення про сродну працю і рівну нерівність;
  - г) вчення про три світи.

Лекція 5. Філософські ідеї Просвітництва і Романтизму в Україні (кінець XVIII – перша половина XIX ст.) (2 год.)

1. Особливості поширення філософських ідей Просвітництва на українських теренах.
2. Представники Просвітництва в Україні: філософські погляди.
3. Ідеї Романтизму у творчості українських мислителів.

Лекція 6. Академічна філософія в Україні у XIX – на поч. XX ст. (4 год.)

1. Феномен академічної філософії.
2. Головні осередки академічної філософії в Україні.
3. Філософія в Київській духовній академії.
4. Філософський доробок викладачів київського Університету св. Володимира.

Лекція 7. Філософія мови Олександра Потебні (2 год.)

1. Співвідношення мови та мислення.
2. Мова як засіб пізнання світу і самопізнання.
3. Вчення про внутрішню форму слова.
4. Погляд О. Потебні на національне питання.

Лекція 8. Українська ідея у вітчизняній інтелектуальній думці XIX – XX ст.: філософські аспекти (4 год.)

1. Роль Кирило-Мефодіївського товариства у формуванні філософії національної ідеї.

- а) історіософська концепція М. Костомарова;
- б) Шевченків міф про Україну;
- в) проблема національної культури в осмисленні П. Куліша.

2. Філософські погляди громадівців. Погляд на національне питання М. Драгоманова.

4. Національна ідея у творчості покоління «Молодої України». Проект національної розбудови І. Франка.

5. Ліберальні концепції національного питання (Б. Кістяківський і М. Грушевський).

6. Радикальні погляди на національну ідею у творчості М. Міхновського і Д. Донцова.

7. Українське питання в радянську добу. Концепція азійського Ренесансу М. Хвильового.

8. Розробка національного питання в еміграції (О.-І. Бочковський, В. Липинський, І. Лисяк-Рудницький).

Лекція 9. Філософія в Україні в кінці XIX – першій пол. XX ст. (2 год.)

- 1. Філософія як позитивне знання у В. Лесевича.
- 2. Філософські погляди Б. Кістяківського: проект «наукової філософії» і філософія права.
- 3. Філософія природи В. Вернадського: вчення про біосферу і ноосферу.
- 4. Стан вітчизняної філософії в радянський період.
- 5. Філософи «поза системою»: В. Петров і В. Винниченко.

Тема 10. Українська філософія у другій пол. XX – на поч. XXI ст. (2 год.)

- 1. Київська філософська школа: віхи становлення.
- 2. Основні напрями діяльності Київської школи.

3. Сучасна українська філософія: основні тенденції та персоналії.

МАТЕРІАЛИ ЛЕКЦІЙ (ТЕЗОВИЙ ВИКЛАД)

Лекція 1. Філософська думка в Україні: теоретико-методологічні засади дослідження

Вивчення філософської думки в Україні: актуальність, сучасний стан і перспективи розвитку. Проблема національної визначеності філософії. Основні теоретико-методологічні підходи при дослідженні історії вітчизняної філософії. Значення раціоналістичного (універсалістського) підходу, сформованого під впливом гегелівської традиції, відповідно до якого історія філософії осмислюється як єдиний цілеспрямований поступальний всесвітній процес реалізації абсолютної ідеї, всезагальний процес філософського розвитку людства. В рамках раціоналістичного підходу філософія в певній культурній традиції можлива як форма вияву, конкретної реалізації всезагального або частина світового цілого (втрата унікальності, індивідуальності).

Актуальність та практичне значення при дослідженні філософської думки в Україні культурологічного підходу, сформованого у після гегелівській історико-філософській традиції (К. Фішер, В. Віндельбанд, В. Дільтей). Розгляд в рамках культурологічного підходу світового розвитку філософії як розгортання у часі полілогу культурно-національних філософських традицій, де унікальність та рівно значущість кожної культурної традиції утворює поліфонію світової філософії. При культурологічному підході філософія витлумачується як світоглядна наука, особлива сфера духовної діяльності, в якій знаходить вираз людське усвідомлення граничних підстав людського буття й широкого кола смисложиттєвих проблем (Вілен Горський). Осмислення в рамках культурологічного підходу історії філософії як історії філософської культури – багатоманітного простору спілкування та взаємодії різних ідей, цінностей та смислів.

Важливість використання концепту *філософська думка* як сукупності значимих для певної культури філософських ідей (Дм. Чижевський, В. Горський). Доречність застосування теоретико-методологічних засад культурологічного підходу при вивченні філософської думки в Україні, що з початку свого становлення вирізняється екзистенційним виміром.

Проблематичність розгляду філософської думки в Україні крізь призму пошуків національних ідентифікаторів. Переваги і недоліки осмислення філософії в національному контексті, де філософські ідеї вивчаються як явище українського культурно-національного життя.

Питання виокремлення критеріїв визначення предмету і змісту української філософії. Об'єктивні критерії: мова, територія, місце філософської діяльності, походження (місце народження, навчання), суб'єктивні – особистісне ставлення філософа до української філософської культури. Співвідношення різних критеріїв як умова визначення приналежності певних філософів до вітчизняної традиції філософування. Важливість критерію участі філософів у різноманітних процесах та явищах українського інтелектуального життя, врахування фактору долучення філософів до розбудови філософсько-культурного середовища на українських теренах.

Ознаки «редукції науковості» у сучасній україністиці при визначенні специфіки філософії в Україні:

- розгляд філософських процесів та явищ в Україні в ракурсі виключно національного фактору;
- витлумачення філософських ідей мислителів крізь призму етнопсихології, в пошуках неповторних рис українського національного світогляду;
- редукціонізм – зведення багатоманітності філософського вчення певних мислителів до однієї риси філософування;
- розгляд розвитку філософії в Україні крізь призму висвітлення тяглости міфологізованих сюжетів і мотивів філософії («кордоцентризм», «антейність» української філософії).

Проблема термінологічної невизначеності у сучасній історико-філософській україністиці. Співвідношення понять «українська філософія», «філософія в (на) Україні», «філософська думка в Україні».

Предмет курсу «Філософська думка в Україні» – сукупність філософських ідей, концепцій, теорій, які постали і розвивались у вітчизняній культурній традиції і представлені у різноманітних жанрах інтелектуального доробку українських мислителів.

Запитання для самоперевірки:

1. Чи можна стверджувати, на Вашу думку, про національну визначеність філософії?
2. Назвіть переваги та недоліки універсалістського (раціоналістичного) підходу до вивчення історії філософії.
3. Поміркуйте над питанням: доречніше стверджувати про історію філософії чи історії філософій?
4. Розкрийте переваги культурологічного підходу до історико-філософського пізнання.
5. Висвітліть значення концепту «філософська думка» і ефективність його застосування до опису філософії в Україні.
6. Назвіть переваги і недоліки ракурсу осмислення української філософії в національному ключі.
7. Поміркуйте і спробуйте визначити критерії визначення предмету і змісту української філософської думки.

Лекція 2. Філософські ідеї в культурі князівської Руси.

Філософія як любовмудріє.

Давньоруська філософія – pro et contra:

- Філософія до Сковороди – навчання філософії, а не оригінальна традиція філософування (Г. Шпет).

- Значимість філософської культури Київської держави, дослідження якої передбачає реконструкцію філософськи значимих ідей, що становили світоглядні засади тогочасної культурної доби (В. Горський).

Стрижневі концепти староукраїнської книжної культури. Значення слова як знання та оцінки, важливої передумови розвитку філософської думки. Спонука до осягнення сенсу, прихованого у слові, пошук символічного, метафізичного його значення – стимулювання філософського розуміння.

Міфологічні уявлення давніх слов'ян. Засадничі елементи язичницького світоустрою. Уявлення про бінарний, подвійний світ. Опозиція смерті-життя – основа світорозуміння давніх слов'ян. Міра – центральне поняття язичницького світобачення. Розуміння людини як природньої істоти, що завжди залишається при Роді. Душа – живоносне начало, засвідчує приналежність до будь-якої частини природи, єдність душі і тіла.

Трансформація первісних міфологічних уявлень про світобудову із поширенням християнських ідей на Русі: віра замінює міру, межу; усталений, і бінарний світ постає безмежним Божим творінням, в якому перемішані добро і зло, грішники і праведники, і в якому потрібно відшукати власний шлях спасіння завдяки вірі людини в Бога через Слово.

Специфіка філософської культури князівської Русі. Превалювання *екзистенційного виміру філософування*. Філософія як *любомудріє* – праведне життя і життя во Христі. Причини слабкості теоретико-дискурсивної складової у філософській культурі русичів: акцент на практичній, святоподвижницькій ідеї у книжності; залежність розбудови освіти від князівської влади та історико-політичних обставин; слабкість засвоєння античної філософської спадщини та освіти; фатальна роль книжної (церковнослов'янської) мови у становленні професійної філософської традиції та освіти на українських теренах.

Подвійне витлумачення філософії у культурній спадщині князівської Русі:

I. Філософія як християнське *любомудріє*: стан онтологічного прилучення до Христа – Премудрості Божої. Філософія як єдність теоретичного і практичного знання, як мудре життя, шлях духовного оновлення та преображення

II. Філософія як язичницьке мудрування, зовнішнє знання:

1. хибний шлях пізнання Божественних істин;

2. відіграє допоміжну роль у засвоєнні істинного знання, даного у Богооб'явленні.

Антропологічна проблематика в києворуській філософській думці.

Осмислення місця і становище людини у світі. Розуміння людини як вільної та відповідальної істоти, самодостатньої особистості, що посідає панівне місце у всесвіті. Проблема співвідношення душі і тіла: відмінність та ієрархічна співвіднесеність, єдність душі і тіла в цілісній особистості, спільність моральної відповідальності, взаємозв'язок душевної та тілесної природ людини в ракурсі відношення до зла.

Історіософські погляди руських мислителів. Історіософська концепція митр. Іларіона у творі «Слово про закон і благодать» (осмислення цілісного образу історії, виокремлення головних рушіїв та тенденцій історичного процесу, з'ясування закономірностей історичного розвитку). Розуміння історичного процесу як поступового розгортання Богоявлення. Розподіл однолінійного історичного процесу на два етапи: перший – етап Закону – період Богоодкровення, даного через Мойсея, адресоване обраному єврейському народу; другий – етап Благодаті – друга стадія Боговиявлення, через явлення Христа, адресована всьому людству. Богоявлення в осмисленні митр. Іларіона набуває характеру поступального, висхідного у русі процесу: на зміну менш досконалому етапу приходить більш досконалий (закон – це тінь, благодать – істина, закон – це рабство, благодать воля). У земній історії цей процес розгортається через прилучення до євангельської істини дедалі більшої кількості народів, і Землі Руській у цьому процесі належить визначальне місце.

Питання для самоперевірки:

1. Розкрийте специфіку філософської складової давньоруської культурної спадщини.
2. Охарактеризуйте три типи давньоруської літератури (оригінальна, перекладна, спільна для слов'ян), з яких ми можемо реконструювати філософські ідеї.

3. Розкрийте розуміння феномену філософії давньоруськими книжниками.
4. Висвітліть уявлення давніх русичів про всевіт, відображені у літературних пам'ятках.

Лекція 3. Становлення академічної філософії в Україні.

Філософський спадок Києво-Могилянської академії

Феномен академічної філософії. Причини пізнього виникнення академічної філософії в Україні: історико-політична (відсутність інтересу світської влади), книга та освіта на Русі – забаганка князів; превалювання не теоретико-дискурсійного, а екзистенційного виміру філософування у русичів, мовна ситуація.

Історико-культурні та філософсько-світоглядні передумови становлення академічної філософії. Внаслідок політичних трансформаційних процесів переорієнтація вітчизняної культури із візантійської на західноєвропейську традицію, яка переживала тоді епоху Відродження.

Два напрями інтелектуального відродження на українських теренах:

1) ранній український гуманізм, елітарна течія (кінець XV – середина XVI ст.): Юрій Котермак (Дрогобич), Павло Русин з Кросно, Станіслав Оріховський-Роксолан, Лукаш з Нового Міста. Характерні риси – витончена інтелектуалізованість, наднаціональний і поза сповідний характер.

2) гуманістично-реформаційний напрям (друга пол. XVI – поч. XVII ст.): розробка гуманістичних ідей у переплетінні з реформаційними, виник на ґрунті переосмислення греко-візантійських і слов'янських духовних традицій: Касіан Сакович, Кирило Транквіліон-Ставровецький, Мелетій Смотрицький, Іван Вишинський, Герасим Смотрицький.

Характерні ознаки філософського світогляду українських гуманістів:

- переорієнтація від Богопізнання до пізнання природи і людини;

- осмислення людського призначення на землі як відкриття і витлумачення божественного задуму Творця-природи;
- деїстичне розуміння співвідношення Творця і природи – обмеження Бога функцією творення цього світу, розуміння природи як самодостатнього світу у багатоманітності його проявів;
- переосмислення факту творення людини: не Бог, а природа визначає внутрішній світ людини, її індивідуальні особливості;
- авторитет античних богів, міфологічних героїв є рівнозначним авторитету християнського Бога;
- гуманістичний антропоцентризм: витлумачення людини як найвищої цінності у всесвіті, інтерпретація мети людського життя в якості самоутвердження особистості в її чисто земному втіленні;
- розуміння цінності життя людини у перспективі її власних діянь, її земного самоутвердження, активної реалізації у тут-бутті;
- акцентування проблеми самопізнання людини, її місця у цьому світі;
- важливість питання свободи волі: людина повинні діяти, покладаючись на власний розум, а не на випадок і волю Божу;
- переосмислення проблеми співвідношення душі і тіла. Відродження – відкриття виміру тілесності у людини, реабілітація і гімн тілесній красі.

Явище полемічної літератури в українській інтелектуальній думці другої пол. XVI – поч. XVII ст. Багатовекторне дискусійне обговорення актуальних подій українського релігійного життя. Відмінність витлумачення місця та значення Берестейської унії 1596 року в релігійній думці. Два протилежних погляди на унію: апологія унії або осмислення унії як засобу полонізації та окатоличення українського народу. Дискусії щодо основних засад церковного віровчення, перегляд релігійної практики, значення освіти.

Становлення філософської освіти на українських землях. Вплив полемічного дискурсу міжконфесійних відносин на формування освіти в Україні. Поява перших гуманістичних шкіл (протестантських гімназій та єзуїтських колегій) на українських землях у другій пол. XVI ст., з одного боку, як презентація нового

всеевропейського типу шкільництва, з іншого боку, як каталізатора розбудови православною спільнотою власної системи освіти. Київські історики ХІХ – поч. ХХ ст. про передумови становлення освіти в Україні: усвідомлення православною спільнотою власної не конкурентоспроможності у шкільній справі, розуміння нездатності православ'я відповісти на потреби тогочасної спільноти у різнобічній освіті. Поширення католицизму та протестантизму на українських землях спонукало активність православної просвітницької діяльності, стимулюючи розбудову за західними зразками системи братств і заснованих при них шкіл (Львівська, Київська та Луцька школи, Острозька Академія).

Значення *Києво-Могилянської академії* (1615–1817) у становленні філософської освіти на українських та слов'янських теренах: період розбудови систематичної філософської освіти; залучення надбань західноєвропейської академічної філософії до української духовної культури.

Специфіка філософії в Києво-Могилянській Академії. Особливості філософської освіти і знання у стінах Академії:

- друга схоластика, філософський напрям, представлений у західноєвропейських університетах ХVІ – ХVІІ ст.;
- філософування у формі вивченні текстів авторитетних мислителів; авторитети первинні (Арістотель) та вторинні (схоластичні мислителі – філософські школи томізму, скотизму і оккамізму);
- систематичний виклад арістотелівської філософії, інтерпретованої у дусі християнського віровчення;
- філософія у вигляді філософських підручників (зразки – підручники єзуїтських філософів Беніто Перейра, Франциско Суарес, Франциско де Толедо).
- основні форми вивчення філософії: лекція і диспут.
- виклад матеріалу у схоластичній техніці *questiones desputata* (розв'язання суперечливих питань).

Структура і змістовне наповнення дисциплін філософського курсу Києво-Могилянської академії.

Діалектика (logica minor, мала логіка). Зміст відповідав елементам сучасної формальної логіки – три операції розуму (термін, судження, силогізм).

Логіка (philosophia rationalis, велика логіка). Розгляд філософських гносеологічних та метафізичних питань: розрізнення та універсальності, категорії, знаки та позначення, методологія пізнання.

Фізика (philosophia naturalis, філософія природи). Основні питання: начала і причини природних речей, матерія та форми, їхнє співвідношення, сутність специфіка природи, властивостей і різновиди тіл, причина і наслідок, час простір і нескінченність; поняття душі, її типи; проблема виникнення світу, різні системи світобудови, проблема множинності світів, вічності світу, час створення світу.

Метафізика (metaphisica, philosophia ultranaturalis, scientia ultranaturalis, наука про надприродне). Дві частини: I. Вчення про суще (реальне і можливе суще; трансценденталії як найуніверсальніші предикати усіх речей, субстанція та акциденція). II. Божественна наука (вчення про Бога, атрибути, докази існування Бога та ангелів).

Етика (philosophia moralis), навчання правил моральнісної поведінки. Частини: монастика (наука про звичаї взагалі), економіка (застосування звичаїв батьком та управителем), політика (застосування звичаїв управителем держави). Підґрунтям етичних поглядів є аристотелівське розуміння щастя як мети людської діяльності.

Спільність і відмінність у викладі дисциплін *авторів філософських курсів КМА* (Інокентій Гізель, Йосиф Крюковський, Стефан Яворський, Інокентій Поповський, Іларіон Ярошевицький, Теофан Прокопович, Стефан Калиновський, Сильвестр Кулябка, Михайло Козачинський, Георгій Кониський, Георгій Щербацький).

Трансформація філософської освіти – перехід до *вольфганської* методики викладання філософії. Зорієнтованість філософського курсу на формування дослідницьких навичок, здатності до аргументації та доведення тез і концепцій

на основі математичного алгоритму. Перегляд структури і послідовності філософських дисциплін: Формальна онтологія, Загальна космологія, Психологія, Фізика (опертя на динамічну модель природи Ляйбніца і механіку Ньютона), Природня онтологія.

Питання для самоперевірки:

1. Розкрийте феномен Відродження на українських теренах, висвітліть його особливості.
2. З'ясуйте характерні риси філософсько-світоглядних уявлень представників гуманізму в Україні.
3. Висвітліть риси полемічної літератури, виокреміть основні питання філософсько-релігійного характеру, довкола яких виникла дискусія серед тодішніх українських інтелектуалів.
4. З'ясуйте особливості становлення освіти на українських теренах у 2 пол. XVI – XVII ст.
5. Охарактеризуйте роль Києво-Могилянської академії у розбудові вищої філософської освіти в Україні.
6. Назвіть та окресліть зміст дисциплін філософського курсу, прочитаного у Києво-Могилянській академії у XVII – XVIII ст.
7. Окресліть філософські ідеї, яких торкались професори під час викладання курсу фізики (натурфілософії) у Києво-Могилянській академії.
8. Які етичні погляди розкривали викладачі у своїх курсах в Києво-Могилянській академії?

Лекція 4. Філософія Григорія Сковороди.

Характерні риси філософського світогляду Сковороди. Особистість Сковороди вивисується над його філософією, а філософія може бути зрозумілою виходячи із його особистісного екзистенціального досвіду. Життя філософа – трагедія духу, наповнена гострою внутрішньою духовною боротьбою, постійний болісний пошук заспокоєння і внутрішньої свободи, внутрішнього самовизначення.

Особливості філософського підходу Гр. Сковороди:

- Відсутність систематичної розбудови вчення, водночас внутрішня органічність, цілісність вчення.
- Оригінальність – постійний процес самостійного осмислення власних ідей.
- Акт мислення постає як щораз індивідуально здійснюване розумово-вольове особистісне зусилля, в результаті якого постає справжнє автентичне знання.
- Автентичне мислення, переживання всезагальної істини як власної.
- Екзистенційний вимір філософування, філософія постає як певне любомудріє, практичний світоглядно-екзистенцій дискурс, філософія як особистісний акт прилучення до премудрості, софійності світу.
- Символізм: розрізнення внутрішнього від зовнішнього до пошуку прихованого смислу.
- Діалектичне мислення Сковороди, застосування антитетики як відкриття протилежних означень у бутті. Уявлення про ціле як єдино-роздільної множинності. Ціле постає єдністю протилежностей, що співставлені у ціннісному вимірі. Дуалізм забарвлюється релігійно, есхатологічно, як боротьба між добром і злом, світлом і темрявою.
- Пріоритетність людинознавчої проблематики – відмова від претензій філософії на створення загальної картини світу, зосередження на низці світоглядно-екзистенційних людинознавчих питань: що таке щастя і шляхи його досягнення кожним.
- Протиставлення академічної латинської вченості (хибне знання) і справжнього істинного знання, яке народжується в кожній людині.

Стрижневі ідеї філософії Гр. Сковороди

Вчення про дві натури (внутрішню-зовнішню, ідеальну/духовну і матеріальну). Теоретико-методологічний принцип, застосований Сковородою до усіх сфер філософського пізнання (онтологія, антропологія, гносеологія, етика). Платонівське розрізнення двох світів (матеріального та ідеального) у

християнській рецепції Сковороди: матеріальне– світ-не-сущого, видимість, ілюзія, зовнішність, в якому приховане ідеальне, дійсне, істинне буття. Одночасне протиставлення та необхідний зв'язок цих світів – внутрішня натура є смислом зовнішньої, водночас зовнішня природа символічно зображує, вказує на внутрішню. Ціннісно-етичне, релігійне осмислення ієрархічного протиставлення двох натур. Вчення Сковороди про Премудрість Божу: ідеї як світ вічних першообразів, задум Божий про світ, ідеї як своєрідне «третє буття», котре пов'язує Абсолют із світом мінливих явищ.

Концепт самопізнання – осердя філософії Сковороди. Концепція самопізнання як онтологічний процес реального наближення людини до Бога шляхом заглиблення в себе, пізнання власних природних нахилів та здібностей. Переосмислення античного бачення людини як міри усіх речей, утвердження погляду на світ як проекцію сутнісних сил людини, світ, що має для нас людський смисл і розкрити цей смисл – те ж саме, що розкрити природу людини. Філософське значення міфологеми Наркіса, як прозріння краси і замилювання власною людською сутністю, акт самозакоханості, що призводить до відкриття Бога у людині, її духовного сутнісного виміру. Співвіднесеність самопізнання та пізнання світу і пізнання Бога. Багатовимірність твердження «пізнай самого себе» в гносеологічному та етично-світоглядному сенсі. Самопізнання як спосіб визначення власних індивідуальних здатностей і потреб, як спосіб саморефлексії та прийняття самого себе. Справжнім є знання суті власної життєвої поведінки і діяльності. Застосування принципу двох натур у вченні про самопізнання Сковороди. Мета самопізнання – віднайдення внутрішньої, вічної, нетлінної людини, висвітлення божественної ідеї людини, передвічного задуму про неї, сущого у Бозі. Простір самопізнання – софійний простір між апофатичним непізнаваням Божеством і тлінністю та тварністю людського існування. Наслідуючи традиції східно-християнської філософії, розуміння акту самопізнання не як гносеологічного, а як онтологічного процесу реального наближення людини до Бога шляхом заглиблення у себе.

Співмірність вчення про *самопізнання* та *концепту серця* у філософському світогляді Сковороди. Серце як внутрішнє буття людини, осереддя душевного та духовного життя, рушійна сила, що визначає шлях перетворення, преображення людини із зовнішньої на внутрішню. Серце – автентична людська сутність і божественне начало у людини.

Етика Г. Сковороди: концепт щастя як набуття душевного миру. Принцип «сродності» – онтологічне начало, закон буття; принцип відповідності вищому, розумному і справедливому началу (ідеї Бога про тебе, внутрішньої сили), що потенційно містить у собі мету і кінцевий результат, що визначає траєкторію, парадигму, сенс людського буття. Ідея сродної праці як сукупності природніх нахилів людської особистості, особливого, унікального для неї роду занять, призначеного Богом закону існування. Сродна праця – відповідність людини її справжній природі, її внутрішнє і зовнішнє самовизначення відповідно до нахилів своєї істинної натури, власне особистісне самовизначення, відкриття Божественного задуму про конкретну людську індивідуальність. Сродна праця – покладене на кожного завдання пошуку власного покликання. Сродність як результат самостійного рішення індивіда, його вільного вибору, як сакральний акт самоутвердження внутрішньої людини. Принцип рівної нерівності: міркування Сковороди щодо індивідуальності та неповторності життєвого духовного шляху кожної людини, значиме лише для неї самої.

Вчення про три світи (мікросвіт/мікрокосм, макросвіт /макрокосмос, символічний світ Біблії). Розвиток античної концепції людини як мікрокосмосу, співвимірного із макрокосмосом (всесвітом): пізнання світу крізь призму людської суб'єктивності, метафізична співвіднесеність мікро та макрокосму. Антиномічне зображення зовнішнього матеріального та внутрішнього ідеального світах крізь призму ціннісно-моральних категорій зла та добра. Відмінність макросвіту та мікросвіту: двоїста антиномічна людська природа має бути подолана, зовнішня людина, преображаючись у внутрішню, осягає суть буття і Бога. Зовнішній та внутрішній зрізи прочитання Біблії, біблійна брехня та істина. Біблія як цілий світ, що опосередковує собою божественний та земний

світи, гарантуючи їх цілісність. Біблія як засіб долучення людини до Божественної істини. Пізнання Божества через Божественні символи, Біблія як сукупність Божественного Розуму, Його Премудрість. Засвоєння богоодкровенних істин як самопізнання людини, входження у сферу софійності. Водночас світ символів як захисна оболонка для неготових засвоїти Божественні істини.

Питання для самоперевірки:

1. Спробуйте охарактеризувати основні риси філософського світогляду Гр. Сковороди.
2. Наведіть аргументи на користь оригінального типу філософування у Сковороди.
3. Чому, на Вашу думку, етична та антропологічна проблематика є пріоритетними у творчості Сковороди?
4. Чому вчення Сковороди про дві натури можна розглядати також в якості його методологічного підходу?
5. Доведіть, що концепт самопізнання є осердям філософського мислення Сковороди.
6. Наведіть основні засади вчення Сковороди про сродну працю та нерівну рівність.
7. У чому полягає особливість витлумачення Сковородою Біблії як окремого символічного світу?

Лекція 5. Філософські ідеї Просвітництва і Романтизму в Україні (кінець XVIII – перша половина XIX ст.)

Філософсько-світоглядні засади Просвітництва. Невіддільність ідеалу наукового знання від раціональності та оптимізму, переконаність у закономірній побудові світу, всесильності наукового пізнання. Ототожнення пізнання із природознавством, культ природи. Ідея природної необхідності, причинової

зумовленості, детермінізму природніх та соціальних процесів. Основні суспільно-політичні ідеї Просвітництва: поняття незмінної людської природи; ідея про рівність людей від природи; ідея про існування у людини як громадянина низки невідчужуваних прав і обов'язків; вчення про природню мораль, природне право; ідея про десакралізацію моральних норм та суспільно-політичних законів, які виводяться за законами розуму із самої природи.

Характерні особливості поширення ідей Просвітництва на українських теренах. Засвоєння ідей філософії Християна Вольфа. Формування українськими просвітниками власних філософських поглядів на ґрунті творчого переосмислення філософії німецького ідеалізму (творів Канта, Гегеля, Фіхте, Шеллінга).

Представники Просвітництва в Україні

Виклад системи філософських дисциплін у душі Просвітництва у творчості українського інтелектуала Якова Козельського (1728–1794). Розуміння ним предметного поля філософії як царини загальних законів природи і людської поведінки, обстоювання пріоритетності експериментальних методів дослідження, емпіризму, сенсуалізму у гносеологічних поглядах. Розгляд етики в якості центральної суспільної науки, утвердження її нерозривного зв'язку із політикою, практикою доброчесності. Обґрунтування просвітницької ідеї природного права і утилітаристської теорії моралі.

Просвітницькі ідеї у філософському доробку першого професора філософії Львівського ун-ту Петра Лодія (1764–1829). Розуміння філософії як ґрунтового пізнання сил, законів і мети природи, обґрунтування ідеалу раціональності. Схожість із Кантом у визначенні предметного поля філософії крізь призму основних запитань. Суспільно-політичні погляди П. Лодія: розкриття просвітницької теорії природного права і суспільного договору. Вчення про виникнення держави на основі суспільного договору задля забезпечення вроджених природніх прав.

Філософські ідеї Просвітництва у творчому доробку проф. Харківського ун-ту Йоганна Баптиста Шада (1758–1834). Осмислення філософом теоретико-

пізнавальних засад: критика кантівського протиставлення теоретичного і практичного розуму та тези про непізнаваність речей у собі. Осмислення ідеї про єдність розуму як у функції мислення, так і хотіння – теоретичного і практичного, що підлеглі єдиному загальному для них закону – закону абсолютної гармонії. Філософське обґрунтування Й. Шадом теорії природніх прав людини, в центрі якої – розуміння людини як абсолютно вільної істоти, що визнає єдине законодавство – законодавство власного розуму. Розуміння Й. Шадом права людини на абсолютну свободу, яку жодна зовнішня, навіть збройна сила не може знищити, в якості найвищої гідності людини. Обґрунтування діалектичної ідеї про боротьбу протилежностей як основу суспільного розвитку, причини національного, звичаєвого і культурного різноманіття, що творить, вдосконалює людину і людство в цілому. Осмислення теорії природного права та суспільного договору. Розуміння закономірностей виникнення та функціонування держави, для якої головною і єдиною метою є безпека громадян, обмеження функцій держави виключно забезпеченням зовнішніх потреб людини, не підконтрольність державі моральної та релігійної царин людського буття.

Характерні особливості поширення ідей Романтизму в Україні. Творче переосмислення філософії Шеллінга. Представники Романтизму в Україні. Данило Кавунник–Веланський (1774–1847): спроба застосування ідей натурфілософії Шеллінга у формулюванні теоретичних засад природознавчого знання. Вплив Шеллінга на філософську творчість професорів Харківського університету А. Дудровича і Й. Кронеберга. Романтичне світосприйняття і переосмислення ідей Шеллінга у творчості київського духовно-академічного філософа П. Авсенєва. Вплив романтизму на діяльність Кирило-Мефодіївського товариства. Настанови Романтизму у творчості Миколи Гоголя. Розкриття Гоголем конфлікту вільної творчої особистості і репресивного унормованого суспільства, розбудованого на раціональних засадах. Визначальні риси творчості М. Гоголя: звеличення життя духу і неприйняття буденності; усвідомлення і відраза до недосконалостей цього світу, який постає в рецепції Гоголя світом нищості, аморальності, вульгарності; гостре відчуття неподоланності розриву

між мрією і дійсністю, ідеальними уявленнями про світ і реальним, буденним світом. Проблематика сучасної моральної свідомості в осмисленні М. Гоголя. Звернення до героїчного минулого України у пошуках ідеалів, постатей сильних особистостей.

Питання для самоперевірки:

1. Які інституційні та культурно-історичні передумови поширення ідей Просвітництва в Україні?
2. Хто з вітчизняних мислителів розвивав у своїй творчості просвітницькі теорії природнього права і суспільного договору?
3. У чому полягає трагізм академічної діяльності в Україні проф. Й. Шада?
4. Яким чином українські просвітники витлумачували гносеологічні ідеї у дусі Просвітництва?
5. Які етичні настанови Просвітництва відображені у творах П. Лодія, Я. Козельського, Й. Шада?
6. Хто з вітчизняних мислителів представляв у своїй творчості ідеї Романтизму?
7. Яким чином позначений вплив Романтизму на формування світоглядних настанов М. Гоголя?

Лекція 6. Академічна філософія в Україні у ХІХ – на поч. ХХ ст.

Основні центри академічної філософії та її представники:

Львівський університет. Перекладознавча і філософська творчість Петра Лодія у першій пол. ХІХ ст., творча еволюція від вольфгангівської філософії до переосмислення філософії Канта і пошуку засад оновлення філософії. Основні напрями діяльності Львівсько-Варшавської логіко-філософської школи (1895–1939): філософія науки, методологія наукового пізнання.

Харківський університет. Творче переосмислення ідей німецького ідеалізму у філософії Йогана Баптиста Шада. Філософський доробок Андрія Дудровича, Василя Добротворського, Олександра Потебні, Федіра Зеленогорського, Миколи Стеллецького.

Новоросійський університет. Роль Миколи Ланге у становленні української психології та філософії (теорія психічного звороту, концепція монодуалізму). Микола Грот як очільник вітчизняної психологічної науки.

Ніжинський інститут князя Безбородька. Філософський та освітянський доробок Миколи Грота, Павла Тихомирова.

Філософія в Київській духовній академії (1819–1919; у 1920–1924 – Київська православна богословська академія).

Особливості київської духовно-академічної філософії:

- Філософське обґрунтування релігійного світогляду, філософія теїзму. Розуміння світоглядного значення філософії. Філософія як понятійне вираження світогляду, «світорозуміння і життерозуміння», певного відношення до життя. Філософія як людське самопізнання, є результатом методичного розмірковування людини про принципи, якими людина керується у своєму житті, які визначають її життєвий напрям.
- Доведення тісного зв'язку філософії та релігії. Звернення до філософії як до важливого знаряддя до укріплення християнської релігії в умовах послаблення її впливу на суспільну свідомість кризи моральності та релігійності у ХІХ ст.
- Розбудова православної філософії. Творчий синтез досвіду православного умоспоглядання із надбаннями західноєвропейської філософії.
- Три джерела духовно-академічної філософії: святоотча спадщина, різні течії та напрями західноєвропейської філософії (особлива увага до німецького ідеалізму), християнізований платонізм.
- Пошук цілісного універсального філософського світогляду, в результаті критичного переосмислення засад раціоналізму та емпіризму західноєвропейської філософії.

- Обґрунтування самостійного статусу філософського знання, розмежування його предметного поля із полем науково-природничого пізнання. Демонстрація неспроможності спеціального наукового знання у вирішенні тих питань, що традиційно належали до сфери філософського розмислу – питання сутності людини, її пізнавальних здатностей, відношення до абсолютно-цінного, сенсу і мети людського призначення у світі.
- Базуючись на засадах ідеалізму, філософське висвітлення пріоритетності морально-релігійного начала у розвитку людства, утвердження загальнолюдських абсолютних цінностей.
- Критика матеріалістично-позитивістського світобачення, нігілістичних та релятивістських умонастроїв сучасної доби.
- Критика сучасної «філософії досвіду», доведення, що послідовне проведення емпіричного принципу у філософії призводить до нігілістичних та релятивістичних висновків, заперечення царини безумовного, абсолютно-цінного – метафізики, моральності та релігії.
- Критика філософії абстрактного ідеалізму (філософських систем представників німецького ідеалізму Канта, Гегеля, Фіхте, Шеллінга), оскільки в цих системах покладається абсолютне начало – Розум, що розглядається як дещо абстрактне, однобічне до конкретної живої істоти (людини чи Бога). Замість абстрактного поняття чистого буття в основу має бути покладено реальне конкретне суще.
- Розбудова філософії конкретного ідеалізму: конкретний ідеалізм в якості абсолютного начала усього існуючого покладає конкретне Сущє, яке є самобутньою реальною істотою, живим особистісним Богом; можливість пізнання передбачає вкоріненість того, хто пізнає, й пізнаваного в абсолютному сущому духовному абсолюті як началі (за М. Ткачук).
- Обґрунтування засад онтологічної гносеології: відкриття виміру духовності, як Абсолют, так і людина – духовні істоти, що не вимірюються

виключно за раціональною ознакою, наголос на вищості духу за свідомість, розуміння істини як конкретної онтологічної сутності.

- Актуалізація проблеми співвідношення віри та знання. Віра виступає не теоретико-гносеологічним принципом пізнання істини, а певним онтологічним началом, силою, яка ставить людину у принципово нове відношення до буття. Віра переступає кордони того, що можна довести фактами чи розумом, – переконання, що пронизує собою усе єство людини і стає основним началом її життя і думки. Віра знаходить своє джерело в усій повноті внутрішнього життя людського духу, в цілісності, енергії і гармонії духовного життя. Наголос на гармонії віри та розуму: Віра як творче начало теоретичного розуму і розум як засіб досягнення досконалості віри.

Філософсько-антропологічні погляди. Осмислення християнської ідеї про подвійність людської природи, поєднання матеріального, природного та духовного, надприродного начал в людині в ієрархічній єдності. Критика матеріалістичного тлумачення людської природи, доведення нематеріального походження людської душі. Концепт серця як демонстрація глибинної пов'язаності, паралельності протікання, водночас багатоманітності тілесних та душевних виявів людського єства.

Висвітлення *феномену особистості*, як метафізичної ознаки, що відрізняє світ людського від інших рівнів буття – створення її як одиничної унікальної особистості за образом і подобою Божою. Людська особистість у свободі своїх життєвих проявів утворює власний неповторний властивий їй внутрішній світ. Особистість не задана природою, а постійно витворюється людиною, через власні творчі зусилля. Особистість у своєму самотворенні, самоконституюванні задає духовні параметри власного буття, керуючись обраними ціннісними орієнтаціями. Головний атрибут особистості – моральна самосвідомість, що нерозривно пов'язана й з відкриттям власної індивідуальності, з іншого боку – персональності людини з апеляцією до безумовного і вічного. Особистість – онтологічна ознака людини, вияв божественного начала – таємниця, неподільна

і проста цілісність, неповторна, незбагненна глибина, водночас творча сила, що буде особливі за змістом людські форми і способи буття.

Основні напрями етичних студій. Визначення наукового статусу етики як науки, окреслення предметного поля етики. Дослідження сутності, специфіки, походження моралі. З'ясування феномену свободи волі. Критика формальної етики, автономії розуму. Автономія чи теомія? Переосмислення концепції моральної природи людини, запозиченої з німецького ідеалізму, на засадах православного світогляду. Джерело етичної поведінки – духовні виміри особистісного буття людини (онтологічне підґрунтя етики). Царина моральності – сфера духовного в людині, ідентичність понять духу особистості, моральної істоти. Метою моральності, що розкриває призначення людини, є вироблення богоподібної особистості, що збігається з філософським поняттям моральнісного характеру. Феномен свободи. Переосмислення кантівського поняття свободи в онтологічному, духовному аспекті. Подвійне розуміння свободи людини як мети і як засобу досягнення мети: у першому випадку є свободою духу, у другому свободою волі. Обстоювання пріоритетності етично-релігійного фактору у розвитку тогочасного суспільства, розгляд християнських цінностей як потужне соціальне і культурне підґрунтя оновлення. Відчуття небезпеки кризової ситуації в царині моральності через поширення світоглядних засад матеріалізму, позитивізму, нігілізму, марксизму. Доведення пріоритетності морально-релігійного начала у розвитку людства, утвердження загальнолюдських абсолютних цінностей, що увиразнюють людське і водночас божественне начало в людині.

Актуальні питання суспільно-політичного життя у релігійно-філософській публіцистиці лівого крила академічної професури на поч. ХХ ст. Проблематика співвідношення політики і релігії. Постановка питання про невідповідність реального життя християнським моральним ідеалам, користуванні релігією, як засобом зміцнення політичного устрою, пристосуванні християнського віро– і моральнісного вчення до потреб панівного політичного ладу, утисненні свободи слова.

Історико-філософські студії в КДА. Перші вагомі кроки у розбудові теоретичних і методологічних засад історико-філософського знання, ствердженні історії філософії як самостійної дисципліни. Культурологічний підхід до осмислення філософії. Концептуальне осмислення ролі та значення особистісного та культурно-історичного факторів історії філософії, що здійснюється у руслі післягегелівської історико-філософської традиції. Конкретні історико-філософські дослідження: античнознавство (платонознавство), сходознавство, модерна філософія, філософія німецького ідеалізму, історія патристики, вітчизняної та російської філософії.

Філософські студії в Університеті Св. Володимира (1834–1920).

Особливості становлення та розвитку філософської освіти в Університеті св. Володимира: зміст і специфіка. Викладацька майстерність київської університетської професури. Характерні риси філософського життя в Університеті. Філософська діяльність Психологічної семінарії, (заснована проф. Г. Челпановом 1898 р.). Філософська ініціатива Київського Науково-філософського товариства (1914–1919 р), очолюваного проф. Є. Спекторським.

Дві генерації викладачів філософських дисциплін в Університеті. Перша: викладачі Київської духовної академії (Орест Новицький, Петро Авсенев, Сильвестр Гогоцький), філософські погляди яких формувались на засадах християнського теїзму. Друга генерація викладачів (починаючи з 1879 р.) світська, вільна від релігійного підґрунтя, традиція філософування.

Характерні особливості філософських поглядів викладачів другої генерації:

- спроба вироблення оригінального філософського вчення, базованого на інтенціях пошуку нового знання, яке б долало суперечності односторонності раціоналізму та емпіризму, матеріалізму та ідеалізму (концепція пансіхізму О. Козлова, вчення синехологічного спіритуалізму О. Гілярова);
- протистояння пануючим матеріалістичним, позитивістським тенденціям у філософії, віднаходячи суто філософську аргументацію для полеміки;

- утвердження теоретичної та практичної значущості філософії;
- теоретичне обґрунтування психології, осмислення її нерозривного зв'язку із філософією.

Філософські погляди київських університетських філософів.

Обґрунтування *Олексієм Козловим* нового філософсько-світоглядного напрямку панпсихізму, згідно з яким усе суще визнається психічним та свідомим, долається протилежність внутрішнього і зовнішнього світів, всесвіт постає як система взаємодіючих субстанцій, що існують у свідомості суб'єкта. Філософія світла і радості *Олексія Гілярова*, спрямована на досягнення цілісного і злагодженого світогляду, розуміння життєсвіту як єдиного цілого. Розробка вчення синехологічного спіритуалізму, відповідно до якого увесь Всесвіт – одухотворений організм, жива система, в якій кожен член існує для цілого і ціле для кожного члена. Історико-філософська концепція *О. Гілярова*. Напрями творчості *Георгія Челпанова*. Обґрунтування наукового статусу філософії. Науково-філософська критика матеріалізму. Теорія психофізичного монізму (паралелізму). «Ідеалістично-реалістична» гносеологічна концепція. Проблема виокремлення психології від філософії та набуття її наукового статусу. Філософсько-психологічні студії *Василя Зеньковського* у київський період, спроба поєднати психологію, метафізику і релігійну філософію. Осмислення понять особистості, свободи волі, творчості, індивідуальної причинності. Українознавчі студії, вивчення спадщини Гоголя. Ідея християнської культури. Ідейно-світоглядна трансформація поглядів *Сергія Булгакова* в київський період: від марксизму до ідеалізму. Філософські студії *Павла Тихомирова*: осмислення теоретико-методологічних засад історико-філософського пізнання і питання академічної свободи. Ідея актуалізації античної спадщини в сучасну добу, ідея живого діалогу з античністю для осмислення потенцій майбутньої в студіях *Генріха Якубаніса*. Суспільствознавча проблематика у творчості *Євгена Спекторського*: еволюція поглядів від неокантіанства марбурзького напрямку до конкретних історичних досліджень, а згодом до релігійної філософії та

прояснення взаємозв'язків між християнством і європейською культурою. Філософсько-правові студії Євгена Трубецького у київський період.

Питання для самоперевірки:

1. Дайте визначення поняття «академічна філософія».
2. У чому полягає відмінність духовно-академічної та університетської філософії?
3. Розкрийте характерні риси філософії в Київській духовній академії (1819–1919).
4. Назвіть представників київської духовно-академічної філософії.
5. Які напрями філософських досліджень є пріоритетними для київських духовно-академічних філософів?
6. Які представники київської університетської філософії розвивали власні філософські вчення?
7. З яких причин філософія Університету св. Володимира вирізнялась більш світським характером?
8. Виокреміть коло філософських проблем, спільних для творчості київських університетських філософів XIX – поч. XX ст.

Лекція 7. Філософія мови Олександра Потебні

Осмислення філософом проблеми *співвідношення мови і мислення: історико-генетичний аналіз*. Мова як важлива передумова становлення людського світу. Паралельність і співвідносність формування людини і суспільства та формування мови. Мова – спільний витвір людського суспільства. Критика поширених теорій виникнення мови: 1) мова як готовий дар Божий та 2) свідомого винаходу людьми мови. Аргументація О. Потебні при критичному аналізі теорії, що розглядають мову як вже готову річ, не прояснюють її походження.

Інтерпретація *співвідношення мови і мислення: феноменологічний аналіз*. Переосмислення усталеної позиції щодо мови як засобу вираження готової

думки. Мова не є відображенням усталеного світоспоглядання (світобачення, світорозуміння), а орган і діяльність, яка створює думку і світогляд людини. Феноменологічний опис мовленнєвої дії: від поодиноких емпіричних вражень, спостережень і зображень до вищих форм душевного життя, зв'язування цих елементів в судження і утворення понять. Мова як засіб усвідомлення єдності і загальності чуттєвого образу, і засіб його розкладання. Пізнання світу через мову шляхом об'єктивування слова у звуці. Мова як необхідний засіб впорядкування досвіду, абстрагування та узагальнення, об'єктивації змісту, визначення пізнаваного у сформованій системі. Слово як засіб апперцепції. Слово як будівничий наукового знання. Мова як засіб співвідносних процесів пізнання світу і самопізнання людини. Роль слова у формуванні самосвідомості.

Характер співвідношення мови та мислення: взаємозалежність, однак не тотожність. Теза О. Потебні про неможливість абсолютного взаєморозуміння агентів мовлення: відмінність у розумінні однієї й тієї самої словесно вираженої думки у мовця і слухача.

Вчення про внутрішню форму слова, що відображає відношення змісту думки до свідомості, показує, яким чином людині уявляється її власна думка. Зв'язок внутрішньої форми із найближчим етимологічним значенням слова, зумовленість її приналежністю до певної народності (етнічної групи, нації).

Співвідношення *поетичного і наукового мислення* в інтерпретації О. Потебні: схожі та відмінні риси. Наголос на схожості методів пізнання дійсності, можливість отримати вірогідну, справжню картину світу. Думка О. Потебні про наближеність поетичного мислення більше до наукового, ніж до міфологічного: поетичне як донаукове пізнання природи. Переваги поетичного пізнання над науковим – здатність поезії надавати живе неопосередковане сприйняття дійсності, утворювати її цілісний образ.

Поняття нації та національності у творчості Потебні. Визначення атрибутів нації, теза про містичний центр національного, що обумовлює його зовнішні прояви національного життя. Роль свідомого волевиявлення у формуванні об'єктивної національності. Розкриття феномену денационалізації як

видозміни традиції певної етнічної групи, яка формується насамперед у мові, що веде до занепаду чи смерті цієї групи (нації). Освітня роль мови в рецепції О. Потебні. Розкриття феномену багатомовності, думка про шкідливість вивчення багатьох мов у ранньому віці дитини.

Питання для самоперевірки:

1. У чому полягає особливість погляду О. Потебні на співвідношення мови та мислення?
2. Як впливає мова на становлення людини та людського суспільства?
3. Наскільки слушною є думка О. Потебні про вплив мови на формування самосвідомості людини і сприйняття нею світу?
4. Чому, на Вашу думку, О. Потебня розвиває вчення про внутрішню форму слова?
5. Чи вірною, на Ваш погляд, є думка О. Потебні про шкоду багатомовності у ранньому дитинстві?

Лекція 8. Українська ідея у вітчизняній інтелектуальній думці XIX – XX ст.: філософські аспекти

Визначення поняття «українська національна ідея». Національна ідея як синтетичний погляд на свою етнічну спільноту як на єдиний розгорнутий у соціальному часі і соціалізованому просторі континуум і водночас як на суб'єкта історичного процесу (О. Забужко). Філософські виміри національної ідеї. Місце філософської рефлексії над національним питанням в рамках практично-політичної сфери. Співвідношення національної ідеї і націоналізму.

Особливості становлення національної ідеї в українській думці XIX ст. Історико-культурні, суспільно-політичні передумови виникнення національного питання в українському інтелектуальному середовищі. Філософський контекст формування української ідеї у XIX ст.

Культурно-просвітницька діяльність Кирило-Мефодіївського товариства (1845–1847). Філософсько-світоглядні настанови учасників товариства.

Характерні риси програмного документу товариства «Закон Божий (Книга Буття українського народу)»: вплив романтизму та ідеалізму, панслов'янські мотиви, виокремлення ідеї української ідентичності, пов'язаної із ідеєю месіанізму, опертя на християнські цінності.

Місце і значення міфу Тараса Шевченка про Україну у творенні та становленні української ідеї. Хуторянська філософія Пантелеймона Куліша. Ідея народного духу як осердя історіософської концепції П. Куліша.

Осмислення представниками громадівського руху історичної суб'єктності України. Умови формування національної самосвідомості в рецепції Михайла Драгоманова. Роздуми українського мислителя щодо можливих шляхів національного відродження, акцент на важливості просвітницької та культурницької місії – піднесення народів ідеї власної окремішності, суб'єктності та мети культурно-національних прагнень. Поєднання національного з ідеями гуманізму та емансипації особистості, соціально-політичного визволення, розуміння національної ідеї як вираження загальнолюдських ідеалів. Ідеї громадівського соціалізму та федералізму М. Драгоманова: філософські аспекти.

Погляди на національне питання представників покоління «Молодої України» (кінець 1870-х – поч. ХХ ст.) Осмислення концепту української політичної нації як історичного суб'єкта та провідної ролі інтелігенції у вирішенні українського питання. Критика Т. Зіньківським тогочасного українофільства. Проект національної розбудови І. Франка: переведення національного питання із теоретичної у практичну площину, вимога вироблення інтелігенцією із інертної народної маси консолідоване політичну силу, здатну стати суб'єктом історичного процесу. Обґрунтування значення української інтелігенції у становленні української нації. Критика Л. Українкою проекту національного визволення І. Франка як лише гіпотетичної ідеї, «поза межами можливого».

Ліберальні концепції Б. Кістяківського і М. Грушевського. Осмислення національної ідеї як складової загальнолюдського процесу емансипації людини,

демократизації суспільства в напрямку утворення демократичної правової держави. Проблема гармонізації цінностей лібералізму із національною ідеєю.

Обстоюючи головний принцип лібералізму – особистість вище за державу, розгляд Б. Кістяківським мети держави у забезпеченні та реалізації цінностей, в тому числі національних, солідарних інтересів людей. Права особистості включають національні права. Співвідношення національного та всезагальнолюдського в ціннісному аспекті – національна форма і загальнолюдський зміст норм і цінностей. Виявлення загальнолюдських моральних правових естетичних норм і цінностей в національних формах.

Розгляд М. Грушевським національного питання крізь призму ідеї федерації, ідеалу соборності людства як суб'єкта історичного процесу. Ліберальна концепція національної ідеї, включеної у процес загальної еволюції людства до свободи і гуманізму, осмислення формування національної культури на основі загальнолюдських гуманістичних ідеалів. Висвітлення українського питання в рамках історіософської концепції. Розуміння народу як суб'єкта, двигуна історії, що обумовлює її єдність та цілісність. Переконавання у тому, що єдність і неперервність історичного буття кожного народу увиразнюється в його матеріальній і духовній культурі. Культура, традиція як основа історії народу, що забезпечує єдність усіх сфер життєдіяльності суспільства. Формоутворюючі зовнішні та внутрішні фактори народного буття: впливи природно-географічного середовища, психологічний уклад, культурні контакти. Акцент на психофізичних властивостях, антропологічних особливостях, цінностях та почуттях, як основоположних для творення народного духу. Бачення народу як творця культури, історії як боротьби культур, в межах якої культурні цінності виступають джерелом об'єднання народу.

Радикальна постановка українського питання. Вимога державницького самостійного існування у промові М. Міхновського. Державна самостійність – єдина умова існування націй, державна незалежність – національний ідеал в ракурсі міжнародних відносин. Національний монізм у поглядах М. Міхновського: лише держава одноплемінного національного змісту є умовою

найкращого всебічного культурного та економічного розвитку індивідуальності. Трактатування українсько-російських відносин після Переяславської угоди 1654 р. з точки зору міжнаціонального права як спілки незалежних держав з правом міжнародних відносин, що виникає із взаємної згоди держав, в рамках якої порушення угоди одним із контрагентів є підставою припинення угоди. Проблема національного індивідуалізму інтелігенції: або прилучення до московської нації, або консервативне українофільство для самозадоволення. Український націоналізм як складова західноєвропейського руху націоналізму, що утворили великі культури і літератури. Співвідношення космополітизму, гуманізму та націоналізму.

Інтегральний націоналізм Д. Донцова, що обстоює пріоритетність інтересів власної нації над іншими. Філософське підґрунтя концептуального розгляду українського питання Д. Донцовим. Зasadничі ідеї філософії нації Д. Донцова: воля до влади як основа існування нації; еволюційний закон суперництва націй, розуміння прогресу людства як перемоги сильніших (наділених сильною владою до життя, волі, експансії) націй над слабшими; національна ідея українців як європейської нації та боротьба з Росією як авангардом Азії; вчення про ініціативну меншість, ідея провідної верстви, ієрархічне суспільство та творче насильство. Головні вимоги чинного націоналізму Д. Донцова.

Розробка національного питання в українському марксизмі в кінці XIX – на поч. XX ст.

Національне питання в радянську добу. Дискусії українських інтелектуалів у 1920–1930 рр. щодо питань національної ідентичності, взаємин української культури з російською та західноєвропейською культурами, шляху розвитку української культури, надання більшої автономності місцевій українській владі; виступ проти тенденцій російського унітаризму, централізації, русифікації; обстоювання реалізації ідеї федерації на радянському просторі; проведення цілеспрямованої мовної політики, зорієнтованої на виховання національно-свідомої особистості.

Теорії азіатського ренесансу і українського месіанізму М. Хвильового. Філософське підґрунтя, основні засади історіософської концепції мислителя: ідея чотирьох культурно-історичних типів. Бачення України як джерела нового культурного відродження, форпосту азіатського ренесансу. Теза про відродження шляхом азіатського ренесансу найкращих елементів західної фаустівської культури, що базується на ідеалі сильної і цілісної людини. Ідея активного романтизму (віталізму) як ознака національно-державного відродження за ініціативи творчої еліти нації.

Розробка національного питання в еміграції. Формування О.-І. Бочковським науки націології – систематичної теоретичної дисципліни про національну справу. Історія національно-визвольного руху у модерний час в осмисленні О.-І. Бочковського, визначення мислителем чинників та детермінант національного відродження, виокремлення характерних ознак національного буття.

Проблема історичного розвитку ідеї української державності у творчості В. Липинського. Концепт традиції в осмисленні В. Липинського. Вчення про аристократію як осердя суспільно-політичних поглядів мислителя. Класифікація політичних систем відповідно до критеріїв якості народних мас і методів організації аристократією мас: охлократія, класократія і демократія. Питання співвідношення етики і політики. Осмислення національного питання відповідно до ідеї творчої ініціативи аристократії.

Концепція націогенезу у І. Лисяка-Рудницького, співвідношення понять нації та державності. Розмежування мислителем історичних та неісторичних націй.

Питання для самоперевірки:

1. Чи має постановка національного питання філософське підґрунтя?
2. Чи можна виокремити в українській філософській думці віхи становлення національної ідеї?
3. Яким чином діяльність діячів Кирило-Мефодіївського товариства стала сприятливою для формування національного питання?

4. Який ракурс розгляду національної ідеї у поглядах М. Драгоманова? Чому його критикував у ХХ ст. Д. Донцов?
5. У чому поглядав проєкт національного визволення І. Франка?
6. Чому концепцію національного в осмисленні М. Грушевського варто назвати ліберальною?
7. Хто на поч. ХХ ст. представляв радикальний підхід у національному питанні?
8. У чому сильні і слабкі сторони інтегрального націоналізму Д. Донцова?
9. Які історіософське підґрунтя розгляду національного питання М. Хвильовим? У чому відмінність між історіософською концепцією Шпенглера і Хвильового?
10. Чому в концепції В. Липинського важливе місце посідає ідея аристократії?

Тема 9. Філософська думка в Україні в кінці ХІХ – І пол. ХХ ст.

Ідеал науковості у вітчизняній філософії наприкінці ХІХ – поч. ХХ ст. Осмислення співвідношення філософії і науки: Філософія як позитивне знання і як методологія наукового пізнання. Спроби розбудови наукової філософії.

Філософія як позитивне знання в осмисленні Володимира Лесевича (1837–1905), його філософська еволюція від контівського позитивізму, неокантіанського критицизму до емпіріокритицизму. Редукція В. Лесевичем змісту філософії до даних конкретних наук, заперечення права філософії на самостійне існування. Вимога звільнення позитивного знання від домішок метафізики і релігії, визнання емпіричного досвіду єдиним джерелом пізнання.

Проєкт «наукової філософії» Богдана Кістяківського (1868–1920). Філософія як методологія наукового знання, теоретичний базис конкретних наук. Теоретично-методологічної проблематика соціального пізнання: логіка і

методологія суспільних наук; проблема утворення соціально-наукових понять (суспільство, держава, право, господарство); категорії пізнання у суспільних науках (необхідності, справедливості, належного); значення норм в житті суспільства, застосування в пізнанні категорії належного; методологічні засновки правової науки. Розробка методології наукового пізнання як предметної сфери *наукової філософії*, що включає у себе логіку, естетику, етику. Дисципліни встановлюють і піддають аналізу належне бути, принципом котрого є відповідно норми теоретичного мислення, практичної діяльності, художньої творчості, для яких об'єднуючою є категорія належного.

Вчення про право у філософському осмисленні Б. Кістяківського: право як багатовимірне, аспектне явище, технологія соціального життя, проблематика співвідношення держави і права, концепція правової держави.

Осмислення співвідношення науки і філософії у творчості Володимира Вернадського (1863–1945). Питання когерентності філософії та природознавства. Значення філософії для наукового пізнання, залежність філософії від природознавства. Теза про співпрацю натураліста і філософа, кожен з яких враховує результати праці іншого. Переосмислення новочасного вчення про простір і час. Осердя філософії природи В. Вернадського – концепції біосфери і ноосфери. Основні засади вчення про ноосферу, умови переходу біосфери у ноосферу. Значення вчення В. Вернадського для сучасного розуміння взаємин людства і природи.

Українська філософська думка у радянський період

Передумови втрати філософією особливого статусу і перетворення її в ідеологічне знаряддя. Характерні особливості філософії у радянську епоху. Допустимість виключно філософії марксизму-ленінізму. Критика буржуазної філософії, осудження української емігрантської філософії.

Марксистсько-ленінська філософія: освітній контекст. Політика українізації і постановка національного питання в українському інтелектуальному середовищі. Боротьба між механістами і діалектиками. Винищення українських філософів у 1930-х рр.

Філософія поза «радянською системою»

Криза ідеалів модерної доби в рефлексії Віктора Петрова (Домонтовича, Бера, 1894–1969). Історіософська концепція як пошук мислителем вирішення актуальних світоглядно-історичних проблем – подолання кризи сучасної йому епохи. Поняття культурно-історичної епохи, ідеології епохи. Осмислення проблематики кризового стану епохи: питання екзистенційної кризи людини, феномен безгрунтіанства сучасної людини у світі відносних, партикулярних істин, явище десакарлізації життя, проблема виродження наукового знання. Опис модусів існування модерної людини у філософських та літературних студіях мислителя.

Філософсько-етичне вчення конкордизму Володимира Винниченка (1880–1951). Сформульована мислителем система етичних настанов з метою досягнення щастя, як природної і органічної потреби людини і цивілізаційного розвитку людства.

Питання для самоперевірки:

1. Розкрийте характерні особливості розвитку позитивізму на українських теренах.
2. У чому полягав проект ревізії суспільних наук Б. Кістяківського?
3. Який підхід до права пропонує у своїх працях Б. Кістяківський?
4. Які точки співпадіння філософії та природознавства віднаходить В. Вернадський?
5. Чому в радянську епоху філософія занепадає та перетворюється на ідеологію?
6. Які причини створення історіософської моделі В. Петровим?
7. У чому полягає криза свідомості сучасної людини в осмисленні В. Петрова?
8. Яким чином можливе досягнення людиною і суспільством щастя в концепції В. Винниченка?

Тема 10. Українська філософія у 2 пол. XX – на поч. XXI ст.

Характерні тенденції філософії 1970–1990 рр. Київська філософська школа як спроба ревізії філософії. Базові теми київської філософської школи: дослідження світу крізь призму людського буття; виявлення рівнів світогляду, історична типологія світоглядів; визначення особливої ролі практики, відмінність її від інших форм; визнання культури як способу людського буття у світі; орієнтація української філософії на західноєвропейські зразки філософування; дослідження особливостей історико-філософського дослідження.

Становлення Київської філософської школи. Діяльність у 1960-х рр. засновника і лідера школи, очільника Інституту філософії АН УРСР *Павла Копніна* (1922–1974). Стрижневі напрями і теми філософських досліджень: переосмислення положень ортодоксального марксизму; реорганізація напрямку студій із діалектичного матеріалізму до логіки наукового дослідження – системи класичних і некласичних ідей; акцент на вивченні питань наукового пошуку, наукової проблеми, інтерпретації наукових теорій, співвідношення інтуїції і логіки, раціональних та ірраціональних підходів до пізнання, понять краси і свободи; осмислення методологічних проблем наукового пізнання; розгляд концептів «практично-духовне освоєння світу», «світ людини», «світогляд»; розгортання історичних досліджень вітчизняної філософської думки; переосмислення теоретико-методологічних принципів історико-філософського знання.

Філософська діяльність *Володимира Шинкарука* (1928–2001), перехід від логіко-гносеологічної до світоглядно-антропологічної проблематики: вивчення людського буття, осмислюваного в поняттях екзистенція, час, свобода; розкриття феномену людської особистості. Розробка тем: світогляд як духовно-практичне освоєння світу; рівні світогляду, історичні типології світоглядів, практики осмислення концептів світогляду. Заснування відділу філософської антропології в Інституті філософії АН УРСР (1968), пріоритетними напрямами якого стали дослідження людини і світу, виявлення світоглядних і ціннісних орієнтацій

людини у світі, екзистенційно-гуманістичних параметрів людської особистості. Філософсько-антропологічні погляди *Віталія Табачковського* (1944–2006): розкриття явища практики як творення людини з усією гамою її внутрішніх та зовнішніх протиріч; екзистенційно-персоналістична і історична антропологія; осмислення простору людського світовідношення.

Напрямок «червоного позитивізму» (М. Попович, А. Артюх, І. Добронравова, А. Конверський, Ф. Васильєв), вивчення проблем теорії і логіки пізнання. Засадничі ідеї філософії *Мирослава Поповича* (1930–2018): обстоювання свободи наукового пошуку; витлумачення раціональності в ціннісному аспекті як вищого й автентичного типу людської діяльності та свідомості; обґрунтування принципів неораціоналізму; розвиток логічних ідей в культурно-історичному контексті. Творчість *Ігоря Бичка* (нар. 1931): дослідження екзистенційних вимірів пізнавального процесу; феномену свободи в руслі неомарксистської філософії та екзистенціалізму. Філософія *Сергія Кримського* (1930–2010). Питання про повноту компетенції конкретно-наукових досліджень, пізнання, що виходить за межі експериментальної бази природознавства, потреба залучення метафізики в пізнавальні моделі буття. Осмислення предмету філософії у напрямку граничних питань людинознавства, де філософія постає як людське само будівництво, смислотворчість життя, літургія смислу. Філософія як авантюра духу – спроба наблизитись до незбагнених таїн буття, безконечного, абсолютного, вічного та незбагненого. Концепт ціннісно-смиислового універсуму людини, чи ноосферності людського буття: людина здатна презентувати світове ціле у вигляді ціннісно-смиислового універсуму людства, його культуру, його соціо-етнічні звершення. Осмислення софійних символів буття української культури, основних архетипів української культури.

Основні напрями вивчення Київської філософської школи у 1990 рр.: гуманізована онтологія, розгляд загальних особливостей буття крізь призму архітектоніки людського способу буття та культури; екзистенційна антропологія з виразним персоналістичним ухилом; проблеми соціального змісту ідеології,

форми досягнення майбутнього, історії соціальної філософії (Є. Бистрицький, В. Кремень, В. Андрущенко та ін.).

Сучасна українська філософія.

Українські філософські товариства – філософська, дослідницька, видавнича, перекладацька діяльність. Публічність філософської думки. Проблематика творчості українських філософів. Екзистенційна філософія Ігоря Козловського, осмислення трагічного досвіду перебування у полоні, рефлексії щодо збереження людської гідності, її внутрішнього світу під час війни; питання сенсу людського буття, власної ідентичності; розкриття дихотомії сакрального і профанного. Антропологічні розмисли Олександра Філоненка: входження у світ європейської культурної традиції, творчість Григорія Сковороди, ціннісний світ християнства. Проект метаантропології Назіпа Хамітова, розкриття феномену людської самотності. Філософські студії Вахтанга Кебуладзе: від феноменології Гусерля до осмислення проблематики війни, ідеї та наслідків «руського миру», української ідентичності. Дослідження Тараса Лютого з сучасної західноєвропейської думки, філософії Ніцше і Григорія Сковороди, філософський погляд на проблематику війни, відмінностей української та російської світу цінностей і цивілізаційної спрямованості. Критична відповідь Анатолія Єрмоленка на тезу представника сучасної комунікативної філософії Юргена Габермаса щодо можливості діалогу із тим, хто прагне тебе знищити. Розмисли Олексія Панича щодо ролі України як захисника західної цивілізації від східного варварства, перегляд етичних засад західноєвропейської філософії. Осмислення Євгеном Бистрицьким питання екзистенційного виміру національної ідентичності. Світ європейських цінностей та реалізація їх в українському суспільстві у філософських поглядах Сергія Пролеєва.

Питання для самоперевірки:

1. У чому полягає ревізіонізм Київської філософської школи?
2. Розкрийте явище філософсько-антропологічного повороту в рамках Київської школи.
3. Назвіть основні теми філософського розмислу В. Шинкарука.

4. Яким чином С. Кримський переосмислює предмет філософії та феномен людини?
5. Які характерні тенденції та провідні теми сучасної української філософії?

ДОДАТКИ ДО ЛЕКЦІЙ. ТАБЛИЦІ

1. Види пам'яток киеворуської літератури, у яких відображено філософські ідеї:

<i>Перекладна</i>	<i>Спільна для слов'ян</i>	<i>Оригінальна література</i>
<p>Уривки з книг Біблії : зміст старозавітних книг відомий читачеві через Паремійник (збірник фрагментів з Біблії), Палею (тлумачення старозавітніх сюжетів); Патристична література; Збірники уривків творів енциклопедичного характеру: Ізборник 1073 року, що містив 300 статей з питань богослов'я, етики, філософії, історії, ботаніки, зоології, астрономії; Ізборник 1076 р., орієнтований на патристичну спадщину</p>	<p>«Пространне житіє Костянтина-Кирила Філософа» Климента Охридського – перше визначення філософії на слов'янських теренах; «Шостиднев» Йоанна Екзарха Болгарського: тлумачення сюжету про створення світу з Книги буття (метафізичні ідеї, розуміння природи світу); «О письменах» Чорноризця Храбра</p>	<p>«Слово про закон і благодать» митр. Іларіона: історіософська концепція; «Притча про людську душу і тіло»/«Притча про сліпця і хромця» митр. Кирила (Туровського) – антропологічні погляди; «Послання, написане Климентом митрополитом руським Томі Пресвітеру, витлумачене ченцем Афанасієм» (Послання Кліма Смолятича) – різні версії тлумачення філософії; «Моління» чи «Слово» Данила Заточника – окреслення пізнавальної діяльності, філософії; «Повчання до братії» Луки Жидяти – суспільно-політичні, етичні погляди; «Життя і ходіння Данила, Руськія землі ігумена» (витлумачення світоустрою, природи, суспільно-політичного устрою); «Повчання» Володимира Мономаха – погляд на людину, етична, суспільно-політична проблематика</p>

2. Академічна філософія в Києво-Могилянській академії і філософія Григорія Сковороди: порівняльна характеристика

	<i>Філософія в Києво-Могилянській академії</i>	<i>Філософія Гр. Сковороди</i>
Концепт знання	зовнішнє, соціально обумовлене, кодифіковане, штучно конструйоване	Внутрішнє, індивідуальне, оригінальне, живе, спирається на безпосередній життєвий досвід
Спосіб філософування	Теоретико-дискурсивний вимір	Екзистенційний вимір
Проблематика	Переважно метафізична та теоретико-гносеологічна	Акцент на людинознавчій
Спосіб віднаходження та передання істини	Унормована траєкторія пошуку істини за певними зразками. Діалогічна схоластична техніка пошуку істини. Монологічний спосіб передання знання від наставника до учня.	Автентичний шлях, щораз здійснюваний індивідуальний розумово-вольовий особистісний досвід. Діалогічний спосіб розкриття істини шляхом обопільних зусиль учня та наставника.

3. Філософський доробок викладачів Київської духовної академії (1819–1924)

Прізвище та ім'я філософа,	Період викладання в КДА, посада, прочитані курси	Перелік основних праць (переважно київського періоду творчості)	Основні напрями творчості	Характерні риси філософії
Іван Скворцов (1795–1863), філософ, богослов, історик церкви, педагог.	Ординарний професор філософських наук (1824–1849). Викладав в унті св. Володимира (1834-1859)	«О составе человека»(1817) , «Опыт о метафизическом начале философии»(промова 1819), «О философии Плотина»(1835), «Критическое обозрение “Кантовской Религии в пределах одного разума”» (1838), «Христианское употребление философии или философия Григория Нисского» (1863)	Філософ. студії, антично-знавчі та кантознавчі розвідки; історія церковного і канонічного права	Застосування методики критицизму до вивчення філософії; критичне засвоєння кантівської філософії; проблема співвідношення віри та розуму; етична, антропологічна проблематика
Інокентій (Борисов) (1800–1857), випускник, викладач, ректор КДА, богослов, церковний історик	ректор КДА (1830–1840), проф. богословських наук. Засновник академічних щотижневиків «Воскресное чтение», «Христианское чтение».	«О признаках повреждения человеческого в самой природе человека» (1824), «О совести в поврежденном ее состоянии» (1824), «Последние дни земной жизни Иисуса Христа...» (1857), «Из лекций профессора Академии архим. Иннокентия по догматическому и нравственному богословию: О религии вообще. О человеке. О последней судьбе человека в мире. Нравственное богословие, Нравственная антропология» (1869).	Антропол. студії; етичні розвідки; богосл., церковно-історичні праці.	Ініціативи під час ректорства: відмова від вольфганських підручників на користь праць представників новітнього німецького ідеалізму, відмова від схоластичних тем випускних творів, долучення до актуальних філософських процесів, розробка курсів, ґрунтованих на першоджерелах, відмова від читання філософських і богословських курсів латиною, заохочення до самостійних студій, введення нових дисциплін, становлення академічної психології, реформа вітчизняного богослов'я Релігійно-філософське та богословське осмислення людської природи (крізь призму біблійних сюжетів). Розгляд етичної проблематики
Василь Карпов (1798–1867), вихованець і викладач КДА, філософ, психолог, перекладач, письменник	викладач КДС (1825-1827) викладач КДА бакалавр філос. наук (1931-1933), з 1833 – проф.С-ПДА.	«Введение в философию» (1840);«Соч. Платона, переведенные с гр. и объясненные проф. Карповым» (1841–1842, 1863–79) «Взгляд на движение философии в мире христианском и на причины различных ее направлений» (1856), «О самопознании» (1860), «Философский рационализм новейшего времени» (1860), «О нравственных началах» (1867).	філософські студії; вивчення платонізму; перекладознавча діяльність	Переклад діалогів Платона; автор 40 статей до I російської універсальної енциклопедії «Энциклопедического лексикона» (1835–1841) Розбудова філософської системи «синтезизму», де обґрунтовується єдність духовного і матеріального начал, у дусі конкретного ідеалізму.

<p>Орест Новицький (1806–1884), випускник і викладач КДА, філософ та історик філософії, богослов.</p>	<p>1834 – бакалавр, з 1835 – проф. ф-фії КДА, з 1837 р. – орд.проф. Ун-ту св. Володимира,</p>	<p>«Об упреках, делаемых философии в теоретическом и практическом отношении, их силе и важности» (1838), «О разуме как высшей познавательной способности» (1840), «Руководство к опытной психологии» (1840), «Руководство к логике» (1841), «Краткое руководство к логике с предварительным очертанием психологии» (1844), «Очерк развития индийской философии» (1844), «Постепенное развитие древних философских учений в связи с развитием языческих верований» (4 т., 1860–1861), «Духоборцы. Их история и вероучение» (1882).</p>	<p>історико-філософські студії; філософські розвідки; праці з логіки та психології; історико-релігійознавчі та біблієзнавчі розвідки</p>	<p>Обґрунтування наукового статусу філософії, її важливості у теоретичному та практичному відношенні. Пошук нового шляху філософії, який долає протиріччя раціоналізму та емпіризму, примирює віру та розум. Спроба розбудови універсального філософського світогляду, базованого на синтезі німецького ідеалізму із православним досвідом. Історико-філософські студії: – осмислення теоретичних засад історико-філософського пізнання – формування історико-філософської концепції, в основі якої ідея про філософію та релігію як два взаємопов'язаних засадничих феноменів в історичному розвитку людства. Конкретні студії – античнознавчі та сходознавчі розвідки.</p>
<p>Йосип Міхневич (1809–1885), випускник і викладач КДА, філософ, історик філософії.</p>	<p>з 1833 – бакалавр філос. наук КДА, з 1836 – екстраордин. проф. КДА, з 1839 – проф. філософії Рішел'євського ліцею в Одесі</p>	<p>«Об успехах греческих философов в теоретическом и практическом отношении» (1839), «О достоинстве философии, ее действительном бытии, содержании и частях» (1840), «Задача философии» (1842), «Опыт простого изложения системы Шеллинга, рассматриваемой в связи с системами др. греческих философов» (1850).</p>	<p>філософські студії; історико-філософські розвідки з античної філософії, німецької класичної філософії</p>	<p>Обґрунтування місця та значення філософії. Пошук висхідних засад самобутньої руської філософії. Популярний виклад філософії Шеллінга у контексті розвитку німецького ідеалізму.</p>
<p>Петро Авсєнєв (1810–1852), випускник і викладач КДА, філософ та психолог.</p>	<p>З 1836 р. бакалавр, з 1839 – проф. філос. наук КДА. Курси в КДА: психологія, історія новітньої ф-фії. З 1838 по 1844 рр. – ад'юнкт (помічник професора) кафедри філософії Ун-ту св. Володимира</p>	<p>«Символы в природе» (1840–1841), «О совести» (1841–1842), «Симпатия и ее источники» (1841), «Из наблюдений над умирающими. Письмо к другу» (1852), «Из записок по психологии» (1869). Значна частина творчого доробку в рукописному варіанті.</p>	<p>студії з психології; антропологічні розвідки</p>	<p>Формування цілісного філософського світогляду, що синтезує надбання філософії німецького ідеалізму (переосмислює вчення Гегеля, Шеллінга), дані природничих наук, психіатрії, лінгвістики, історії. Спроба долучити арсенал сучасної науки і філософії до осмислення царини психології; Виведення психології за межі досвідних наук, розглядаючи її як змоглядну теорію, філософію духу, таким чином поєднуючи змоглядну і досвідну психологію; Розбудова цілісної системи християнської психології, переосмислення надбання тогочасної психології, німецької містики, представників шеллінгівської школи (Шуберт, Баадер, Бурдах, Карус).</p>

				Центральне питання психологічного вчення – природа людської душі, яку розглядає у динаміці, через багатоманіття її проявів.
Сильвестр Гогоцький (1813–1889), вихованець і викладач КДА, філософ та історик філософії, психолог.	з 1842 – бакалавр, з 1848 р. – проф. філос. наук КДА, перейшов в Ун-т св. Володимира.	«Критический взгляд на философию Канта» (1847), (1853), «Введение в педагогику»(1855), «Филос. лексикон» (в 4 т. 1857–1873), «Обозрение системы философии Гегеля» (докт. дис., 1860), «Современность» (1860), «Филос. словарь или краткое объяснение филос. и других научных выражений, встречающихся в истории философии» (1876), «Философия XVII и XVIII в. в сравнении с философией XIX века и отношение той и другой к образованию» (1878–1884).	історико-філос. розвідки; філос. енциклопед. студії; філос. публіцистика; педагогічні роботи; студії з історії педагогіки.	Цілісний та систематичний історико-критичний аналіз філософій Канта, Гегеля. Систематичний виклад філософських термінів та понять. Укладання I філософ. енциклопедії «Філософський лексикон». Формулювання теоретико-методологічних засад історико-філософського пізнання. Осмислення тогочасних актуальних проблем (прогресу та сучасності). Визначення філософського підґрунтя виховання та освіти.
Памфіл Юркевич – (1826–1874), випускник і викладач КДА, Філософ, педагог.	З 1851 – учитель, з 1852– бакалавр, з 1858 – проф. філософ. наук КДА. Читав курси історії філософії, логіки, метафізики; у 1861 р. переведений на щойно відкриту кафедру філос. Моск ун-ту.	«Идея» (1859), «Сердце и его значение в духовной жизни человека, по учению Слова Божия» (1860), «Из науки о человеческом духе» (1860), «Материализм и задачи философии» (1860), «Доказательства бытия Божия» (1861), «Мир с ближними как условие христианского общежития» (1861), «Язык физиологов и психологов» (1862), «Чтения о воспитании» (1865), «Разум по учению Платона и опыт по учению Канта» (1866).	філософські студії; педагогічні розвідки; психолог. етюди	Систематичний виклад філософії конкретного ідеалізму, осердям якої постає вчення про ідею, яке трактує у дусі християнського платонізму, поєднуючи платонівський ідеалізм із сучасними філософськими вченнями (Лотце, Бенекє Шопенгауера), таким чином обґрунтовуючи засади онтологічної гносеології Відштовхуючись від основних положень кантіанства, водночас критикуючи кантівський суб'єктивізм та скептицизм, доводить необхідність синтезу філософії Канта із платонізмом, стверджуючи про наявність в людині апіорних ідеальних начал. Послідовна критика засадничих принципів вульгарного матеріалізму, як граничного вираження філософії емпіричного досвіду Концептуальне осмислення проблематики людського буття
Дмитро Поспехов (1821–1899), випускник і викладач КДА, богослов, психолог, філософ, перекладач.	Від 1845 – вчитель філософських наук. Викладав 50 років від бакалавра до заслуженого професора. Курси: історія філософії,	«Книга премудростей Соломона, ее происхождение и отношение к иудейско-александрийской философии» (1873, докт. дис.), Последнее сочинение прот. Ивана Михайловича Скворцова. Два слова по поводу этого сочинения (1863), Размышление о христианской	психолог. студії; історико-філософські розвідки; переклад. діяльність	Аналіз Книги приповідок Соломонових в контексті зв'язку із юдео-олександрійською філософією, вченням Філона Олександрійського, виявлення впливів античної філософії (платонізму, стоїцизму). Дослідження французького спиритуалізму. Вивчення спадщини київських духовно-академічних філософів

	психологія, логіка, метафізика	религии М. Гизо (пер. з фр., 1864).		(І. Скворцова, арх. Феофана (Авсенєва), С. Гогоцького).
Маркеллін Олесницький (1848-1905), випускник і викладач КДА, філософ, педагог, богослов.	З 1873 р. в.о. доц., з 1874 – доц. каф морального богослов'я і педагогіки, з 1883 проф. каф-ри, з 1884 – проф. каф. моральн. богослов'я, з 1895 – на каф. психології, 1904 – доктор богослов'я . Курси: моральне богослов'я, педагогіка, психологія.	«История нравственности и нравственных учений» (2 ч.1882–1886), «Нравственный прогрес» (1884), «Нравственное богословие или христианское учение о нравственности» (1892), «Курс педагогика: Руководство для женских институтов и гимназий, для высших курсов и для всех занимающихся воспитанием детей» (1895), «Из системы христианского нравовучения» (1896).	етичні студії; педагогічні розвідки; богослов. праці.	Розробка питань наукової постановки етики, обґрунтування предметного поля етики, визначення морального вчинку як укоріненого в особистісній свободі; розкриття проблеми співвідношення автономії та теомомії, аргументована критика засад автономної етики з позицій теїзму, доведення необхідності законів моральності; розкриття ідеї Царства Божого як засадничої для етичного вчення.
Петро Ліницький (1839–1906), випускник і викладач КДА, філософ, історик філософії, богослов.	З 1865 викладач, з 1867 – бакалавр філос. наук, з 1869 доцент, з 1871 проф. каф. історії філософії. Доктор богослов'я (1877), з 1887 по 1906 посідав каф. логіки і метафізики. Читав курси: історія філософії, логіка, педагогіка, патрологія, метафізика.	«Общий взгляд на философию» (1867), «Платон-представитель идеализма в древней философии» (1868), «Обзор философских учений» (1874), «Учение Платона о божестве» (1876), «Об умозрении и отношении умозрительного познания к опыту (теоретическому и практическому)» (1881), «Славянофильство и либерализм. Опыт систематического обозрения того и другого» (1882), «Идеализм и реализм: Историко-критическое обозрение» (1888), «Пособие к изучению вопросов философии (Элементы философского мирозерцания)» (1892), «Основные вопросы философии. Опыт систематического изложения философии» (1901), «Очерки истории философии древней и новой» (1902)	філософські студії; історико-філософські розвідки (антична, модерна західноєвропейська філософія) педагогічні праці; богословські студії	Виробив цілісний філософський світогляд, власну філософську систему. Основна інтенція філософування – розкриття протиріччя між двома основними філософськими напрямками (раціоналізмом та емпіризмом). Розгляд метафізичних та гносеологічних питань: сутнісні засади буття, відношення буття до мислення, природи до духу, форми та методи пізнавальної діяльності, співвідношення чуттів та розуму в процесі пізнання. Розробка питання взаємовідношення між вірою та розумом, філософією та богослов'ям. Створення історико-філософської концепції, в якій розвиток філософії осмислюється крізь призму протистояння ідеалізмом та реалізмом (раціоналізмом та емпіризмом). Конкретні історико-філософські студії з античної та західноєвропейської філософії, російського слов'янофільства
Василій архісп. (Дмитро Богдашевський) (1861–1933), випускник,	З 1887 викладач каф. історії філософії КДА, з 1890 – доцент,	«О взаимном отношении философии и естествознания» (1894), «Из истории греческой философии. I. Об источниках к изучению философии Сократа II.	історико-філософські розвідки; біблієзнавчі студії, переклад. діяльність	Цілісний та систематичний аналіз основних засад критичної філософії Канта. Вивчення античної філософії (філософії софістів, Сократа і Платона).

викладач, ректор КДА і КПБА, богослов, біблеїст, історик філософії, перекладач.	з 1897- доц. каф. Св. Письма Нового Завіту, з 1902 – проф., з 1914 – ректор КДА. Курси: історія філософії, Св. Письмо Нового Завіту.	Греческие софисты III. Учение Платона о знании» (1898), «Философия Канта» - Вып.1: Анализ «Критики чистого разума» и «Критики практического разума» (1898), «О Евангелиях и евангельской истории (против современного рационализма) (1902), «Блаженства Господни. Евангельская правда и «правда» современного социализма» (1909).		Критика поширених тогочасних умонастроїв (соціалізму, толстовства, теософії).
Петро Кудрявцев (1868–1940), випускник і викладач КДА, історик філософії, релігійний філософ, релігійний та освітянський діяч.	1897–1919 (в.о. доц., з 1908 – доц., з 1909 – екстраорд. проф., 1918 – в.о.орд.проф.) посідає кафедру історії філософії. Курси: історія філософії, психологія, логіка і метафізика.	«К вопросу об отношении христианства к язычеству» (1903), «По вопросам церковно-общественной жизни» (1906), «Очерки современного эмпиризма» (1907), «Абсолютизм или релятивизм? К уяснению задач современной философии» (1908), «Волны вечности в русской художественной литературе» (1914), «Россия и Царьград. Три момента в литературной истории вопроса» (1916), « К истории литературного возрождения средневекового католицизма в новое время» (1916), «Освітні мандрівки вихованців Київської Академії за кордон у XVIII ст.» (1930).	історико-філософські студії; релігійно-філософська публіцистика; літературознавчі розвідки.	Створення цілісної історико-філософської концепції, згідно з якою стрижнем розвитку філософії є боротьба між абсолютистським та релятивістським напрямками, як відображення опозиційних світобачень і життєнапрямів. Осмислення проблеми співвідношення віри та знання, філософії та богослов'я. Історико-критичний аналіз емпіріокритицизму. Критичний аналіз актуальних проблем суспільного-політичного, релігійного, освітянського життя Росії поч. XX ст. Вивчення спадку київських духовно-академічних мислителів, рос. філософів. Дослідження культурної спадщини України.
Василь Екземплярський (1875–1933), випускник і викладач КДА, філософ, богослов, видавець.	З 1902 – в.о.доц., 1905 – доц., 1907 р.-професор кафедри морального богослов'я, 1912 р. звільнений з посади за антиправосл. діяльність, поновлений у 1918 р. Курси: моральне богослов'я.	«К вопросу об отношении нравственности к политике» (1905), «Несколько мыслей по поводу защиты смертной казни в русской богословской литературе последнего времени» (1907), «Евангелие Иисуса Христа перед судом Ницше» (1915), «Христианское юродство и христианская сила (к вопросу о смысле жизни)» (1916), «Тайна страданий и христианство. Гр. Л. Толстой та св. Иоанн Златоуст в их взглядах на жизненное значение заповедей Христовых»(1912).	етичні студії; релігійно-філос.публіцистика; видавнича діяльність (часопис «Християнська думка» (1915–1917)	Розробка проблем християнської етики, головною ідеєю стала ідея практичного втілення християнського ідеалу в її біблійній та свято отчій первісності. Осмислення питання відповідності морального ідеалу реальному життю людини і суспільства, легітимності пристосування християнського морального вчення до потреб панівного політичного ладу.
Іван Четвериков	З 1905 р. – доцент, з 1917	«О Боге как о личном существе» (Богословско-	Історико-філософські	Висвітлення проблематики логічного обґрунтування вчення

(1875-1969), випускник і викладач КДА, філософ, богослов, історик філософії, психолог.	р. проф. каф. психології КДА, з 1919 р. – проф. психології Таврійського ун-ту.	философск. Исследование)». (1903), «Учение о личном Боге с точки зрения этической ценности» (1905), «Критический индивидуализм в русской философии (Историко-критический очерк)» (1905), «Метод философии Фриза и его новой школы» (1908), «Религиозный модернизм на Западе и борьба с ним римской курии» (1908), «Психология любви» (1916).	розвідки, філософські студії, психол. праці, богосл. роботи	про Бога-особистість в теїстичному ракурсі, відтворення основних шляхів новочасного вितлумачення ідеї Божества, аналіз сучасних філософських вчень – персоналізму Тейхмюллера, антропології Я. Фриза. Розгляд сучасних тенденцій західноєвропейського релігійного життя. Розробка підстав феноменологічного аналізу метафізики любові. Розкриття засад духовності православної традиції.
--	--	--	---	---

4. Філософський доробок викладачів Університету св. Володимира (1834–1920)

Прізвище та ім'я філософа, загальна х-ка творчості	Період викладання в Університеті св. Володимира, посада, прочитані курси	Перелік основних праць 1. київського періоду 2. інші періоди	Основні напрями творчості	Характерні риси філософії
Орест Новицький (1806–1884), випускник і викладач КДА і Ун-ту св. Володимира, філософ та історик філософії, богослов.	1834–1850 професор, декан 1 відділення філософ. ф-ту Курси: Історія філософії, Психологія, Логіка, Моральнісна філософія у поєднанні з природним правом, Основи педагогіки	1. «Об упреках, делаемых философии в теоретическом и практическом отношении, их силе и важности» (1838); «О разуме как высшей познавательной способности» (1840); «Руководство к опытной психологии» (1840); «Руководство к логике» (1841); «Краткое руководство к логике с предварительным очертанием психологии» (1844); «Очерк развития индийской философии» (1844); «Постепенное развитие древних философских учений в связи с развитием языческих верований» (4 т., 1860-1861); «Духоборцы. Их история и вероучение» (1882).	історико-філософські дослідження; філософські студії; дослідження з логіки та психології; історико-релігієзнавчі та біблієзнавчі розвідки	Обґрунтування наукового статусу філософії, її важливості у теоретичному та практичному відношенні; Пошук нового шляху філософії, який долає протиріччя раціоналізму та емпіризму, узлагоджує віру та розум. Спроба розбудови універсального філософського світогляду, базованого на синтезі німецького ідеалізму із православним досвідом (в російському релігійно-культурному локусі) Історико-філософські студії: Осмилення теоретичних засад історико-філософського пізнання Формування історико-філософської концепції, в основі якої ідея про філософію та релігію як два взаємопов'язаних засадничих феноменів в історичному розвитку людства. Конкретні студії – античнознавчі та схоластичні розвідки
Костянтин Неволін (1806–1855), філософ і правознавець	1836–1843 проф. юрид. ф-ту, ректор ун-ту (1837–1843) Курси: Енциклопедія права та	1. «Энциклопедия законовещения» (т. 1, 1839, т. 2, 1840). 2. «Рассуждение о законодательстве у древних» (1835); «История	Філософсько-правові студії; історія філософії права (давніх і нових часів)	Обґрунтування необхідності філософського підходу до аналізу правознавчої проблематики. Осмилення теоретичних засад правознавства, вироблення самостійної філософсько-правової концепції на основі засвоєння та

	закладів Російської імперії	рос. гражданских законов» (в 3 т., 1851)		творчого переосмислення гегелівської філософії права. Здійснення першої на вітчизняних теренах спроби історико-критичного аналізу філософсько-правових концепцій минулого та сучасності
Петро Авсенєв (1810–1852), випускник і спочатку викладач КДА, філософ та психолог.	З 1838 по 1844 рр. – ад'юнкт (помічник професора) кафедри філософії Курси: Логіка, Психологія (історія душі), Моральнісна філософія в поєднанні з природнім правом, Філософія історії, Новітня філософія	Переважна більшість творчого доробку в рукописному варіанті Праці опубліковані під час викладання в ун-ті: «Симпатия и ее источники» (1841) «Из наблюдений над умирающими. Письмо к другу» (1852) «Смерть» (1867); «Из записок по психологии» (лекції в КДА у записках студентів, 1869)	Студії з психології; антропологічні дослідження, філософські етюди	Формування цілісного філософського світогляду, що синтезує надбання філософії німецького ідеалізму (переосмислене вчення Гегеля, Шеллінга), дані природничих наук, психіатрії, лінгвістики, історії. Розгляд психології як умоглядної теорії, філософію духу, таким чином поєднуючи умоглядну і досвідну психологію; Розбудова цілісної системи християнської психології і антропології, переосмислюючи надбання тогочасної психології, німецької містики, представників шеллінгеанської школи (Баадер, Бурдах, Карус, Шуберт, Стефенс)
Сильвестр Гогоцький (1813–1889) вихованець і спочатку викладач КДА, філософ та історик філософії.	з 1848 – курси історії філософії Нового часу і моральної філософії, з 1851 – курс педагогіки, з 1862 р. – курси історії давньої і новочасної філософії, логіки, психології. В.о.декана історико-філологічного ф-ту (1862–1863) З 1863 – ордин. проф. каф. філософії	«Критический взгляд на философию Канта» (1847); «Об историческом развитии воспитания у примечательнейших народов древнего мира» (1853); «Введение в педагогику» (1855); «Филос. лексикон» (в 4 т. 1857-1873); «Обозрение системы философии Гегеля» (1860); «Современность» (1860); «О различие между воспитанием и образованием в древние и новые времена» (1874); «Филос. словарь или краткое объяснение филос. и других научных выражений, встречающихся в истории философии» (1876); «Философия XVII и XVIII в. в сравнении с философией XIX века и отношении той и другой к образованию» (1878-1884).	Історико-філософські дослідження; філософсько-енциклопедичні студії; філософська публіцистика; педагогічні розвідки; дослідження з історії педагогіки	Цілісний та систематичний історико-критичний аналіз філософії німецького ідеалізму (Канта, Гегеля). Систематичний виклад філософських термінів та понять - автор I філософ. енциклопедії «Філософський лексикон». Формулювання теоретико-методологічних засад історико-філософського пізнання. Осмислення тогочасних актуальних проблем, зокрема, питань прогресу та сучасності. Визначення філософського підґрунтя виховання та освіти.
Микола Сковрцов (1836–1902), філософ та історик філософії.	1868–1871 приват-доцент каф. філософії Курси: Історія філософії,	1. «Менон, диалог Платона. Греч. текст с прим., предисл. и анализом» (1868); «Платон о знании в борьбе с сенсуализмом и рассудочным эмиризмом.	історико-філософські дослідження; перекладацька діяльність;	Видання творів Платона, Аристотеля, супроводжуване необхідними науковими коментарем і історико-філософським дослідженням.

	грецька словесність.	Анализ диалога Теэтет с прим.и объяснениями» (1871); 2.»Политика Аристотеля [с прим. и исследованиями]» (1865); «Протагор, диалог Платона» (1866); «Об университетском учении вообще и историко-филол. в частности» (1891).	педагогічні розвідки.	Античнознавчі студії, присвячені класичному періоду античної філософії. Звернення до актуальних проблем тогочасної середньої та вищої освіти в Росії.
Олексій Козлов (1831–1901), філософ та історик філософії.	З 1876 – приват-доцент, 1884–1887 – професор каф.філософії Ун-ту. Курси: Логіка, Історія філософії	1. «Философия как наука» (1877); «Два основных положения философии Шопенгауера» (1877); «Метод и направление философии Платона» (маг. дис.1880); «Современные направления в философии (германская и французская философии)» (1881); «Генезис теории пространства и времени Канта» (докт. дис.1884); «Очерки из истории философии и истории философии. Философия восточная» (1887). 2. «Философия бессознательного Эр. Гартмана» (1873-1875); «Беседы с петербургским Сократом» (1888-1889); «Позитивизм Конта» (1892-93); «Французский позитивизм» (1893); «Мысли о некоторых философских направлениях, преобладающих в современной русской литературе и об одном возможном в будущем» (1898)	філософські студії; історико-філософські дослідження; видавнича діяльність (І вітчизняний філософський часопис «Философский трехмесячник» (1885-1887), філософсько-літературні збірники «Свое слово» (1888-1890)	Розбудова цілісної філософсько-світоглядної системи панпсихізму в дусі неолейбціанства, за якою усе суще визнається психічним і свідомим. Критика поширених на той час світоглядних засад наукового матеріалізму та позитивізму. Античнознавчі (філософія Платона), сходинні, кантознавчі студії, історико-критичний аналіз основних напрямів та тенденцій сучасної західноєвропейської філософії. Утвердження самостійного статусу філософії як науки.
Олексій Гіляров (1855–1938), філософ, історик філософії, літературознавець, природознавець.	1887–1920-ті рр. посідає кафедру філософії ун-ту (приват-доцент, професор), у 1920-рр. співробітництво з ВУАН, 1922 - дійсний академік ВУАН по каф. філософії права Курси: Історія філософії, Психології, Логіка,	«Платонизм как основание современного мировоззрения в связи с вопросом о задачах и судьбе философии» (1887); «Значение философии» (1888); «Греческие софисты. Их мировоззрение и деятельность в связи с общей полит. и культурной историей Греции» (1888); «Источники о софистах. Платон как ист.свидетель. Опыт историко-филос.критики» (1891); «Что такое философия и что она может и чего не может дать» (1899);	філософські студії; історико-філософські дослідження; літературознавчі розвідки; дослідження з природознавства (хімічні); психологічні студії	Розбудова філософсько-світоглядного вчення синехологічного спиритуалізму, що увиразнює традицію вседності, розвинутої на ґрунті платонізму. Ствердження світоглядного значення філософії, що сприяє досягненню людиною внутрішньої гармонії та органічної співвіднесеності зі світовим цілим. Розбудова цілісної історико-філософської концепції, де розвиток філософії осмислюється крізь призму екзистенційного людського прагнення до гармонійно улагодженої світоглядної константи.

	Вступ до філософії, Світла і радісна філософія	«Предсмертные мысли XIX века во Франции» (1901); «Философия в ее существе, значении и истории» (1918-1919).		Античнознавчі студії (софістично-сократівський період, платонізм) Актуалізація платонізму як засадничого світоглядного принципу сучасної доби; Розробка питань соціальної філософії, філософії права.
Георгій Челпанов (1862–1936), філософ, психолог.	З 1892 – приват-доцент, з 1896 по 1907 – професор кафедри філософії Ун-ту. Курси: Логіка, Вступ до філософії, Вступ до психології, Історія і критика матеріалізму, Критичний огляд сучасних вчень про душу, Теорія пізнання, Курс з теорії пізнання, Коментування Критики чистого розуму, Вчення про простір.	1. «К вопросу об априорности и врожденности в современной философии» (1892); «Проблема восприятия пространства в связи с учением об априорности и врожденности. Ч. 1. Представление пространства с точки зрения психологии» (1896) «Ч. 2. Представление пространства с точки зрения» (1904); «Мозг и мысль (критика материализма)» (1896); «Критика материализма и очерк современных учений о душе» (1900); «Философия Канта» (1901); «О современных философских направлениях» (1902); «Введение в философию» (1905); «Об отношении психологии к философии» (1907). 2. «Введение в экспериментальную психологию» (1915); «Очерки психологии» (1926).	філософські студії; дослідження з теоретичної та експериментальної психології; історико-філософські розвідки; студії з логіки	Організація філософсько-психологічної освіти в Києві та Росії; Обґрунтування наукового статусу філософії; Науково-філософська критика онтологічних засад матеріалізму; Вироблення філософської системи трансцендентального ідеал-реалізму, що обґрунтовує неможливість теорії пізнання без кантівського апіоризму та визнання «речей в собі», як того, що існує об'єктивно. Протистояння тогочасним тенденціям вульгаризації психології, абсолютизації її емпіричного виміру, осмислення співвіднесення філософії та психології, утвердження науково-теоретичного статусу психології. Кантознавчі студії. Вивчення сучасних напрямів у філософії та психології, матеріалізму та марксизму.
Євген Трубецькой (1863–1920), філософ, історик філософії, правознавець.	1892–1905 – приват-доцент, професор кафедри енциклопедії права ун-ту. Курси: Історія філософії права, Енциклопедія права.	1. «История философии права (новой)» (1893); «История философии права (древней и новой)» (1894); «История философии права (новой)» (1896); «Философия Ницше» (1904), 2. «Энциклопедия права» (1906); «Лекции по истории философии права» (1907); «Социальная утопия Платона» (1908); «Мирозерцание Вл. С. Соловьева» (1913); «Два мира в русской иконописи» (1916), «Умозрение в красках. Вопрос о смысле жизни в древнерусской религиозной живописи»	філософсько-правові студії; дослідження з історії філософії права; філософські розвідки; історико-філософські дослідження; релігійно-мистецтвознавчі студії; філософська публіцистика	Київський період: - історико-критичний аналіз філософсько-правових вчень минулого та сучасності; - осмислення теоретико-методологічних засад правознавства; - вироблення власної філософсько-правової концепції, що ґрунтується на релігійно-метафізичних підвалинах, утвердженні цінності людської особистості та безумовного загальнозначущого значення моральних норм та ідеалів; - історико-філософський та історико-критичний аналіз соціально-філософських поглядів Платона, вчення марксизму,

		(1916), «Опыт преодоления Канта и кантианцев» (1917); «Смысл жизни» (1918).		<p>філософії Канта та неокантіанства, Ніцше.</p> <p>Московський період:</p> <ul style="list-style-type: none"> - розробка на підставі осмислення вчення всеєдності В. Соловйова в гносеологічній площині оригінального вчення Абсолютної Всеєдиної свідомості; - формування на основі вчення всеєдності та філософсько-правових ідей власної соціально-філософської концепції «соборного лібералізму» - студії з історії російської філософської думки; - цілісний аналіз духовної біографії та філософської спадщини В. Соловйова; - осмислення засад релігійного живопису; - звернення до актуальних проблем політичного, культурного, релігійного життя Росії поч. ХХ ст., обстоювання ідеї необхідності релігійно-філософського відродження Росії
Сергій Булгаков (1871–1940), філософ, релігійний діяч.	1903–1906 приват-доцент юридичного факульту Курс: Критичний вступ до економічної науки	1. «От марксизма к идеализму. Сб. статей (1890-1903)» (1903), 2. «Церковь и культура» (1906); «Церковь и государство» (1906); «Героизм и подвижничество» // Вехи (1909); «Два града. Исследования о природе общественных идеалов» (1911); «Философия хозяйства» (1912); «Христианство и социализм» (1917); «Свет Невечерний. Созерцания и умозрения» (1917).	філософські студії; релігійно-філософська публіцистика; богословські праці; історико-філософські дослідження; видавнича діяльність – заснував в Києві ліберальної релігійно-філос. газети «Народ» (1906)	Київський період: Ідейний перехід від філософських світоглядних засад матеріалізму до ідеалізму. Обґрунтування ідеї відродження Росії на засадах реалізації в реальному житті ідеалів християнства. Подальші періоди в Росії та закордоном: Розробка філософсько-богословського вчення софіології, де стрижневим є концептом є Софія як соборна тварна реальність. своєрідне третє проміжне буття між Богом і світом. Ідея світового розвитку як Боголюдського процесу Вчення про господарство
Павло Тихомиров (1868–1937), філософ, історик філософії, богослов.	1907–1917 приват-доцент каф. філософії Курси: Логіка, Психологія, Філософія Канта. Філософія Ніцше	1. «Православная догматика и религиозно-философское умозрение» (1897); «Научные задачи и методы философии» (1907); «Куно Фишер» (1907). 2. «Изложение и разбор Спенсера релятивизма» (1894); «История философии как процесс постепенной выработки научно обоснованного и истинного мировоззрения»	філософські студії з питань теорії пізнання; історико-філософські дослідження; богословські гебраїстичні розвідки; участь у відомій справі Бейліса 1913 р. як експерта з	Київський період: - обґрунтування наукового статусу філософії, визначення її предметної сфери, завдання та методів дослідження; - осмислення теоретико-методологічних засад історико-філософського пізнання, в яких розкрито розуміння філософії як світоглядно-наукового знання;

		(1899), «Проблема и метод Кантовой критики познания» (1899); «Состояние философии к началу XX века» (1905), «Очерки по гносеологии» (1908),	єврейського питання	- кантознавчі студії.
Генріх Якубаніс (1879–1949), випускник класичного відділення ун-ту (1897–1902), викладач, історик філософії,	1908, з 1912–приват-доцент, згодом професор кафедри філософії Курс: Спецкурси з філософії Платона, Аристотеля, Естетика.	«Отзвуки платонизма в лирике Шиллера» (1904); «Эмпедокл: философ, врач и чародей. Данные для его понимания и оценки» (1906); «Оценка силлогизма в главнейшие моменты ее истории» (1910); «Значение древней философии для современного миропонимания» (1910).	історико-філософські дослідження; перекладацька діяльність	Античнознавчі студії: спроба представити творчість мислителів крізь призму їхнього індивідуального світовідчуття та світорозуміння, відтворюючи їх складність та неоднозначність. Актуалізація світогляду платонізму як ідейної константи сучасного світорозуміння.
Євген Спекторський (1875–1951), філософ, правознавець, вчений-енциклопедист.	1913–1919 проф. каф. енциклопедії права, доктор державного права (1918), декан юридичного ф-ту (1918), останній ректор Ун-ту (1918–1919). Курси: Історія філософії права, Енциклопедія права.	1. «К вопросу о философии права» (1914); «Происхождение протестантского рационализма» (1914), «Номинализм и реализм в общественных науках» (1915); «Теория солидарности» (1916); «Происхождение идеи общего или универсального права» (1916); «Пособие к лекциям по энциклопедии права» (1918); «Государство» (1918). 2. «К вопросу об систематизации в обществоведении» (1903); «Очерки по философии общественных наук. Общественные науки и теоретическая философия» (1907), «Проблема социальной физики в XVII в.» (1910); «Христианство и культура» (1925); «Начала науки о государстве и обществе» (1927).	студії з соціальної філософії; дослідження з філософії та соціології права, теорії держави і права; студії з історії суспільних наук (соціальної фізики); культурологічні розвідки: літературознавчі студії	Обґрунтування теоретичних засад суспільних наук, визначення раціональних підвалин суспільствознавства; апеляція до наукової етики як математики суспільствознавства, розбудова якої забезпечує розумну основу приватного та суспільного життя; осмислення проблеми об'єктивності знання, методології наукового пізнання; розбудова оригінального вчення про суспільні науки на основі генетичного методу та історико-філософських студій соціальної науки XVII ст.; виокремлення теоретико-методологічних засад правознавства; вивчення релігійно-ідеологічної складової соціально-культурних феноменів; дослідження історії становлення та розвитку філософсько-правової думки.
Василь Зеньковський (1881–1962), випускник Ун-ту св. Володимира (1904–1909), викладач, філософ, історик філософії, богослов, видатний релігійний та освітній діяч.	з 1912 – приват-доцент, 1914 – професор кафедри філософії Курси: Психологія, Логіка	1. «Современное состояние психофизической проблемы» (1905); «Проблема психической причинности» (магіст. дис., 1914); «Принцип индивидуальности в педагогике и психологии» (1914); «Россия и Православие» (1916); «Гоголь в его религиозных исканиях» (1916). 2. «Психология детства» (1922); «Идея православной	філософські студії; релігійно-філософська публіцистика; дослідження історії української та російської філософії; педагогічні розвідки; студії з філософії та психології	Київський період: осмислення специфіки психічного життя особистості шляхом застосування закону причинності до розуміння психіки, визначення поняття індивідуальної причинності, прояснення категорій творчості і свободи як невід'ємних якостей індивідуального психічного життя; критика історично обумовленої залежності психології від природничо-наукового світогляду, прояснення метафізичних засад психології;

		культури» (1923); «Дар свободи» (1924); «Об иерархическом строе души» (1929); «Преодоление платонизма и проблема софийности мира» (1930); «Проблема воспитания в свете христианской антропологии» (1934); «История русской философии» (1948–50); «Апологетика» (1957); «Гоголь» (1961); «Основы христианской философии» (1961-64), «Принципы православной антропологии» (1988).	дитинства, філософії освіти	розбудова історіософської концепції, осердям якої була ідея протистояння двох напрямів розвитку культур - російської релігійно-православної та західної атеїстичної; осмислення засад психології дитинства; студії з історії вітчизняної філософії (Гоголь). В еміграції: осмислення засадничих принципів системи православної культури, яка б охоплювала усі сфери життя, на шляху до оцерковлення культури; розробка релігійної психології та антропології; розбудова цілісної християнської філософії, метою якої є створення системи філософських принципів, що повноцінно і адекватно відображають християнське віровчення.
Степан Анан'їн (1875–1942), випускник Ун-ту, викладач, психолог, історик філософії, перекладач	з 1912 – приват-доцент, професор каф. педагогіки	«Учение Плотина о прекрасном» (1903); «Софист. Диалог Платона. Перев. с гр. с историк-литер. введением и примечаниями к диалогу» (1905); «История педагогики» (1910); «Лекции по истории педагогики» (1913); «Логика. Лекции, прочитанные на историко-филологическом ф-те Высших жен.курсов» (1914); «Интерес по учению современной психологии и педагогики» (1915) (магіст.дис).	педагогічні студії; психологічні розвідки; історико-філософські студії	переклад діалогу Платона «Софіст»; античнознавчі студії (філософія Платона і Плотіна); розробка питань виховання; вивчення поняття інтересу як психічного феномена у психології та застосування результатів вивчення у педагогіці; відображення процесу філософсько-педагогічного мислення як специфічного способу буття філософської думки

5. Українська національна ідея в творчості українських інтелектуалів XIX – I пол. XX ст. (основні представники)

Віхи становлення	Візія національної ідеї	Праці	Загальні положення
Кирило-Методіївське товариство Тарас Шевченко (1814–1861), Микола Костомаров (1817–1885), Пантелеймон	Українофільський, культурно-просвітницький період Зародження національної ідеї, в рамках якого Україна має власну історичну суб'єктність і власні культурні запити	М. Костомаров «Книга Буття українського Народу» («Закон Божий») (1845-1846); «Дві руські народності» (1861). Твори Т. Шевченка;	Риси: ідея панслав'ястичного об'єднання; Національна ідея, поєднана із українським месіанізмом; євангельський демократизм; націоналізація християнської сотеріології, вплив романтизму. Міф Шевченка про Україну – стимул рефлексії над українською ідеєю. Хуторянська філософія П. Куліша як осмислення національної ідеї крізь дихотомії внутрішньо-зовнішньої людини, культури, природи і цивілізації.

Куліш (1819–1897)		П. Куліш «Листи з хутора» (1861).	
Громадівський рух Михайло Драгоманов (1841–1895)	Формування широкої суспільно-політичної програми із окресленими вимогами національно-історичної ідентифікації та соціально-політичними вимогами в напрямку утвердження демократичних цінностей.	М. Драгоманов «Пропащий час» (1878); «Шевченко, українофіли й соціалізм» (1879); «Чудацькі думки про українську національну справу» (1892); «Нарис української соціалістичної програми» (1918).	Ідея національності як сукупності певних ознак притаманних групі індивідуумів – частина більш загальної ідеї – ідеалу людини, що вміщує найкращі характеристики людського буття на рівні індивідуальному так і соціальному. Ідея домінування загальнолюдських інтересів над національними. Національна ідея як частина реалізації всезагального поступу людства до мети – емансипації особистості (національне визволення нарівні із соціально-політичним та економічним).
Олександр Потебня (1835–1891)	Осмислення національного питання з ракурсу мовного аспекту	«Мысль и язык» (1862); «Язык и народность» (1895); «О национализме» (1905).	Осмислення детермінант феномену нації Концепт денационалізації – переміна народного життя, при якій традиція народу, закладена пер за все в мові, переривається або послаблюється. Феномен багатомовності. Паралельність формування мови і народного світогляду. Концепт внутрішньої форми слова, що пов'язана із найближчим, народним значенням слова.
Покоління «Молодої України» Трохим Зіньківський (1861–1891), Іван Франко (1856–1916)	Ідея відродження розчленованої між Російською та Австро-Угорською імперіями єдиної неподільної України	Т. Зіньківський «Молода Україна, її становище і шлях» (1890), І. Франко: «По за межами можливого» (1900) «Відвертий лист до галицької молоді» (1905).	Формування зрілої української політичної нації як окремішнього, свідомого історичного суб'єкта. Дійова завдання – з етнічної маси українського народу витворити українську націю, суцільний культурний організм, здатний до самостійного політичного та культурного життя Націєтворча функція інтелігенції. Етико-антропологічне тлумачення національної ідеї
Доба національно-визвольних змагань (поч. XX – 1920-ті рр.)			
ліберальні концепції національної ідеї поч. XX ст.	національна ідея – складова ідеалу людини, загальнолюдського процесу емансипації людини, створення демократичної правової держави.		Проблема гармонізації цінностей лібералізму із національною ідеєю.
Михайло Грушевський (1866–1934)	Історіософське витлумачення національної ідеї	«Історія України-Руси» (час написання 1895-1933), «Початки громадянства. Генетична соціологія» (1921),	Розвиває драгоманівську ідею федерації, взаємодії усіх народів як суб'єкту історичного процесу, включення національної ідеї у загальну еволюцію людства до свободи і гуманізму Народ - суб'єкт, двигун історії

		«Наша політика» (1911). «На порозі нової України. Гадки і мрії» (1918).	Культура, традиція забезпечує єдність усіх сфер життєдіяльності суспільства. об'єднує народ в історії Основою існування нації, народу є цінності і почуття, (ціннісно-життєвий світ культури) які пов'язують солідаризують націю в єдине ціле
Богдан Кістяківський (1868–1920)	Національна ідея на шляху реалізації національних та всезагальнолюдських цінностей.	«Государство и социалистическое» (1906); «К вопросу о самостоятельной украинской культуре» (1911); «Драгоманов и вопрос о самостоятельной украинской культуре» (1912)	Головний принцип лібералізму – особистість вище за державу, держава забезпечує реалізацію цінностей, в тому числі національних, солідарні інтереси людей. Права особистості включають національні права. Кореляція національного та всезагальнолюдського в ціннісному вимірі.
Радикальні концепції поч. ХХ ст. Микола Міхновський (1873–1924)	Ідея відновлення державної самостійності України. Розгляд національної ідеї з точки зору міжнародного права	«Самостійна Україна» (1900); «Справа української інтелігенції в програмі Української народної партії: Видання УНП» (б/р); «Націоналізм і космополітизм» (1906).	Питання про набуття державної самостійності як необхідної передумови існування націй. Радикальна ідея політичного визволення нації Обстоювання позиції національного монізму держави. Переосмислення Переяславської угоди 1654 з позиції міжнаціонального права як відправна точка для розуміння історії та подальшого розвитку українсько-російських відносин. Європейський контекст українського націоналізму. Співвідношення понять націоналізм, космополітизм і гуманізм.
Рефлексії над національним питанням в радянську епоху			
Покоління «Розстріляного Відродження» (1920–1930) Микола Хвильовий (1893–1933)	Націонал-комунізм поєднання національної ідеї із ідеєю пролетарсько-інтернаціонального перетворення світу питання національної ідентичності, взаємини української культури з російською та західноєвропейською культурами (питання європеїзації українства) вибір шляху подальшого розвитку українського суспільства і пошук дороговказу до його	«Камо грядеши?» (1925); «Про “сатану в бочці”, або про графоманів, спекулянтів та інших просвітян» (1925); «Думки проти течії» (1926); «Апологети писаризму» (1926); «Україна чи Малоросія» (1926, надрукований 1990).	Теорія азіатського ренесансу і українського месіанізму. Історіософська концепція (в результаті переосмислення концепції Шпенглера в ракурсі марксистської формаційної моделі розвитку суспільства), відповідно до якої наявні 4 культурно-історичних типи: 1)патріархальний (Азія)2) феодальний і 3) буржуазний (Європа) 4) пролетарський (молоді азіатські республіки). Україна - форпост азіатського ренесансу Ідея активного романтизму (віталізму) - стиль доби національно-державного відродження, котрий ініціює творча еліта нації – справжній носій культурної традиції. Антитеза Європа-Просвіта, орієнтацію на Європу протиставлено просвітянському руху

	духовного відродження.		
Національне питання в еміграції			
Дмитро Донцов (1883–1973)	Чинний націоналізм - вид інтегрального націоналізму, в рамках якого витлумачення нації як організму, ідея вищості нації над особистістю, іншими соціальними утвореннями.	«Модерне москвофільство» (1912); «Підстави нашої політики» (1921); «Націоналізм» (1926), «Дух нашої давнини» (1944)	Формування волюнтаристського концепту нації, сутнісною ознакою якої є воля до життя, влади й експансії. Розгляд людському соціуму за законами органічного світу, де основним є закон боротьби за існування, що виявляється в законі суперництва націй, де перемагає нація із сильнішою волею до життя, влади й експансії. Витлумачення історії людства як боротьби націй за утвердження власного національного ідеалу. Носієм національної ідеї є ініціативна меншість, що вправі застосувати творче насильство. Обґрунтування ідеї української нації як європейської та необхідності боротьби з Росією як авангардом Азії. Критика провансальського світогляду. Формулювання 6 вимог чинного націоналізму, спрямованих на зміцнення української нації.
Юліан Вассиан (1894–1953)	Формування ідеології (філософсько-психологічних засад) українського націоналізму	«До головних засад націоналізму» (1928); «Ідеологічні основи українського націоналізму» (1929); «Рефлексії» (1927); «Змаг основ» (1940); «Суспільно-філософські нариси» (1950); «Листопадові рефлексії» (1950); «Воююча Україна» (1951).	Поняття «основного досвіду» людини. Роль індивідуальності у творенні нації, як живої цілісної суспільної інтеграції, де особистість набуває найбільшого самовияву, індивідуального універсалізму, найвищої духовної якості, в результаті чого відбувається повна взаємодія індивідуального і соціального. Нація як внутрішня органічна спорідненість і солідарність індивідів. Просторовий і творчий виміри нації. Роль провідної версти у творенні історії нації, як сформованої спільноти, реалізації історичної волі нації у творчому акті. Значення актуалізації історичної пам'яті нації.
Ольгерд-Іполит Бочковський (1885–1939)	Ліберально-соціалістичний напрям	«Українське питання» (1910-1911); «Поневолені народи царської імперії. Їхні національні відродження й автономні прямування» (1916); «Національна справа. Статті про національне	Теоретичні засади науки про націю – націології. Національно-визвольні рухи в Європі у модерний час. Неісторичні народи Російської імперії і Європи. Періоди розвитку національного самовизначення. Детермінанти і чинники національно-визвольних рухів Нація і держава. Ознаки національного буття: зовнішні (мова, територія, держава), внутрішні (психологічні, біологічні).

		питання у зв'язку із сучасною війною» (1917); «Боротьба народів за національне визволення (націологічні нариси)» (1930).	
В'ячеслав Липинський (1882–1931)	Консервативний напрям	«Листи до братів-хліборобів» (1926); «Хам і Яфет. Націоналізм, патріотизм, шовінізм» (1928).	Територіальний принцип формування української політичної нації, на протипагу мовному принципу. Концепція аристократії як правлячої еліти, яка керує народом, основою нації. Параметри відмінності політичних режимів: якість народних мас і метод їхньої організації правлячою елітою.
Іван Лисяк-Рудницький (1919–1984)	Націонал-державницький напрям	«Україна між Сходом і Заходом» (1966); «Зауваги до проблеми “історичних” та “неісторичних” націй» (1981); «Націоналізм і тоталітаризм» (1982); «Формування українського народу та нації (методологічні зауваги)» (1994).	Концепція розвитку націй – націєгенез. Чинники формування української політичної нації. Поняття історичності та не історичності націй, їхні атрибути. Україна між Сходом і Заходом.

ПЛАНІ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ

Заняття 1. Філософська думка в культурі князівської Русі (2 год.).

1. Образ філософії в пам'ятках Русі.
2. Погляд на історію у творах давньоруських мислителів.
3. Розуміння людини в філософській культурі Русі.

Питання для самостійного опрацювання:

1. Погляд на світоустрій в культурі давньої Русі.
2. Есхатологічна проблематика в релігійно-філософській думці Русі.
3. Ідеали святості у давніх русичів.

Література:

Основна:

Іларіон, митр. Слово про Закон і Благодать. У О. Косенко (Ред.), *Тисяча років української суспільно-політичної думки: в 9 т. Том I: X–XV ст.* (сс. 200–217). Дніпро.

Кирила-ченця притча про людську душу, і про тіло, і про порушення Божої заповіді, і про воскресіння тіла людського, і про страшний суд, і про муки (2001). У О. Косенко (Ред.), *Тисяча років української суспільно-політичної думки: в 9 т. Том I: X–XV ст.* (сс. 399–407). Дніпро.

Послання, написане Климом, митрополитом Руським, священнику Фомі і розтлумачене Афанасієм-ченцем (2001). У О. Косенко (Ред.), *Тисяча років української суспільно-політичної думки: в 9 т. Том I: X–XV ст.* (сс. 394–397). Дніпро.

Слово Данила Заточеника, що написав він князю своєму Ярославу Володимировичу (2001). У О. Косенко (Ред.), *Тисяча років української суспільно-політичної думки: в 9 т. Том I: X–XV ст.* (сс. 344–349). Дніпро.

[Тексти в електронному варіанті можна знайти на сайті «Ізборник» за адресою: <http://litopys.org.ua>. Розділ - Давня українська література. Тексти X–XIII ст.]

Додаткова:

Аверинцев, С. С. (1999). К уяснению смысла надписи над конхой центральной апсиды Софии Киевской. У С. С. Аверинцев, *Софія Логос. Словник* (сс. 214–243). Дух і літера.

Горський, В. С. (2000). Філософські ідеї в культурі стародавнього Києва. У В. С. Горський, Я. М. Стратій, А. Г. Тихолаз, & М. Л. Ткачук, *Київ в історії філософії України* (сс. 10–71). Вид. дім «КМ Academia»; ТОВ Університетське видавництво «Пульсари».

Горський, В. С. (2001). Гідність розуму: «Моління Данила Заточника». У В. С. Горський, *Філософія в українській культурі (методологія та історія)* (сс. 95–108). Центр практичної філософії.

Горський, В. С. (2001). Давньоруський період в історико-філософському вимірі. У В. С. Горський, *Філософія в українській культурі (методологія та історія)* (сс. 62–67). Центр практичної філософії.

Горський, В. С. (2001). Розуміння філософії в культурі Київської Русі. У В. С. Горський, *Філософія в українській культурі (методологія та історія)* (сс. 67–75). Центр практичної філософії.

Горський, В. С. (2001). «Слово про закон і благодать» Іларіона – перша пам'ятка давньокиївської філософської думки. У В. С. Горський, *Філософія в українській культурі (методологія та історія)* (сс. 75–85). Центр практичної філософії.

Горський, В., Вдовина О., Завгородній Ю., & Киричок О. *Давньоруське любомудріє. Тексти і контексти*. Вид. дім «КМ Академія».

Заняття 2. Академічна філософія в Україні. Філософська спадщина Києво-Могилянської Академії (2 год.)

1. Філософські курси Києво-Могилянської Академії: аналіз інтерпретацій.
2. Основні ідеї натурфілософії Ф. Прокоповича.
3. Етика Ф. Прокоповича.

Питання для самостійного опрацювання:

1. Логіка Ф. Прокоповича.
2. Розуміння Ф. Прокоповичем сутності людини.
3. Суспільно-політичні, естетичні погляди Ф. Прокоповича.

Література:

Основна:

Прокопович, Ф. (1979). Натурфілософія, або Фізика. У Ф. Прокопович, *Філософські твори: в 3 т. Т. 2.* (сс. 119–142, 157–177, 233–249, 283–317).

Наукова думка. (*Інтернет ресурс: Феофан Прокопович. Натурфілософія, або Фізика: зміст; Промова про заслуги й користь фізики; Ч. 1, кн. 1 (сс. 1–4, 8–13), кн.3; Ч. 2, кн. 1 <http://litopys.org.ua/procop/proc2.htm>*);

Прокопович, Ф. (1980). Етика, або Наука про звичаї. У Ф. Прокопович, *Філософські твори: в 3 т. Т. 2.* (сс. 505–514). Наукова думка. (*Інтернет ресурс: Феофан Прокопович. Етика, або Наука про звичаї <http://litopys.org.ua/procop/proc216.htm>*)

Додаткова:

Горський, В. С. (2001). Києво-Могилянська Академія в історії української філософії. У В. С. Горський, *Філософія в українській культурі (методологія та історія)* (сс. 108–115). Центр практичної філософії.

Котусенко, В. (2002). Викладання філософії в єзуїтських колегіумах XVI-XVII століть та Києво-Могилянській академії. У В. Горський (Ред.), *Релігійно-філософська думка в Києво-Могилянській академії: європейський контекст* (сс. 83–107). Вид. дім «КМ Академія».

Симчич, М. (2009). *Philosophia rationalis у Києво-Могилянській академії: компаративний аналіз могилянських курсів логіки кінця XVII – першої половини XVIII ст.* О. Власюк.

Стратій, Я. М. (2000). Філософія в Києво-Могилянській академії. У В. С. Горський, Я. М. Стратій, А. Г. Тихолаз, & М. Л. Ткачук, *Київ в історії філософії України* (сс. 74–129). Вид. дім «КМ Academia»; ТОВ Університетське видавництво «Пульсари».

Ткачук, М. (2002). Філософські курси Києво-Могилянської академії в контексті європейського схоластичного дискурсу. У В. Горський (Ред.), *Релігійно-філософська думка в Києво-Могилянській академії: європейський контекст* (сс. 39–66). Вид. дім «КМ Академія».

Заняття 3. Філософія Григорія Сковороди (2 год.)

1. Особливості філософського світогляду і стилю мислення Г. Сковороди.
2. Вчення Г. Сковороди про дві натури і три світи.
3. Теорія пізнання, самопізнання та Богопізнання у творчості Г. Сковороди.
4. Антропологічні ідеї Г. Сковороди.
5. Концепція сродної праці та вчення про щастя.

Питання для самостійного опрацювання:

1. Педагогічні погляди Г. Сковороди.
2. Людина і Бог в концепції Г. Сковороди.

Література:

Основна:

Сковорода, Г. С. (2005). Наркис. Розмова про те: пізнай себе. У Г. С. Сковорода, *Твори у двох томах. Т. 1. Поезії. Байки. Трактати. Діалоги.* (сс. 151–188). Вид-во «Обереги».

Сковорода Г. С. Розмова, названа алфавіт, або буквар миру. У Г. С. Сковорода, *Твори у двох томах. Т. 1. Поезії. Байки. Трактати. Діалоги.* (сс. 413–438). Вид-во «Обереги».

Сковорода, Г. С. Діалог. Назва його – потоп зміїний. У Г. С. Сковорода, *Твори у двох томах. Т. 2. Трактати. Діалоги. Притчі. Переклади. Листи* (сс. 140–179). Вид-во «Обереги».

Додаткова:

Горський, В. С. (2001). Григорій Сковорода як тип українського інтелігента. У В. С. Горський, *Філософія в українській культурі (методологія та історія)* (сс. 127–134). Центр практичної філософії.

Закидальський, Т. (1996). Сковорода – Наркіс у кривому дзеркалі. *Наукові записки НаУКМА, 1*, 59–65.

Лютий, Т. (2022). *Сковорода. Самовладдя*. Темпора.

Попович, М. (2008). *Григорій Сковорода: філософія свободи. 2-е вид.* Майстерня Білецьких.

Сковорода, Г. (2011). *Повна академічна збірка творів* (Л. Ушкалов, Ред.). Майдан; Видавництво Канадського Інституту Українських Студій.

Ушкалов, Л. (2024). *Філософія свободи Григорія Сковороди*. Фоліо.

Фізер, І. (1996). Поняття самопізнання у Сковороди і Сократа: компаративне дослідження. *Наукові записки НаУКМА. Т. 1. Філософія та релігієзнавство*, 49–54.

Чижевський, Д. (2005). Філософія Г. С. Сковороди. У Д. Чижевський, *Філософські твори: у 4 тт. Т. 1.* (сс. 165–379). Смолоскип.

Заняття 4. Київська академічна філософія ХІХ-поч. ХХ ст. Філософська спадщина Памфіла Юркевича (2 год.)

1. Місце київської академічної філософії в історії вітчизняної філософської культури.
2. Філософський світогляд П. Юркевича: віхи становлення.
3. Вчення про ідею П. Юркевича.

4. Аспекти тлумачення П. Юркевичем ідеї серця.
5. Християнська антропологія П. Юркевича проти етичного утилітаризму і нігілізму М. Чернишевського.

Питання для самостійного опрацювання:

1. Представники київської духовно-академічної філософії ХІХ – поч.. ХХ ст.: філософські ідеї.
2. Представники київської університетської філософії ХІХ – поч.. ХХ ст. та їхні філософські погляди.

Література:

Основна:

- Юркевич, П. (1993). Ідея. У П. Юркевич, *Вибране* (сс. 3–72). Абрис.
- Юркевич П. Серце та його значення у духовному житті людини, згідно з ученням слова Божого. У П. Юркевич, *Вибране* (сс. 73–114). Абрис.
- Юркевич П. З науки про людський дух. У П. Юркевич, *Вибране* (сс. 115–221). Абрис.

Додаткова:

- Тихолаз, А. Г. (2000). Філософія в Київській духовній академії. У В. С. Горський, Я. М. Стратій, А. Г. Тихолаз, & М. Л. Ткачук, *Київ в історії філософії України* (сс. 132–181). Вид. дім «КМ Academia»; ТОВ Університетське видавництво «Пульсари».
- Кузьміна С. Л. Творчість П. Д. Юркевича в контексті української філософської культури. *Наукові записки НаУКМА. Т. 20. Філософія та релігієзнавство*, 64–68.
- Горський, В. С. (Ред.) (995). *Спадщина Памфіла Юркевича: світовий і вітчизняний контекст. Зб. наук. пр.* Вид. дім «КМ Academia».
- Тихолаз, А. Г. (1992). Історичні уроки однієї суперечки (П. Юркевич проти М. Чернишевського). *Філософська і соціологічна думка*, 7, 124–147.
- Ткачук, М. Л. (2000). *Київська академічна філософія ХІХ – початку ХХ ст.: методологічні проблеми дослідження*. ЗАТ «Віпол».

Чернышевский, Н. Г. (1987). Антропологический принцип в философии. В Н. Г. Чернышевский, *Сочинения: в 2 т. Т. 1.* (сс. 146–229). Мысль.

Заняття 5 (круглий стіл). Українська національна ідея у XIX – XX ст.: філософські аспекти

1. Українська ідея і Кирило-Мефодіївське товариство.
2. Філософсько-соціологічні погляди громадівців. Творчість М. Драгоманова.
3. Національна ідея в рефлексії І. Франка.
4. Радикальна постановка національного питання М. Міхновським.
5. Національне питання в історіософії М. Грушевського
6. Концепція «азіатського ренесансу» М. Хвильового.
7. Філософія української національної ідеї за кордоном:
  - а) основні засади інтегрального націоналізму Д. Донцова.
  - б) державотворчі та історіософські ідеї В. Липинського.
  - в) національна справа в осмисленні О.-І. Бочковського.

Питання для самостійного опрацювання:

1. Національна ідея у творчості Т. Зіньківського.
2. Питання національного буття у творчій спадщині Лесі Українки.

Література:

Основна (за вибором студента праця одного із вказаних українських мислителів):

- Бочковський, Іп. (1918). *Національна справа (Статті про національне питання в зв'язку з сучасною війною)*. Друкарня Адольфа Гольцгавзепа.
- Грушевський, М. (1991). *Історія України-Русі: в 11 т., 12 кн. Т. 1.* (сс. 1–20). Наукова думка.
- Грушевський, М. (1918). *На порозі нової України. Гадки і мрії*. Друк. Акц. Т-ва «Петро Барський у Києві».

Донцов, Д. (2000). Ідеологія чинного націоналізму. У О. Проценко, & В. Лісовий (Ред.), *Націоналізм. Антологія*. (сс. 188–196). Смолоскип.

Драгоманов, М. П. (1991). Чудацькі думки про українську національну справу. У М. П. Драгоманов, *Вибране («...мій задум зложити очерк історії цивілізації на Україні»)* (сс. 461–558). Либідь.

Костомаров, М. І. (1991). *Закон Божий (Книга буття українського народу)*. Либідь.

Липинський, В. (1995). Листи до братів-хліборобів. Про ідею і організацію українського монархізму. У В. Липинський, *Повне зібрання творів. Архів. Студії. Твори. Т. 6. Кн. 1.* (сс. 1–470). Інститут східноєвроп. досліджень Нац. Академії наук України. С. 129–145, 185–247.

Міхновський, М. (2000). Самостійна Україна. У О. Проценко, & В. Лісовий (Ред.), *Націоналізм. Антологія*. (сс. 147–158). Смолоскип.

Міхновський, М. (2000). Націоналізм – всесвітня сила. У О. Проценко, & В. Лісовий (Ред.), *Націоналізм. Антологія*. (сс. 159–160). Смолоскип.

Міхновський, М. (2000). Націоналізм і космополітизм. У О. Проценко, & В. Лісовий (Ред.), *Націоналізм. Антологія*. (сс. 161–162). Смолоскип.

Франко, І. (2000). Поза межами можливого. У О. Проценко, & В. Лісовий (Ред.), *Націоналізм. Антологія*. (сс. 163–171). Смолоскип.

Франко, І. (2000). Відвертий лист до галицької молодіж. У О. Проценко, & В. Лісовий (Ред.), *Націоналізм. Антологія*. (сс. 172–179). Смолоскип.

Хвильовий, М. (1993). *Україна чи Малоросія?: Памфлети*. Смолоскип.

Додаткова:

Бойко, М. П. (2003). Слов'янофільські ідеї Кирило-Мефодіївського товариства. *Практична філософія*, 3(9), 88–93.

Горський, В. (2001). Філософія національної ідеї в українській культурі. У В. Горський, *Філософія в українській культурі (методологія та історія)* (сс. 136–143). Центр практичної філософії.

- Грабович, Г. (1998). *Поет як міфотворець. Семантика символів у творчості Тараса Шевченка*. Критика.
- Дзюба, І. (2005). *Микола Хвильовий: «азіатський ренесанс» і «психологічна Європа»*. Вид. дім «Києво-Могилянська академія».
- Забужко, О. С. (2006). *Філософія української ідеї та європейський контекст. Франківський період*. Основи.
- Забужко, О. С. (2006). *Шевченків міф України. Спроба філософського аналізу*. Факт.
- Лозинський, М. (1915). *Українське національне питання в творах Михайла Драгоманова*. Накладом Видавництва.
- Нахлік, Є. (1999). Християнський субстрат історіософії Пантелеймона Куліша. *Філософська думка*, 5, 132–141.
- Петров, В. (2013). Куліш-хуторянин. У В. Петров, *Розвідки*. Т. 1. (сс. 208–239). Темпора.
- Пономарьов, В. (2023). *Цвітіння чудової квітки: Ольгерд Бочковський і відродження націй*. Дух і літера.
- Пріцак, О. (1991). Історіософія Михайла Грушевського. У М. Грушевський, *Історія України-Руси*: в 11 тю, 12 кн. (сс. XL-LXXIII). Наукова думка. <http://litopys.org.ua/hrushrus/iur11003.htm>
- Чижевський, Д. (2005). Думки про Шевченка. У Д. Чижевський, *Філософські твори: у 4 тт.* Т. 2 (сс. 172–178). Либідь.
- Чижевський, Д. (2005). П. О. Куліш – український філософ серця. У Д. Чижевський, *Філософські твори: у 4 тт.* Т. 2 (сс. 206–216). Либідь.
- Пизюр, Є. (2000). В'ячеслав Липинський і політична думка західного світу. У *Хроніка 2000. Випуск 39–40. Україна: філософський спадок століть*. Ч. 2. (сс. 720–732). Українські Пропілеї.
- Чижевський Д. В'ячеслав Липинський як філософ історії. У Д. Чижевський, *Філософські твори: у 4 тт.* Т. 2 (сс. 227–236). Либідь.

Заняття 6. Філософська спадщина О. Потебні.

1. Філософія мови О. Потебні.
2. Естетичні погляди О. Потебні.
3. Проблеми нації та національної культури у творчості О. Потебні.

Питання для самостійного опрацювання:

1. Співвідношення поетичного і міфічного мислення в інтерпретації О. Потебні.
2. Психологія творчості в осмисленні О. Потебні.

Література:

Основна:

Потебня, О. (1985). Думка й мова. У О. Потебня, *Естетика і поетика слова* (сс. 32–71, 210–239). Мистецтво.

Потебня, О. (1992). Язык и народность. У О. Потебня, *Мова. Національність. Денаціоналізація*. (сс. 77–116). [б. в.].

Потебня, О. (1992). О национализме. У О. Потебня, *Мова. Національність. Денаціоналізація*. (сс. 117–121). [б. в.].

Потебня, О. (1992). Проблема денаціоналізації. У О. Потебня, *Мова. Національність. Денаціоналізація*. (сс. 67–75). [б. в.].

Додаткова:

Карпенко, Ю. О. (1995). Потебня – зачинатель українського народознавства. *Філософська і соціологічна думка*, 1–2, 79–87.

Левчук-Керечук, Н. (1996). О. О. Потебня і філософія мови. *Наукові записки НаУКМА. Т. 1. Філософія та релігієзнавство*, 93–102.

Франчук, В. Ю. (Ред.) (2004). *О. О. Потебня й актуальні питання мови та культури: Збірник наукових праць*. Видавничий Дім Дмитра Бураго.

Шевельов, Ю. (1992). Олександр Потебня і національне питання. У О. Потебня, *Мова. Національність. Денаціоналізація*. (сс. 7–46). [б. в.].

Заняття 7. Філософська думка в Україні у ХХ ст.

1. Вчення Б. Кістяківського про суспільство та державу.
2. Ноосферна концепція В. Вернадського.

3. Вчення «конкордизму» В. Винниченка.
3. Історіософські ідеї Віктора Петрова.
4. Філософська спадщина Київської школи.

Питання для самостійного опрацювання:

1. Розробка Б. Кістяківським принципів методологічного плюралізму в соціальних науках.
2. Проблема співвідношення філософії та науки в осмисленні В. Вернадського.
3. Вчення В. Вернадського про простір і час.
4. Філософські ідеї в інтелектуальній прозі В. Домонтовича.
5. Символічний світ української культури в інтерпретації С. Кримського.

Література:

Основна (за вибором студента праць одного із вказаних філософів):

- Вернадський, В. І. (2005). Наукова думка як планетне явище. У В. І. Вернадський, *Вибрані праці* (сс. 100–265). Наукова думка.
- Винниченко, В. (2011). *Конкордизм. Система будівництва щастя. Етико-філософський трактат*. Укр. письменник.
- Кістяківський, Б. (1996). Держава і особистість. На захист науково-філософського ідеалізму. У Б. Кістяківський, *Вибране*. (сс. 237–274). Абрис.
- Кістяківський, Б. (1996). На захист науково-філософського ідеалізму. У Б. Кістяківський, *Вибране*. (сс. 31–96). Абрис, 1996.
- Петров, В. П. (2013). Історіософичні етюди. У В. Петров, *Розвідки. Т. 2.* (сс. 914–935). Темпора.
- Петров, В. П. (2013). Наш час, як він є. У В. Петров, *Розвідки. Т. 2.* (сс. 810–824). Темпора.
- Кримський, С. Б. (2003). Софійні символи буття. У С. Б. Кримський, *Запити філософських смислів* (сс. 61–70). ПАРАПАН.
- Кримський, С. Б. (2003). Ціннісно-смісловий універсум людини. У С. Б. Кримський, *Запити філософських смислів* (сс. 22–33). ПАРАПАН.

Кримський, С. Б. (2003). Філософія – авантюра духу чи літургія смислу? У С. Б. Кримський, *Запити філософських смислів* (сс. 8–21). ПАРАПАН.

Додаткова:

Альчук, М. П. (2010). *Філософія права Богдана Кістяківського*. Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка.

Бевз, Т. (2006). Еволюція світогляду В. Винниченка та створення концепцій «конкордизму» та «колектократії». У І. Ф. Курас (Ред.), *Громадсько-політична діяльність Володимира Винниченка : (до 125-річчя від дня народж.)* (сс. 245–266). [ІПіЕНД].

Брюховецький, В. (2013). *Віктор Петров: верхи долі – вєрхи і долі*. Темпора.

Депенчук, Л. (1995). *Богдан Кістяківський*. Основи.

Козловський, В. (2015). «Київська школа» перекодувала радянський догматичний марсизм-ленінізм. *Філософська думка*, 3, 24–29.

Лютий, Т. (2016). Сенсожиттєвий універсум Сергія Кримського. *Філософська думка*, 6, 122–129.

Руденко, С. В. (2008). *Філософські погляди В. П. Петрова*. ПАРАПАН.

Сиваченко, Г. (2000). Конкордизм В. Винниченка або мистецтво бути щасливим. У *Хроніка 2000. Випуск 39-40. Україна: філософський спадок століть. Ч. 2* (сс. 426–440). Українські Пропілеї.

Табачковський, В. Г. (2002). *У пошуках невтраченого часу: Нариси про творчу спадщину українських філософів-шістдесятників*. ПАРАПАН.

Чижевський, Д. (2005). Натурфілософія В. І. Вернадського. У Д. Чижевський, *Філософські твори: у 4 тт. Т. 2* (сс. 237–243). Либідь.

ЗМІСТ І ВИМОГИ ДО ВИКОНАННЯ ІНДИВІДУАЛЬНИХ ЗАВДАНЬ

Здійснити історико-філософський огляд праці, вибраної зі списку рекомендованих джерел (студент також може самостійно обрати першоджерело, не зазначене у списку):

Митр. Іларіон. Слово про Закон і Благодать.
Ф. Прокопович. Натурфілософія.
Гр.Сковорода. Наркіс. Розмова про те: пізнай себе.
Гр.Сковорода. Розмова, названа алфавіт, або буквар.
Гр.Сковорода. Діалог. Назва його – потоп зміїний.
О. Потебня. Думка й мова.
П. Юркевич. Ідея.
П. Юркевич. Серце та його значення у духовному житті людини, згідно з ученням слова Божого.
П. Юркевич. З науки про людський дух.
В. Екземплярський До питання про відношення моральності до політики.
В. Зеньковський. Принцип індивідуальності в психології і педагогіці.
О. Гіляров Що таке філософія та що вона може і чого не може дати.
В. Вернадський. Наукова думка як планетне явище.
Б. Кістяківський. На захист науково-філософського ідеалізму.
В. Петров. Історіософічні етюди.
М. Хвильовий. Україна чи Малоросія?: Памфлети.
Д. Донцов. Ідеологія чинного націоналізму.
В. Липинський. Листи до братів-хліборобів. Про ідею і організацію українського монархізму.
О.-Іп. Бочковський. Національна справа.

Загальна схема виконання письмового завдання

- тема і головна проблема;
- структура праці;
- теоретико-методологічні засади, на які спирається філософ;
- головні тези, які обґрунтовує автор;
- ключові слова (надати визначення).

Вимоги до рефератів:

- Реферат подається викладачеві не пізніше 14-го навчального тижня (граничний термін – останнє аудиторне заняття з курсу).
- Виклад має супроводжуватися *обов'язковими посторінковими посиланнями* на джерела (нумерація посилань наскрізна; оформлення посилань – згідно з бібліографічними вимогами)
- *Список використаних джерел* укладається за алфавітом, бібліографічний опис у відповідності до міжнародного стандарту APA (7ed).
- Вимоги до оформлення реферату: шрифт – Times New Roman, розмір – 14, міжрядковий інтервал – 1,5.
- Загальний обсяг – 0,5 др. арк.
- Реферат виконується студентом лише індивідуально.
- Подана робота мусить мати а) самостійний, б) аналітичний характер, виклад її змісту повинен в) бути аргументованим, засвідчувати г) розуміння суті порушених проблем і д) знайомство з літературою з цієї проблеми.
- Забороняється використовувати будь-які готові реферати, курсові й інші студентські роботи, взяті з мережі Інтернет.
- Дозволяється використання матеріалів (монографій, статей, повідомлень, посібників, словників, енциклопедій тощо) з мережі Інтернет (з обов'язковим бібліографічним описом джерела).
- Забороняється подавати у списку використаної літератури джерела, які не використовувалися та не могли реально бути використані при написання реферату.
- Реферат здається на перевірку лише лекторові.
- Однакові чи близькі за змістом реферати не зараховуються.

Питання для підготовки до іспиту:

1. Основні підходи при дослідженні історії української філософії.
2. Концепція історії української філософії Д. Чижевського.
3. Критерії визначення предмету та змісту історії української філософії.
4. Міфологія на ґрунті визначення специфіки української філософії.
5. Розуміння філософії в києворуській культурі.
6. Погляд на історію в «Слові про закон та благодать» митр. Іларіона.
7. Розуміння людини в києворуській філософській культурі.
8. Філософські портрети українських гуманістів.
9. Філософський курс Києво-Могилянської Академії: структура, проблематика, методологія.
10. Основні проблеми натурфілософії Ф. Прокоповича.
11. Етика Ф. Прокоповича
12. Стиль філософування Г. Сковороди. Основні твори Г. Сковороди та їх проблематика.
13. Вчення Г. Сковороди про дві натури і три світи.
14. Концепція «сродної праці» і «нерівної рівності» в філософії Г. Сковороди.
15. Київська духовно-академічна філософія у ХІХ – поч. ХХ ст.: характерні риси, представники.
16. Філософія в Університеті св. Володимира у ХІХ – поч. ХХ ст.: характерні риси, представники.
17. Вчення П. Юркевича про ідею.
18. Аспекти витлумачення П. Юркевичем концепту серця.
19. Філософсько-антропологічні та етичні погляди П. Юркевича.
20. Національна ідея у працях представників Кирило-Мефодіївського товариства.

21. Погляд на національне питання М. Драгоманова.
22. Вчення О. Потебні про зв'язок мислення і мови. Питання нації та національності.
23. Феномен нації в осмисленні І. Франка.
24. Постановка національного питання М. Міхновським.
25. Філософія наукового ідеалізму Б. Кістяківського.
26. Вчення Б. Кістяківського про право і державу.
27. Ноосферна концепція В. Вернадського.
28. Історіософія Т. Грушевського.
29. Концепція «азіатського ренесансу» М. Хвильового.
30. Інтегральний націоналізм Д. Донцова.
31. Історіософські погляди В. Петрова.
32. Національна ідея в осмисленні В. Липинського.
33. Історіософські погляди І. Лисяка-Рудницького.
34. Філософський доробок представників Київської школи.
35. Філософія С. Кримського.

ТЕСТОВІ ПИТАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ:

1. З'єднайте наведені імена філософів з відповідними філософськими творами:

М. Костомаров	Філософські пропозиції
І. Франко	Абсолютизм чи релятивізм
П. Кудрявцев	Книга буття українського народу
О. Козлов	Що таке поступ?
Я. Козельський	Бесіди з петербурзьким Сократом

2. З'єднайте наведені імена з написаними ними філософськими творами:

С. Гогоцький	Філософський Лексикон
П. Куліш	Шевченко, українофіли і соціалізм
В. Екземплярський	Грецькі софісти, їх світогляд і діяльність
М. Драгоманов	Листи з хутора
В. Зеньковський	Про відношення моральності до політики
О. Гіляров	Проблема психологічної причинності

3. Вкажіть автора філософського вчення:

Синехологічний спіритуалізм

- а) О. Гіляров
- б) П. Юркевич
- в) Й. Шад
- г) Б. Кістяківський.

Конкордизм

- а) Гр. Сковорода
- б) В. Винниченко

- в) М. Грушевський
- г) Д. Донцов.

Панпсихізм

- а) В. Зеньковський
- б) П. Ліницький
- в) П. Юркевич
- г) О. Гіляров.

4. Концепт «філософська думка» вперше запропонував:

- а) Д. Чижевський
- б) В. Горський
- в) В. Попович
- г) І Лисяк-Рудницький.

5. Історіософські погляди відображені у праці:

- а) Кирила Туровського
- б) митр. Іларіона
- в) Кліма Смолятича
- г) Данила Заточника.

6. З якою інституцією пов'язано початок вищої філософської освіти в Україні:

- а) Львівський університет
- б) Київська духовна академія
- в) Києво-Могилянська академія
- г) Харківський університет.

7. Філософія другої схоластики представлена у курсах викладачів:

- а) Київської духовної академії

- б) Києво-Могилянської академії
- в) Харківського університету
- г) Університету св. Володимира.

8. *Вкажіть зайву дисципліну для філософського курсу в Києво-Могилянській академії:*

- а) діалектика
- б) фізика
- в) антропологія
- г) етика.

9. *Погляд на Біблію як окремий символічний світ висвітлював:*

- а) П. Кудрявцев;
- б) С. Гогоцький
- в) О. Гіляров
- г) Гр. Сковорода.

10. *Я. Козельський розвиває свої філософські погляди в рамках ідей:*

- а) Романтизму
- б) Просвітництва
- в) Ідеалізму
- Г) Бароко.

11. *Просвітницьку теорію природного права і суспільного договору знаходимо у:*

- а) Т. Прокоповича
- б) Гр. Сковороди
- в) К. Саковича
- г) Й. Шада.

12. *Ідеї романтизму розвиває у творчості:*

- а) Й. Шад
- б) П. Ліницький
- в) М. Гоголь
- г) П. Лодій.

13. Вимоги чинного націоналізму були сформульовані:

- а) Д. Донцовим
- б) М. Грушевським
- в) М. Драгомановим
- г) І. Франком.

14. Оберіть філософа, який не належав до київської духовно-академічної філософії 19 – поч. 20 ст.:

- а) О. Гіляров
- б) П. Кудрявцев
- в) О. Новицький
- г) П. Ліницький.

15. Проблема віри і розуму в XIX – поч. XX ст. стала провідною у філософів:

- а) Київської духовної академії
- б) Києво-Могилянській академії
- в) Університету св. Володимира
- г) Острозької академії.

16. Вчення про внутрішню форму слова розробляв:

- а) О. Потебня
- б) Д. Чижевський
- в) П. Ліницький
- г) Г. Сковорода.

17. Філософію позитивізму обстоював у працях:

- а) В. Лесевич
- б) П. Юркевич
- в) П. Ліницький
- г) О. Гіляров.

18. Засади конкретного ідеалізму розвивав у своїх працях:

- а) Г. Челпанов
- б) О. Потебня
- в) Т. Прокопович
- г) П. Юркевич.

19. Філософія наукового ідеалізму представлена у творчості:

- а) П. Юркевича
- б) Т. Прокоповича
- в) В. Зеньковського
- г) Б. Кістяківського.

20. Концепція «азіатського ренесансу» розроблена у творчості:

- а) Д. Донцова
- б) В. Липинського
- в) І Лисяка-Рудницького
- г) М. Хвильового.

21. Ідею про народ як суб'єкта, двигуна історії розвивав:

- а) Т. Шевченко
- б) І. Франко
- в) В. Липинський

г) М. Грушевський.

22. З критикою «провансальського» світогляду виступив:

а) М. Драгоманов

б) І. Франко

в) М. Хвильовий

г) Д. Донцов.

23. Концепцію аристократії обґрунтовано у творчості:

а) П. Куліша

б) В. Липинського

в) М. Костомарова

г) О.-І. Бочковського.

24. Наука націології запропонована мислителем:

а) О. І. Бочковський

б) М. Грушевський

в) М. Драгоманов

г) Д. Донцов.

25. Вчення про історичні та неісторичні нації обґрунтовує:

а) І. Лисяк-Рудницький

б) І. Франко

в) М. Грушевський

г) В. Липинський.

26. *Історіософську концепцію, базовану на «апології заперечення» знаходимо у творчості:*

- а) Д. Чижевського
- б) М. Хвильового
- в) М. Грушевського
- г) В. Петрова.

27. *Концепт «ціннісно-сислового універсуму людини» представлено у творчості:*

- а) А. Кримського
- б) П. Юркевича
- в) Гр. Сковороди
- г) І. Бичка.

28. *Поворот від логіко-гносеологічної до світоглядно-антропологічної проблематики віднаходимо у працях:*

- а) В. Шинкарука
- б) В. Вернадського
- в) В. Винниченка
- г) П. Ліницького.

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

Абсолютизм і релятивізм – стрижневі поняття історико-філософської концепції представника київської духовно-академічної філософії ХІХ – поч. ХХ ст. П. Кудрявцева, відповідно до якої історико-філософський процес позначений протистоянням двох напрямів у філософії – абсолютизму та релятивізму, що відображають опозиційні напрями життя, обумовлені екзистенційним вибором людини між абсолютними та відносними цінностями.

Академічна філософія – тип філософування, інституалізований у системі освіти та науки, формування та функціонування якого відбувається в рамках і відповідно до освітянських та наукових вимог.

Аристократія – базовий концепт суспільно-політичних та історіософських поглядів В'ячеслава Липинського, що визначається як правляча верства; група найкращих в даний історичний момент серед нації людей; динамічна, ініціативна меншість, що перетворює безформну етнічну масу у націю.

Безгрунтіанство – концепт українського мислителя ХХ ст. Віктора Петрова, яким він описує екзистенційний стан сучасної йому людини, що позначений втратою ціннісних, світоглядних, етичних орієнтирів та цінностей.

Біосфера – одне із центральних понять натурфілософії українського вченого Володимира Вернадського, під яким розуміється царина Землі, охопленої життєвою речовиною (життям), стрижневими ознаками якої є боротьба за існування та здатність до еволюції.

Внутрішня форма слова – вчення українського мислителя-мовознавця Олександра Потебні, в рамках якого внутрішня форма об'єктивна за змістом, пов'язана з найближчим етимологічним (народним) значенням слова, презентує відношення змісту думки до свідомості, показує, яким чином уявляється людині її власна думка. Внутрішня форма слова зумовлена приналежністю до певної народності (етнічної групи, нації).

Громадівський соціалізм – концепція українського мислителя і суспільного діяча Михайла Драгоманова, відповідно до якого ідеалом суспільно-політичного життя є спілка громад, товариство товариств, вільних в усіх своїх справах; спілка вільних особистостей, рівних між собою і об'єднаних спільних господарством.

Дві натури – один із стрижневих концептів філософії Григорія Сковороди, що розкриває, з одного боку, онтологічні погляди українського філософа на існуюче крізь призму поділу/протиставлення на дві натури – видиму (матеріальну, тілесну) і невидиму (ідеальну, духовну). Концепт має релігійно-етичне забарвлення і опозиція витлумачується як протистояння зла і добра, темряви і світла. З іншого боку, концепт варто розглядати як методологічний принцип філософії Гр. Сковороди, з яким мислитель працює у різних сферах філософського розмислу: онтології, гносеології, антропології, етики.

Денаціоналізація – термін, вживаний О. Потебнею для позначення несприятливого для існування певного етносу, народу (нації) явища переривання усталеної мовної та культурно-історичної традиції. Пов'язуючи це явище із процесом виховання, переданням досвіду від старшого до молодого покоління, О. Потебня переконаний, що заміна освіти іншою мовою призводить до відмирання певної етнічної групи, нації.

Друга схоластика – напрям філософії, представлений в західноєвропейських університетах 16–17 ст. і, відповідно до освітніх взірців, засвоєний у викладанні філософського курсу у Києво-Могилянській академії. Характерними рисами другої схоластики є слідування філософській традиції, коментування текстів, орієнтація на авторитети (первинний – Арістотель, вторинні – схоластичні мислителі), виклад положень у формі підручників. Філософський курс в рамках другої схоластики представляє собою систематичний виклад філософії Аристотеля, витлумаченої відповідно до християнських засад.

Екзистенційність – характерна особливість філософії українських мислителів, що полягає в акцентуванні на життєво-практичному вимірі

філософування, розгляді філософії як духовного роблення, життя в істині. Філософія витлумачується як вираження екзистенційного, особистісного досвіду і світогляду, певного світорозуміння і життерозуміння її творців.

Європа – Просвіта – протиставлення, використане українським інтелектуалом поч. ХХ ст. Миколою Хвильовим для позначення двох векторів культурного розвитку України: якщо Європа – це самобутня автентична культура, з властивим їй психологічним «дантівсько-фаустівським», життєстверджуючим духом, активною позицією творця історії, тоді Просвіта (просвітянське народництво) – вторинна, епігонська культура, омертвіння традиції, «хуторянство».

Закон і благодать – антитеза (співвідношення), що утворює осердя історіософської концепції митр. Іларіона (Київського) у творі «Слово про Закон і Благодать», відповідно до якої історія осмислюється як поступовий процес розгортання Богоявлення. Божественне одкровення розподіляється на 2 етапи: Одкровення через закон, даний Мойсею, і Одкровення через благодать, отриману через пришествя Христа і поширення християнства серед різних народів. У першій частині історії Одкровення надається обраному єврейському народові, у другому – усім народам, і, зокрема, русичам.

Індивідуальна причинність – одне із стрижневих понять у філософії Василя Зеньковського, яке він витлумачує як осердя психічної активності особистості і обґрунтовує його ідеальну метафізичну основу, що виражена у всіх царинах психічної діяльності. Осмислюючи поняття індивідуальної причинності, університетський філософ пов'язує енергетичну безперервність душевного життя із ідеєю душі, стійкої і творчої основи психічного розвитку.

Конкордизм – етико-філософська система Володимира Винниченка, розбудована з метою досягнення щастя, підґрунтям розбудови якого є досягнення внутрішньої рівноваги, цілісності особистості, з одного боку, з іншого – її гармонійної співвіднесеності з навколишнім світом (від фр. *concorde* – узгодження, гармонізація усіх сил, вимірів людської особистості та її життєдіяльності).

Конкретний ідеалізм – філософський напрям, основні засади якого обґрунтовували у своїх працях представники київської духовно-академічної філософії ХІХ – поч. ХХ ст. Піддаючи критиці засади абстрактного ідеалізму (розвинуті у системах німецького ідеалізму Канта, Гегеля, Фіхте) за абстрактне витлумачення абсолютного начала, людської особистості, схематизм і логіцизм тощо, київські філософи формулюють власні принципи пізнання реальності та осягнення істини. Покладаючи в основу замість абстрактного поняття чистого буття реальне конкретне Суцце, витлумачували його в якості живого особистісного Бога, відтак інтерпретували істину як жива конкретну онтологічну сутність, висвітлювали поняття духу як ширшого за свідомість, в якості реальної, а не лише раціональної субстанції.

Культурологічний підхід – один із новітніх підходів до вивчення історії філософії, сформований у другій половині ХІХ ст. представниками післягегеліанської історико-філософської традиції (В. Віндельбандом, К. Фішером, В. Дільтеєм), що набув значного поширення у сучасній українській історико-філософській науці. Підхід ґрунтується на розумінні філософії як світоглядної науки, особливої сфери духовної діяльності, в якій знаходить вираз людське усвідомлення граничних підстав людського буття й широкого кола смисложиттєвих проблем. В рамках підходу історії філософії витлумачується як історія філософської культури – простір спілкування та взаємодії різних ідей, цінностей та смислів (В. Горський).

Логіка наукового дослідження – напрям філософської діяльності Київської філософської школи (сформованої у 1960 рр. на базі Інституту філософії АН УРСР), відповідно до назви виданої засновником школи Павлом Копніним монографії (1962), яка стала маніфестом школи. Філософські дослідження передбачали поєднання класичних та некласичних ідей, розробку методологічних проблеми наукового пізнання, вивчення гносеологічних феноменів (взаємодії інтуїції і логіки, раціональних та ірраціональних підходів до пізнання, світоглядного знання, категорій краси і свободи).

Любомудріє – специфіка розуміння філософії у давньоруських мислителів, з акцентом на практично-діяльній її складовій. Філософська діяльність (любов до мудрості) трактувалась як з'єднання з Абсолютом, життя у Бозі, стан онтологічного прилучення до Христа – Премудрості Божої.

Метаантропологія – центральне поняття філософсько-антропологічних студій сучасного українського філософа Назіра Хамітова, що витлумачується як філософія трансцендування, метатеорія наук про людину, розроблена з метою пояснення «меж і позамежності людини», сфера антропологічних зацікавлень та прогнозів поза межами людської природи.

Монодуалізм – концепція академічного філософа ХІХ ст. Миколи Грота, згідно з якою закономірністю існування всесвіту є протистояння двох природних начал – активного сили-духу і пасивної матерії-сили, яких об'єднує єдине начало – Бог. Світовий поступальний розвиток мислиться як поступова перемога активного духу і свободи людської волі.

Наукова філософія – 1. Один із напрямів європейської філософії ХІХ ст., в рамках якого відбувалось застосування природничо-наукової методології до пояснення гносеологічних, смисложиттєвих та метафізичних проблем. Реалізований підхід в осмисленні основних філософських проблем на засадах природознавства підданий нищівній критиці київськими академічними філософами ХІХ – поч. ХХ ст. 2. Напрямок філософії, розроблений Богданом Кістяківським, з метою осмислення теоретико-методологічного інструментарію наукового пізнання в сфері соціальних явищ. Наукова філософія включає у себе логіку, етику, естетику – дисципліни, де встановлюється та аналізується категорія належності, відповідно до норм теоретичного мислення, практичної діяльності, художньої творчості.

Націєгенез – концепція розвитку націй, сформульована українським істориком ХХ ст. Іваном Лисяком-Рудницьким, відповідно до якої відхиляється ідея про можливість формулювання єдиного закону розвитку націй, натомість пропонується осмислення певних тенденцій, закономірностей, спільних фаз становлення націй.

Націологія – термін, введений українським мислителем поч. ХХ ст. Ольгердом Іполітом Бочковським, для позначення систематичної теоретичної дисципліни про національну справу.

Національна ідея – рефлексія, що розвивається на перетині суспільно-політичних та гуманітарних наук (історіософії, етнопсихології, культурології політичної думки, релігійної філософії) щодо власної національної етнічної спільноти як на єдиний розгорнутий у соціальному часі і соціалізованому просторі континуум і водночас як на суб'єкта історичного процесу (О. Забужко).

Ноосфера – поняття, розроблене В. Вернадським для позначення нового стану геологічного розвитку біосфери Землі, що відбувається внаслідок активного утвердження наукової думки і організованої праці людини, які стають вирішальним фактором розвитку біосфери, фундаментальною перетворюючою геологічною силою.

Нерівна рівність – поняття, розроблене в філософії Гр. Сковороди, яким осмислюється ідея індивідуальної траєкторії життєвої поведінки для кожної людини, зумовленої її світоглядними, етичними, ціннісними орієнтирами та установками, що визначаються самостійно і набувають значимості лише для неї самої.

Панпсихізм – вчення київського університетського філософа 2 пол. ХІХ ст. Олексія Козлова, згідно з яким усе суще визнається психічним і свідомим, заперечується погляд на реальність крізь призму дуалізму духу та матерії, критикується засади матеріалістичної метафізики, звідси, матеріальні речі розглядаються як знаки чи символи духовної реальності, мисленевих субстанцій. Вчення обстоює засади плюралістичного монізму в онтології: структура всесвіту представлена у вигляді множинності субстанційних діячів, реальних істот, які постійно взаємодіють, внутрішньо поєднані між собою через зв'язок із Богом.

Психофізичний монізм (паралелізм) – гносеологічна теорія київського університетського філософа поч. ХХ ст. Георгія Челпанова, відповідно до якої стверджується певна паралельність, одночасність, відповідність існування фізичного та психічного світів, які розглядаються як замкнуті ряди явищ,

абсолютно відмінні між собою, і процесуальність яких не може бути пояснена причинно одне з одного.

Раціоналізм і емпіризм – стрижневі поняття історико-філософської концепції київського духовно-академічного філософа XIX ст. Петра Ліницького, які витлумачуються як опозиційні напрями в філософії, і протистояння яких визначає та спрямовує історичний розвиток філософії. Наголошується взаємозаперечення та взаємовиключення висхідних принципів напрямів, стверджується неможливість їхнього синтезу.

Синехологічний спіритуалізм – концепція київського університетського філософа Олексія Гілярова, відповідно до якої всесвіт розглядається як єдність духу та матерії, два визначення однієї першооснови, всесвітньої свідомості; дух є свідомість, як явище кожного живого організму, особи для себе, матерія є свідомість, як явище їх для іншого. Відтак усі явища дійсності є певною психофізичною реальністю, водночас тілесною і духовною, а всесвіт являє собою одухотворений організм, живу систему, в якій кожен член існує для цілого і ціле для кожного члена.

Синтетизм – філософська система київського духовно-академічного філософа XIX ст. Василя Карпова, у якій осмислюється існування всесвіту у відповідності до закону гармонійного буття, як єдність та взаємодія духовного і матеріального начал. Система представляє розробку напряму конкретного ідеалізму, на основі ідей платонізму, переосмислених крізь призму християнських засад.

Сродна праця – етичний концепт Григорія Сковороди, що позначає відповідність людини її природі, її природним здібностям та спроможностям, внутрішнє і зовнішнє самовизначення особистості відповідно до нахилів своєї природи. Сродна праця визначається відповідно до всезагального принципу «сродності» – онтологічного начала, закону буття, принципу відповідності вищому, розумному і справедливому началу у Всесвіті. Водночас сродна праця є індивідуальним завданням кожної людини, метою пошуку власного

покликання, результатом самостійного рішення індивіда, його своєвілля, збігається з сакральним актом самоутвердження внутрішньої людини.

Теїзм – світогляд, що базується на розумінні Абсолюту як живого Бога, Творця і Промислителя, вільної і свідомої Особистості. Представники української академічної філософії розвивали свої метафізичні погляди на засадах християнського теїзму.

Теономія і автономія – одне із стрижневих питань в сфері етики, порушених київськими духовно-академічними філософами ХІХ – поч. ХХ ст. (найвиразніше представлене в етичних поглядах Маркелліна Олесницького). Духовно-академічні мислителі проблематизували питання спроможності особистості визначати абсолютний етичний закон виключно зусиллями людського обмеженого розуму, не беручи до уваги Абсолютного законодавця. Філософи здійснювали аргументовану критику засад автономної етики Канта з позицій християнського теїзму, не приймаючи кантівську ясність та очевидність вибору волі за людським розумом.

Трансцендентальний ідеал-реалізм – гносеологічна концепція київського університетського філософа поч. ХХ ст. Георгія Челпанова, в якій обстоюється визнання реальності матерії і духу та доводиться теоретико-пізнавальне значення апріоризму Канта, визнання «речей у собі» як певної об'єктивної реальності, конструювання пізнання за допомогою нашого мислення і відповідність наших знань світові, що нас оточує і який ми творимо.

Три світи – вчення Григорія Сковороди, згідно з яким усе існуюче являє собою співвідносні три світи: великий (макрокосм, всесвіт), малий (мікрокосм, людина), світ Біблії (символічний світ). Сковорода розвиває античне трактування людини як мікрокосму, що наділена аналогічними із макрокосмом закономірностями устрою, смисловою структурою, діючим розподілом на дві натури (земну, матеріальну, і духовну, ідеальну). Водночас Сковорода акцентує можливість пізнання макрокосму з перспективи первинності пізнання мікрокосму. Переосмислюючи античне вчення на ґрунті християнського теїзму,

Сковорода наголошує на присутності всесвіту в людині у метафізичному сенсі, також додає до співвіднесення концепт третього світу – Біблії.

Філософія освіти – один із пріоритетних напрямів філософських досліджень київської академічних мислителів ХІХ – поч. ХХ ст., що був нерозривно пов'язаний із їхнім викладанням в освітніх інституціях. У доробку духовно-академічних філософів віднаходимо сформовані філософсько-педагогічні концепції; філософське осмислення феномену освіти, її сутності та призначення; вирішення питань мети і завдань виховного процесу, необхідності проведення реформ в освітянській сфері.

Чинний націоналізм – доктрина, сформульована Дмитром Донцовим, яку варто розглядати в рамках політичних і світоглядних засад інтегрального націоналізму, що базується на розгляді нації як найвищої цінності, вирішення усіх питань виключно в національних інтересах. Д. Донцовим обґрунтовано 6 вимог чинного націоналізму як ефективних способів досягнення основної мети – зробити українців сильною нацією (волютаризм; войовничість; романтизм, догматизм та ілюзійонізм; фанатизм і «аморальність», синтез націоналізму й інтернаціоналізму; творче насильство й ініціативна меншість).

Царство Боже – одна із стрижневих ідей релігійно-філософського світогляду київських духовно-академічних мислителів ХІХ – поч. ХХ ст., що знайшла філософське обґрунтування в етичних поглядах (зокрема, у М. Олесницького, П. Кудрявцева, В. Екземплярського), відповідно до якої метою людського існування є вираження в земному житті Царства Божого, Божественних істин, реалізація християнських начал у житті людства, преображення цього світу у світлі християнських цінностей.

ЛІТЕРАТУРА ДО КУРСУ

Першоджерела

- Артюх, В. О. (2011). *Українська історіософія (XIX–XX ст.): антологія: у 2 ч.* Вид-во СумДУ.
- Бичко, І. В. (2001). Буття як свобода. У *Еколого-антропологічні читання* (сс. 62–68). Стилос.
- Велланський, Д. (2000). Пролузія до медицини. У *Хроніка 2000. Випуск 37–38. Україна: філософський спадок століть. Ч. 1.* (сс. 381–390). ВІПОЛ.
- Бочковський, Іп. (1918). *Національна справа (Статті про національне питання в зв'язку з сучасною війною)*. Друкарня Адольфа Гольцгавзепа.
- Бочковський, О. І. (2018–2019). *Вибрані праці та документи: в 3 т.* Україна Модерна, ДУХ і ЛІТЕРА.
- Вернадський, В. І. (2005). *Вибрані праці*. Наукова думка.
- Винниченко, В. (2011). *Конкордизм. Система будівництва щастя. Етико-філософський трактат*. Укр. письменник.
- Вишенський, І. (1986). *Твори*. Дніпро, 1986.
- Гізель, І. (2009–2011). *Вибрані твори: у 3 т.* Вид. «Свічадо».
- Гіляров, О. (2008). Що таке філософія і що вона може і чого не може дати. У *Могиланські історико-філософські студії* (сс. 272–292). Вид. дім «КМ Академія».
- Гоголь, М. (2008–2016). *Зібрання творів у семи томах*. Наукова думка.
- Гогоцький, С. С. (1857–1873). *Философский лексикон: у 4 т. (5 кн.)*. Унив. Тип.
- Горський, В., Вдовина, О., Завгородній, Ю., & Киричок, О. (2004). *Давньоруське любомудріє. Тексти і контексти*. Вид. дім «КМ Академія».
- Грушевський, М. (1991). *Історія України-Русі: в 11 т., 12 кн. Т. 1*. Наукова думка.
- Грушевський, М. (1918). *На порозі нової України. Гадки і мрії*. Друк. Акц. Т-ва «Петро Барський у Києві».
- Грушевський, М. С. (1921). *Початки громадянства (генетична соціологія)*. [б. в.].

- Домонтович, В. (2000). *Дівчинка з медведиком. Роман. Болотяна лукроза. Оповідання та нариси*. Критика.
- Домонтович, В. (2000). *Доктор Серафікус. Без ґрунту*. Критика.
- Донцов, Д. (1966). *Націоналізм*. Українська видавнича спілка. Ліга визволення України.
- Донцов, Д. (1991). *Дух нашої давнини. Відродження*.
- Драгоманов, М. П. (1991). *Вибране («...мій задум зложити очерк історії цивілізації на Україні»)*. Либідь.
- Зеньковский, В. В. (1911). Принцип индивидуальности в педагогике и психологии. *Вопросы философии и психологии*, 108, 369–393; 110, 815–855.
- Зеньковский, В. В. (1914). *Проблема психологической причинности*. Тип. Имп. Ун. Св. Владимира, 1914.
- Кістяківський, Б. О. (1996). *Вибране*. Абрис.
- Козельский, Я. П. (1952). Философические рассуждения. В *Избранные произведения русских мыслителей второй пол. XVIII в.* Государственное издательство политической литературы.
- Козлов, А. А. (1988). Мысли о некоторых философских направлениях, преобладающих в современной русской литературе и об одном возможном в будущем. *Свое слово*, 5, 74–160.
- Кониський, Г. (1900). *Філософські твори: у 2 т.* Наук. думка.
- Копнин, П. В. (1973). *Диалектика как логика и теория познания. Опыт логико-гносеологического исследования*. Наука.
- Костомаров, М. І. (1991). *Закон Божий (Книга буття українського народу)*. Либідь.
- Кримський, С. (2008). *Під сигнатурою Софії*. Вид. дім «Києво-Могилянська академія».
- Кримський, С. Б. (2003). *Запити філософських смислів*. ПАРАПАН.
- Кримський, С. Б. (2009). *Ранкові роздуми*. Майстерня Білецьких.

- Кудрявцев, П. П. (1908). *Абсолютизм или релятивизм? Опыт историко-критического изучения чистого эмпиризма новейшего времени в его отношении к нравственности и религии. Prolegomena*. Типография И. И. Чоколова.
- Линицкий, П. (1867). Общий взгляд на философию. *Труды Киевской Духовной Академии*, 10, 52–88.
- Линицкий, П. И. (1901). *Основные вопросы философии: Опыт систематического изложения философии*. Изд. А.К.Т.
- Липинський, В. (1995). Листи до братів-хліборобів. Про ідею і організацію українського монархізму . У В. Липинський, *Повне зібрання творів. Архів. Студії. Твори. Т. 6. Кн. 1.* (сс. 1–470). Інститут східноєвроп. досліджень Нац. Академії наук України.
- Лисяк-Рудницький, І. (1994). *Історичні есе: у 2 т. Основи*.
- Лодій, П. (2000). Короткий вступ до метафізики. *Філософська думка*, 2, 133–144; 3, 119–142.
- Лодій, П. (2000). Логічні настанови, які скеровують до пізнання та розрізнення істинного і хибного. У *Хроніка 2000. Випуск 37–38. Україна: філософський спадок століть. Ч. 1.* (сс. 373–380). ВІПОЛ.
- Мірчук, І. (2011). Про слов'янську філософію. Спроба характеристики. *Sententiae*, XXV (2), 177–193.
- Мірчук, І. (1942). Світогляд українського народу. Спроба характеристики. У *Науковий збірник Українського Вільного Університету в Празі. Т. 3* (сс. 225–243). Накладом УВУ.
- Міхновський, М. (2007). *Самостійна Україні. Справа української інтелігенції*. МАУП.
- Нічик, В. (Ред.) (1995). *Українські гуманісти епохи Відродження: Антологія: у 2 ч.* Наукова думка; Основи, 1995.
- Новицький, О. Про закиди, роблені філософії з поглядів теоретичного і практичного. У *Хроніка 2000. Випуск 37–38. Україна: філософський спадок століть. Ч. 1.* (сс. 392–412). ВІПОЛ.

- Олесницький, М. (1882–1886). *История нравственности и нравственных учений. Ч. I–II*. Тип. Корчак–Новицкого.
- Петров, В. (2013). *Розвідки: у 3 т.* Темпора.
- Попович, М. В. (1997). *Раціональність і виміри людського буття*. Наукова думка.
- Попович, М. (2006). Що таке філософія? *Філософська думка, 1*, 3–24.
- Попович, М. В. (2016). *Істина. Правда. Життя. Думки небайдужої людини: Зб. науково-публіцистичних статей*. Інститут філософії імені Г. С. Сковороди НАН України.
- Попович, М. (2017). *Бути людиною*. Вид. дім.
- Попович, М. В. (2018). *Філософія свободи*. Фоліо.
- Потебня, О. (1985). *Естетика і поетика слова*. Мистецтво.
- Попович М. В., Єрмоленко А. М., Малахов, В. А., & Коваadlo, Г. П. (2017). *Діалог як шлях до порозуміння*. Інститут філософії імені Г. С. Сковороди НАН України.
- Потебня, О. (1992). *Мова. Національність. Денаціоналізація*. The Ukrainian Academy of Arts and Science in USA.
- Прокопович, Ф. (1979–1981). *Філософські твори: у 3 т.* Наукова думка.
- Сакович, К. (1988). Арістотелівські проблеми, або Питання про природу людини. У *Пам'ятки братських шкіл на Україні кінець XVI – початок XVIII ст. : Тексти і дослідження* (сс. 338–442). Наукова думка.
- Сакович, К. (1988). Трактат про душу. У *Пам'ятки братських шкіл на Україні кінець XVI – початок XVIII ст.: Тексти і дослідження* (сс. 443–512). Наукова думка.
- Сковорода, Г. (2011). *Повна академічна збірка творів* (Л. Ушкалов, Ред.). Майдан; Видавництво Канадського Інституту Українських Студій.
- Сковорода, Г. С. (2005). *Твори: у 2 т. Т. 1. Поезії. Байки. Трактати. Діалоги. Т. 2. Трактати. Діалоги. Притчі. Переклади*. Обереги.
- Спекторський, Є. В. (2001). Кант і соціальна філософія (М. Л. Ткачук, Перек.). *Дух і літера, 7–8*, 326–349.

- Табачковський, В. (2006). Життєвий світ людини і пізнання: персоналістична інтерпретація. *Філософська думка*, 2, 14–34.
- Франко І. Я. Що таке поступ? *Хроніка 2000. Випуск 37–38. Україна: філософський спадок століть. Ч. 2* (сс. 396–405). ВІПОЛ.
- Франко, І. (1917). *Що таке поступ?* Накладом української книгарні.
- Франко, І. (2000). Відвертий лист до галицької молодіжі. У О. Проценко, & В. Лісовий (Ред.), *Націоналізм. Антологія*. (сс. 172–179). Смолоскип.
- Франко, І. (2000). Поза межами можливого. У О. Проценко, & В. Лісовий (Ред.), *Націоналізм. Антологія*. (сс. 163–171). Смолоскип.
- Хвильовий, М. (1993). *Україна чи Малоросія?: Памфлети*. Смолоскип.
- Челпанов, Г. И. (1907). Об отношении психологии к философии. *Вопросы философии и психологии*, 89, 309–323.
- Чижевський, Д. І. (2005). *Філософські твори: у 4 т.* Смолоскип.
- Шад, І. Б. Фрагменти з творів. У *Хроніка 2000. Випуск 39–40. Україна: філософський спадок століть. Ч. 2*. (сс. 351–357). ВІПОЛ.
- Шинкарук, В. І. (2003–2005). *Вибрані твори: у 3 т.* Український Центр духовної культури.
- Шлемкевич, М. (1992). *Загублена українська людина*. М. П. «Фенікс».
- Шлемкевич, М. (2000). Сутність філософії. У *Хроніка 2000. Випуск 37–38. Україна: філософський спадок століть. Ч. 1*. (сс. 667–690). ВІПОЛ.
- Экземплярский, В. И. (1905). Об отношении нравственности к политике (Нравственные нормы жизни и международные отношения. Речь, произнесенная на годовичном акте Киевской духовной академии 25 сентября 1905 года). *Труды Киевской духовной академии*, 11, 261–308.
- Юркевич, П. (1999). *З рукописної спадщини*. Вид. «КМ Academia», Університетське вид-во «Пульсари».
- Юркевич, П. Д. (1993). *Вибране*. Абрис.
- Яворський, С. (1992). *Філософські твори: у 3 т. Т. 1*. Наук. думка.

Дослідження:

- Агеєва, В. (2006). *Поетика парадокса: інтелектуальна проза Віктора Петрова-Домонтовича*. Факт.
- Альчук, М. П. (2010). *Філософія права Богдана Кістяківського*. Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка.
- Артюх, В. (2010). *Тяглість історії й історія тяглості: українська філософсько-історична думка першої половини ХХ століття*. СумДУ.
- Багалій Д. І. Усунення професора І. Є Шада з Харківського університету. У *Хроніка 2000. Випуск 37–38. Україна: філософський спадок століть. Ч. 1.* (сс. 358–372). ВІПОЛ.
- Бевз, Т. (2006). Еволюція світогляду В. Винниченка та створення концепцій «конкордизму» та «колектократії». У І. Ф. Курас (Ред.), *Громадсько-політична діяльність Володимира Винниченка : (до 125-річчя від дня народж.)* (сс. 245–266). [ШІЕНД].
- Бичко, А. К. (2000). *Леся Українка: світоглядно-філософський погляд*. Український центр духовної культури.
- Бичко, А. К., & Бичко, І. В. (2005). *Світлотінь Касіяна (Калліста) Саковича*. Український Центр духовної культури.
- Бичко, А. К., & Бичко, І. В. (2008). Віталій Табачковський: антропофілософська ідея. У *Філософсько-антропологічні студії 2008. Філософська антропология і сучасність (пам'яті В. Г. Табачковського)* (сс. 21–57). Стилос.
- Бойко, М. П. (2003). Слов'янофільські ідеї Кирило-Мефодіївського товариства. *Практична філософія*, 3(9), 88–93.
- Бондаревська, І. (2004). Концепт простоти у творах Івана Вишенського. *Філософські обрії: Наук.-теор. часопис*, 12, 165–169.
- Бондаревська, І. (2007). Про «Просвітництво» Теофана Прокоповича та Григорія Сковороди. Київська Академія. Вип. 4. 69-86.
- Бондаревська, І. (2008). Наскрізний сюжет творів Григорія Сковороди. У *Могилянські історико-філософські студії: Зб. наук. праць* (сс. 106–131). НаУКМА.

- Бородій, М. К. (1992). *Данило Михайлович Веланський*. Наук. думка.
- Брюховецький, В. (2013). *Віктор Петров: верхи долі – верхи і долі*. Темпора.
- Вандишев, В. М. (2002). Філософське підґрунтя прогностики Юрія Дрогобича. *Наукові записки НаУКМА*, 20, 47–51.
- Вдовиченко, В. Г. (2007) Історіософське вчення М. Хвильового про «азіатський ренесанс» і його критика в українській літературній дискусії 1920-х років. *Гуманітарні студії*, 2, 15–30.
- Вільчинський, Ю. (1995). *Олександр Потебня як філософ*. ЛДУ.
- Вучинський, Д. (2000). Християнсько-філософська думка Тараса Г.Шевченка. У *Хроніка 2000. Випуск 39–40. Україна: філософський спадок століть. Ч. 2.* (сс. 551–562). ВІПОЛ.
- Голубенко, П. (2000). Хвильовий і Шпенглер. У *Хроніка 2000. Випуск 39–40. Україна: філософський спадок століть. Ч. 2.* (сс. 780–801). ВІПОЛ.
- Горбач, Н. Я. (2006). *Специфіка української філософії*. Каменяр.
- Горбач, Н. Я. (2006). *Філософські переконання Івана Франка*. Каменяр.
- Горбач, Н. Я. (2007). *Філософія Памфіла Юркевича*. Каменяр.
- Горський, В. С. (1993). *Нариси історії філософської культури Київської Русі (середина XII – середина XIII ст.)*. Наук. думка.
- Горський, В. С. (1994). *Святі Київської Русі*. Абрис.
- Горський, В. С. (2000). Роль німецької філософської традиції в ставленні й розвитку філософської думки в Україні. У *Кантівські студії 1999: Щорічник кантівського тов-ва в Україні.* (сс. 15–25). Тандем.
- Горський, В. С. (2000). Філософські ідеї в культурі стародавнього Києва. У В. С. Горський, Я. М. Стратій, А. Г. Тихолаз, & М. Л Ткачук, *Київ в історії філософії України* (сс. 10–71). Вид. дім «КМ Academia»; ТОВ Університетське видавництво «Пульсари».
- Горський, В. (2001). *Філософія в українській культурі (методологія та історія)*. Центр практичної філософії.
- Горський, В. С. (2006). *Біля джерел. Нариси з історії філософської культури України*. Вид. «Києво-Могилянська академія».

- Горський, В. С. (Ред.) (1995). *Спадщина Памфіла Юркевича: світовий і вітчизняний контекст*. Зб. наук. пр. Вид. дім «КМ Academia».
- Горський, В. С. (Ред.). (2002). *Релігійно-філософська думка в Києво-Могилянській академії: європейський контекст*. Вид. дім «КМ Академія».
- Горський, В. С., Стратій, Я. М., Тихолаз, А. Г., & Ткачук, М. Л. (2000). *Київ в історії філософії України*. Вид. дім «КМ Academia»; ТОВ Університетське видавництво «Пульсари».
- Грабович, Г. (1998). *Поет як міфотворець. Семантика символів у творчості Тараса Шевченка*. Критика.
- Грабовський, С. (2009). У пошуках істини: український неомарксизм 1960-1980-х. *Філософська думка*, 3, 90–103.
- Грицак, Я. (2006). *Пророк у своїй вітчизні. Франко та його спільнота (1856–1886)*. Критика.
- Гриценко, І. С. (Ред.) (2011). *Філософія та енциклопедія права в Університеті Святого Володимира: у 2-х кн. Либідь*.
- Гриценко, В. Л. (2002). Основні напрямки релігійно-філософської творчості В. Екземплярського. *Наукові записки НаУКМА*, 20, 69–76.
- Гриценко, В. Л. (2002). Сенс любові: християнська етика В. Екземплярського. *Наукові записки НаУКМА*, 18, 35–40.
- Гук, О. І. (2008). *Антропологічна концепція української філософії першої половини ХХ ст.* ЛРІДУ НАДУ.
- Давиденко, І. (2023). Філософія України ХХ століття: критика однієї моделі історизації. *Sententiae*, 42 (3), 47–66
- Депенчук, Л. (1995). *Богдан Кістяківський. Основи*.
- Дзюба, І. (2005). *Микола Хвильовий: «азіатський ренесанс» і «психологічна Європа»*. Вид. дім «Києво-Могилянська академія».
- Довга, Л. (2012). *Система цінностей в українській культурі XVII століття (на прикладі теоретичної спадщини Інокентія Гізеля)*. Свічадо.
- Домбровський, Б. (2006). Школа одного вчителя (Про засновника Львівсько-Варшавської школи Казімежа Твардовського). *Філософська думка*, 5, 67–78.

- Драч, І., Кримський, С., & Попович, М. (1984). *Григорій Сковорода*. Молодь.
- Єрмоленко, А. (2021). Сократичний діалог у поетично-практичній філософії Лесі Українки. *Філософська думка*, 2, 20–36.
- Забужко, О. С. (2006). *Філософія української ідеї та європейський контекст. Франківський період*. Основи.
- Забужко, О. С. (2006). *Шевченків міф України. Спроба філософського аналізу*. Факт.
- Закидальський, Т. Д. (1991). Поняття серця в українській філософській думці. *Філософська і соціологічна думка*, 8, 127–138.
- Закидальський, Т. Д. (1993). Досліди в діаспорі над історією української філософії. *Філософська і соціологічна думка*, 14, 89–100.
- Закидальський, Т. (1996). Сковорода – Наркіс у кривому дзеркалі. *Наукові записки НаУКМА*, 1, 59–65.
- Захара, І. С. (1991). *Стефан Яворський*. Каменяр.
- Захара, І. С. (2000). *Академічна філософія України (XVII – I полов. XVIII ст.)*. Вид-во Львівського нац. ун-ту ім. І.Франка.
- Захара, І. С., & Кашуба, М. В. (1998). *Проблема людини в українській філософії XVI – XVIII ст.* Логос.
- Зіньківський, В. В. (2000). М. В. Гоголь у його релігійних шуканнях. У *Хроніка 2000. Випуск 39–40. Україна: філософський спадок століть. Ч. 1.* (сс. 415–419). ВІПОЛ.
- Іванишин, П. (2016). *Іван Франко і національне буття: герменевтичні акценти*. Посвіт.
- Іларіон, митр. (1992). *Дохристиянські вірування українського народу*. Обереги.
- Йолон, П. (2009). Павло Копнін та українська філософська думка, *Філософська думка*, 3, 53–71.
- Йосипенко, С. Л. (2008). *До витоків української модерності: українська ранньомодерна духовна культура в європейському контексті*. Укр. Центр духовної культури.

- Йосипенко, С. Л. (2013). Історія філософії України у ХХ сторіччі: віднайдення предмета чи винайдення дисципліни? *Філософська думка*, 1, 26–36.
- Йосипенко, С. Л. (2014). Національні філософські традиції як предмет історико-філософської рефлексії. *Sententiae*, 1, 52–61.
- Йосипенко, С. Л. (Ред.) (2018). *Філософська думка західної української діаспори ХХ століття: ідеї та постаті*. Наукова думка.
- Карпенко, Ю. О. (1995). Потебня – зачинатель українського народознавства. *Філософська і соціологічна думка*, 1–2, 79–87.
- Кашуба, М. В. (1999). *Гергій Кониський – світогляд та віхи життя*. Український центр духовної культури.
- Кашуба, М. В. (Ред.) (1990). *Філософія Відродження на Україні*. Наукова думка.
- Кебуладзе, В. (2009). Історія розвитку феноменологічної філософії в Україні. *Філософська думка*, 1, 5–13.
- Кирик, Д. (2006). *Петро Лодій: життя, діяльність і вчення*. Місто НВ.
- Кислюк, К. В. (2008). *Історіософія в українській культурі: від концепту до концепції*. ХДАК.
- Ковалівський, А. П. (2007). *Григорій Сковорода: дослідження і переклади*. Атос.
- Ковальчук, І. В. (2007). Українська національна ідея у версіях М. Драгоманова і Д. Донцова. *Практична філософія*, 1, 203–209.
- Козловський, В. П. (2007). Маркелін Олесницький про витоки і природу практичної філософії. *Київська Академія*, 4, 109–130.
- Козловський, В. П. (2008). Інтерпретація Петром Ліницьким кантівської ідеї про інтелегібельну та емпіричну природу людини. *Наукові записки НаУКМА*, 76, 43–48.
- Козловський, В. П. (2008). Кантові «паралогізми чистого розуму» в інтелектуальній атмосфері Київської духовної академії (XIX – ХХ ст.) *Філософська думка*, 6, 59–83.
- Козловський, В. П. (2009). Кант і православ'я: трансцендентальне вчення про душу у сприйнятті викладачів Київської Духовної Академії. *Труди Київської духовної академії*, 11, 215–229.

- Козловський, В. П. (2014). Філософсько-етична наука в Київській духовній академії у другій половині XIX – на початку XX ст.: етичні погляди П. Ліницького і М. Олесницького. *Труди КДА*, 20, 272–286.
- Козловський, В. (2015). «Київська школа» перекодувала радянський догматичний марксизм-ленінізм. *Філософська думка*, 3, 24–29.
- Конверський, А. Є., & Шашкова, Л. О. (Ред.) (2011). *Сучасна українська філософія: традиції, тенденції, інновації: зб. наук. пр.* Київський університет.
- Котусенко, В. В. (2005). Викладання філософії в єзуїтських колегіумах XVI–XVII ст. та Києво-Могилянській академії. У Довга, Л., & Яковенко, Н. (Ред.). *Україна XVII століття: суспільство, філософія, культура: збірник наукових праць на пошану пам'яті професора Валерії Михайлівни Нічик* (сс. 83–107). Критика.
- Котусенко, В. (2002). Викладання філософії в єзуїтських колегіумах XVI–XVII століть та Києво-Могилянській академії. У В. Горський (Ред.), *Релігійно-філософська думка в Києво-Могилянській академії: європейський контекст* (сс. 83–107). Вид. дім «КМ Академія».
- Кралюк, П. М. (1997). *Духовні пошуки Мелентія Смотрицького*. Укр. центр духовної культури.
- Кратко, М. І. (2007). *Володимир Вернадський*. Атлант ЮЕмСі.
- Кузьміна, С. (2002). *Філософсько-педагогічна концепція П. Д. Юркевича*. ПАРАПАН.
- Кузьміна, С. Л. (2002). Творчість П. Д. Юркевича в контексті української філософської культури. *Наукові записки НаУКМА*, 20, 64–68.
- Кузьміна, С. Л. (2003). Філософія, культура, освіта в історико-філософському дискурсі С. С. Гогоцького. *Наукові записки НаУКМА*, 21, 66–65.
- Кузьміна, С. Л. (2010). *Філософія освіти та виховання в Київській академічній традиції XIX – початку XX ст.* Н. Оріанда.
- Кульчицький, О. (2000). Іван Мірчук – дослідник української духовності. У *Хроніка 2000. Випуск 37–38. Україна: філософський спадок століть. Ч. 1.* (сс. 53–65). ВІПОЛ.

- Лашик, Е. (1998). Винниченкова філософія щастя. *Філософська думка*, 1, 136–154.
- Левчук-Керечук, Н. (1996). О. О. Потебня і філософія мови. *Наукові записки НаУКМА*, 1, 93–102.
- Летцев, В. М. (2004). «Він мовби народився бути професором...» (До 150-річчя від дня народження Миколи Яковича Грота). *Магістеріум. Вип. 13. Історико-філософські студії*. (сс. 84–87). Нац. ун-т «Києво-Могилянська академія».
- Летцев, В. М. (2009). До історії вітчизняної персонології: концептуальні засади і принципи розуміння особистості в персонології В. В. Зеньковського. *Наукові записки Інституту психології імені Г. С. Костюка АПН України*, 37, 308–324.
- Лисий, І. (2012). Національна філософія як проблема. *Наукові записки НаУКМА*, 28, 9–16.
- Литвинов, В. (2000). *Ренесансний гуманізм в Україні: ідеї гуманізму епохи Відродження в українській філософії XV–XVII століття*. Основи.
- Лісовий, В. С. (1991). Драгоманов і Донцов. *Філософська і соціологічна думка*, 9, 83–101.
- Лісовий, В. (2007). Українська філософська думка 80-років. *Філософська думка*, 4, 117–141.
- Лозинський, М. (1915). *Українське національне питання в творах Михайла Драгоманова*. Накладом Видавництва.
- Лук, М. І. (1993). *Етичні ідеї в філософії України другої половини XIX – початку XX ст.* Наук. думка.
- Лютий, Т. (2016). Сенсожиттєвий універсум Сергія Кримського. *Філософська думка*, 6, 122–129.
- Лютий, Т. (2022). *Сковорода. Самовладдя*. Темпора.
- Мазепа, В. (2000). Історіософські ідеї Івана Франка. *Київська старовина*, 1, 62–72; 2, 18–31; 3, 38–50.
- Мазепа, В. (2001). Еліта та народні маси у соціальній філософії Івана Франка. *Філософська думка*, 6, 97–122.
- Машченко, С. Т. (2002). *Основні проблеми в історії української філософії*. ЧДПУ.

- Микитась, О. Ф. (1994). *Давньоруські студенти і професори*. Абрис.
- Мінаков, М. (2008). Відповідальність за відкритість: місія Кантівського товариства на Україні. *Філософська думка*, 6, 3–14.
- Мірчук, І. (1991). Петро Лодій та його переклад «Elementa philosophiae» Баумейстера. *Філософська і соціологічна думка*, 4, 106–125.
- Мірчук, І. (1993). Християн Вольф та його школа на Україні. *Філософська і соціологічна думка*, 4, 127–138.
- Мозгова, Н. Г. (2004). *Київська духовна академія, 1819–1920: Філософський спадок*. Книга.
- Нападиста, В. Г. (2004). *Історія етики в Україні. Друга половина XIX – початок XX ст.* «Либідь».
- Нахлік, Є. (1999). Християнський субстрат історіософії Пантелеймона Куліша. *Філософська думка*, 5, 132–141.
- Нічик, В. М. (1988). Філософія в Київській братній школі. *Філософська і соціологічна думка*, 2, 125–137.
- Нічик, В. М. (1991). *Гуманістичні та реформаційні ідеї на Україні (XVI–початок XVII ст.)*. Наук. думка.
- Нічик, В. М. (2001). *Києво-Могилянська академія і німецька культура*. Укр. центр духовної культури.
- О. О. Потебня й актуальні питання мови та культури: *Збірник наукових праць* (2004). Вид. дім Дмитра Бураго.
- Образ Христа в українській культурі* (2003). Вид. дім «КМ Академія».
- Павленко, Ю. В. (2000). *Дохристиянські вірування українського народу*. Либідь.
- Пастушенко, Л. А. (2005). П. Кудрявцев: абсолютні цінності в історико-філософському вимірі. *Наукові записки НаУКМА*, 37, 77–82.
- Пашук, А. (2007). *Філософський світогляд Івана Франка*. ВЦ ЛНУ ім. І. Франка.
- Петров, В. (2013). Куліш-хуторянин. У В. Петров, *Розвідки. Т. 1.* (сс. 208–239). Темпора.

- Пизюр, Є. (2000). В'ячеслав Липинський і політична думка західного світу. У *Хроніка 2000. Випуск 39–40. Україна: філософський спадок століть. Ч. 2.* (сс. 720–732). Українські Пропілеї.
- Пилявець, Л. (1993). Гуманістичні тенденції в поглядах на людину й суспільство Кирила Транквіліона-Ставровецького. У О. Мишенець, *Європейське Відродження та українська література XIV–XVIII ст.* (сс. 175–193). Наукова думка.
- Пітч, Р. (1992). Найголовніші елементи філософії П. Д. Юркевича. *Філософська і соціологічна думка*, 9, 86–93.
- Плужник, В. (1995). Ідеї персоналізму в Київській школі філософії. *Філософська і соціологічна думка*, 1–2, 138–167.
- Поздняков, В. М. (2010). *Наука і освіта в ноосферній концепції В. І Вернадського.* Рута.
- Пономарьов, В. (2023). *Цвітіння чудової квітки: Ольгерд Бочковський і відродження націй.* Дух і літера.
- Попович, М. (2008). *Григорій Сковорода: філософія свободи. 2-е вид.* Майстерня Білецьких.
- Попович, М. В. (1989). *Микола Гоголь. «Молодь».*
- Пріцак, О. (1991). Історіософія Михайла Грушевського. У М. Грушевський, *Історія України-Руси:* в 11 т., 12 кн. (сс. XL-LXXIII). Наукова думка.
- Проблема людини в українській філософії XVI–XVIII ст.* (1998). Логос.
- Роженко, М. (1996). *Трагедія академіка Юринця: штрихи до історії філософії радянської доби.* Укр. Центр дух. культури.
- Руденко, С. В. (2008). *Філософські погляди В. П. Петрова.* ПАРАПАН.
- Руденко, С. В. (2012). *Сучасні методологічні концепції дослідження історії української філософії.* Київський університет.
- Сиваченко, Г. (2000). Конкордизм В. Винниченка або мистецтво бути щасливим. У *Хроніка 2000. Випуск 39–40. Україна: філософський спадок століть. Ч. 2* (сс. 426–440). Українські Пропілеї.

- Симчич, М. (2009). *Philosophia rationalis у Києво-Могилянській академії: компаративний аналіз могилянських курсів логіки кінця XVII – першої половини XVIII ст.* О. Власюк.
- Сирцова, О. (2000). *Апокрифічна апокаліптика: Філософська екзегеза і текстологія з виданням грецького тексту Апокаліпсису Богородиці за рукописом XI століття Ottibonianus, gr.1.* Вид дім «КМ Academia», Пульсари.
- Скорик, М. М. (1996). *Олександр Потебня: філософія мови.* Поліграфіст, 1996.
- Скуратівський, В. (1992). Микола Костомаров. *Сучасність*, 9, 144–157.
- Слободян, О. Р. (2020). На перетині раціонального і морального: суспільствознавство як наука у трактуванні Євгена Спекторського. *Наукові записки НаУКМА. Філософія та релігієзнавство*, 6, 47–57.
- Стратій, Я. М. (1997). Розвиток філософської та політико-правової думки в Києво-Могилянській академії. У *Київські обрії: історико-філософські нариси* (сс. 61–75). Стилос.
- Стратій, Я. М. (2000). Філософія в Києво-Могилянській академії. У В. С. Горський, Я. М. Стратій, А. Г. Тихолаз, & М. Л. Ткачук, *Київ в історії філософії України* (сс. 74–129). Вид. дім «КМ Academia»; ТОВ Університетське видавництво «Пульсари».
- Стратій, Я. М. (2016). Концепція інтелектуального пізнання у філософських курсах Києво-Могилянської академії. *Sententiae*, 35 (2), 57–82.
- Табачковський, В. Г. (2002). *У пошуках невтраченого часу: Нариси про творчу спадщину українських філософів-шістдесятників.* ПАРАПАН.
- Тихолаз, А. Г. (1992). Історичні уроки однієї суперечки (П. Юркевич проти М. Чернишевського). *Філософська і соціологічна думка*, 7, 124–147.
- Тихолаз, А. Г. (2000). Філософія в Київській духовній академії. У В. С. Горський, Я. М. Стратій, А. Г. Тихолаз, & М. Л. Ткачук, *Київ в історії філософії України* (сс. 132–181). Вид. дім «КМ Academia»; ТОВ Університетське видавництво «Пульсари».
- Ткачук, М. Л. (1996). *Орест Новицький як філософ та історик філософії.* *Наукові записки НаУКМА*, 1, 85–93.

- Ткачук, М. Л. (1997). *Філософія світла і радості: Олексій Гіляров*. Український центр духовної культури.
- Ткачук, М. (1998). Київський період творчості В. В. Зеньковського. *Магістеріум: Альманах*, 1, 28–37.
- Ткачук, М. Л. (2000). Києво-Могилянська академія і становлення академічної філософії в Україні. *Філософська думка*, 4, 37–56.
- Ткачук, М. Л. (2000). *Київська академічна філософія ХІХ – початку ХХ ст.: методологічні проблеми дослідження*. ЗАТ «Віпол».
- Ткачук, М. (2002). Філософські курси Києво-Могилянської академії в контексті європейського схоластичного дискурсу. У В. Горський (Ред.), *Релігійно-філософська думка в Києво-Могилянській академії: європейський контекст* (сс. 39–66). Вид. дім «КМ Академія».
- Ткачук, М. Л. (2008). Проблема віри і знання у творчості Петра Ліницького. *Наукові записки НаУКМА*, 76, 35–42.
- Ткачук, М. (2011). Києво-Могилянська академія і становлення філософської освіти в Україні. У М. Л. Ткачук (Ред.), *Філософська освіта в Україні: історія і сучасність: Колективна монографія* (сс. 8–28). Аграр Медіа Груп.
- Ткачук, М. Л. (Ред.) (2011). *Філософська освіта в Україні: історія і сучасність: кол. моногр.* ТОВ «Аграр Медіа Груп».
- Ушкалов, Л. В. (1993). *Нариси з філософії Григорія Сковороди*. Основа.
- Ушкалов, Л. В. (2009). *Григорій Сковорода*. Фоліо.
- Ушкалов, Л. (2024). *Філософія свободи Григорія Сковороди*. Фоліо.
- Фізер, І. (1996). Поняття самопізнання у Сковороди і Сократа: компаративне дослідження. *Наукові записки НаУКМА*, 1, 49–54.
- Філіпенко, Н. (2015). З історії філософської спільноти в Україні: Київське Науково-філософське товариство (1914–1919). *Філософська думка*, 3, 90–104.
- Франчук, В. Ю. (Ред.) (2004). *О. О. Потебня й актуальні питання мови та культури: Збірник наукових праць*. Видавничий Дім Дмитра Бураго.

- Чехович, К. О. (2000). Потєбня – український мислитель-лінгвіст. – Філософія мови. У *Хроніка 2000. Випуск 37–38. Україна: філософський спадок століть. Ч. 1.* (сс. 442–461). ВІПОЛ.
- Чижевський, Д. (2005). В'ячеслав Липинський як філософ історії. У Д. Чижевський, *Філософські твори: у 4 т. Т. 2* (сс. 227–236). Либідь.
- Чижевський, Д. (2005). Думки про Шевченка. У Д. Чижевський, *Філософські твори: у 4 т. Т. 2* (сс. 172–178). Либідь.
- Чижевський, Д. (2005). Натурфілософія В. І. Вернадського. У Д. Чижевський, *Філософські твори: у 4 т. Т. 2* (сс. 237–243). Либідь.
- Чижевський, Д. (2005). П. О. Куліш – український філософ серця. У Д. Чижевський, *Філософські твори: у 4 т. Т. 2* (сс. 206–216). Либідь.
- Чижевський, Д. (2005). Філософія Г. С. Сковороди. У Д. Чижевський, *Філософські твори: у 4 т. Т. 1.* (сс. 165–379). Смолоскип.
- Чижевський, Д. І. (2005). Іван Вишенський. В'ячеслав Липинський як філософ історії. У Д. Чижевський, *Філософські твори: у 4 тт. Т. 2* (сс. 130–141). Либідь.
- Чижевський, Д. І. (2005). Нариси з історії філософії на Україні. У Д. Чижевський, *Філософські твори: у 4 т. Т. 1* (сс. 5–166).
- Шевельов, Ю. (1992). Олександр Потєбня і національне питання. У О. Потєбня, *Мова. Національність. Денаціоналізація.* (сс. 7–46). [б. в.].
- Шевченко, В. І. (2001). *Філософська зоря Лазаря Барановича.* Укр. центр духовної культури.
- Шевченко, І. (2000). Сутність людини у працях Києво-Могилянської академії (XVII – XVIII). *Філософська думка*, 5, 123–136.
- Шинкарук, В. І. (1998). «Хрущовська відлига» і нові тенденції в дослідженнях Інституту філософії АН України в 1960-х роках. *Філософська думка*, 4–6, 5–22.
- Шурляков, С. (1993). До історії філософських товариств у Києві (Київське Релігійно-Філософське та Науково-Філософське товариство). *Філософська і соціологічна думка*, 7–8, 147–186.
- Щурат, В. (2000). Філософська основа творчості П. Куліша. У *Хроніка 2000. Випуск 39–40. Україна: філософський спадок століть. Ч. 2.* (сс. 92–115). ВІПОЛ.

Юринець, Я. (2007). Біля витоків «радянської філософії» в Україні(1920-1930-ті рр.). *Наукові записки НаУКМА*, 63, 74–83.

Юринець, Я. (2009). З історії українських літературно-філософських дискусій 1820-х років: Володимир Юринець contra Микола Хвильовий. *Наукові записки НаУКМА*, 89, 71–75.

Навчальні посібники:

Білодід, Ю. М. (2006). *Філософія. Український світоглядний акцент: навч. посібник для студ. вищих навч. закл.* Кондор.

Бондар, С. В., Вдовиченко, Г. В., & Кривда, Н. Ю. (2008). *Історія української філософії: підручник.* Академвидав, 2008.

Васянович, Г. П. (2007). *Історія української філософії: навч. посіб.* «Ставропігон».

Возняк, С. (2003). *Філософська думка України : імена та ідеї: навч.-метод. посіб.* Плай.

Возняк, С. М., Голянич, М. Ю., & Москаленко, Ю. М. (2003). *Філософська думка України: імена та ідеї: навч.-метод. посіб. 2-е вид.* Плай.

Гнідан, О. Д., & Дем'янівська, Л. С. (1996). *Володимир Винниченко: життя, діяльність, творчість: навч. посібник.* Четверта хвиля.

Горський, В. С. (1996). *Історія української філософії: Курс лекцій: навч. посібник для студ. вищ. навч. закладів.* Наукова думка.

Горський, В. С., & Кислюк, К. В. (2004). *Історія української філософії: Підручник.* Либідь.

Дубінін, В. В. (2006). *Розвиток філософської думки в Україні: Навч. посіб. для студ. вищ.навч. закл.* ДДМА.

Кашуба, М. В. (Ред.) (2004). *Історія української філософії: Хрестоматія.* Видавничий центр ЛНУ ім. І.Франка.

Козак, І. Й. (2010). *Основи української філософії: навчальний посібник. 2 вид.* Оіюм.

- Коротіч, Г. В. (2002). *Історія філософії України: Курс лекцій: навч. посібник*. ПДТУ.
- Кралюк, П. М. (2013). *Історія філософії України: навчальний посібник*. Вид. Національного університету «Острозька академія».
- Огородник, І. В. (2007). *Українська філософія в іменах. Навч. посіб.* Либідь.
- Огородник, І. В., & Огородник, В. В. (1999). *Історія філософської думки в Україні. Курс лекцій: навч. пос.* Вища школа: Тов-во «Знання».
- Огородник, І. В., & Русин, І. В. (1997). *Українська філософія в іменах: навч. посібник*. Либідь.
- Петрушенко, В. Л., & Бразуль-Брушковський, Є. Г. (2013). *Філософія. Частина II. Історія української філософії. Фундаментальні проблеми сучасної філософії: навчальний посібник*. – Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2013. 160 с.
- Русин, М. Ю, Огородник, І. В., & Бондар, С. В. (2008). *Історія української філософії: Підручник для студ. вищ. навч. закл.* Київський університет.
- Тарасенко, М. Ф. (1993). *Історія філософії України: Хрестоматія: навч. посібник*. Либідь.
- Тарасенко, М. Ф., Русин, М. Ю., & Бичко, І. В. (1994). *Історія філософії України: підручник для студ. вищих навч. закладів*. Либідь.
- Федів, Ю. О., & Мозгова, Н. Г. (2000). *Історія української філософії: навч. посібник*. Україна.
- Хамітов, Н., Гармаш, Л., & Крилова, С. (2014). *Історія філософії: проблема людини та її меж. Вступ до філософської антропології як метаантропології. Навчальний посібник зі словником. 3-е вид.* КНТ.

Довідкова література:

- Брюховецький, В. С. (Ред.) (2001). *Києво-Могилянська академія в іменах XVII–XVIII ст.: енциклопед. вид.* Вид. дім «КМ Академія».
- Горський, В. С, Ткачук, М. Л, & Нічик, В. М. (2002). *Філософська думка в Україні: Біобібліографічний словник.* «Пульсари».

Коцур, Н. (Ред.) (2017). *Сковорода Григорій (1722–1794): Науково-допоміжний бібліографічний покажчик* [б. в.].

Крисаченко, В. С. (2006). *Історія української філософії: хрестоматія-довідник*. МП Леся.

Ткачук, М. Л., & Брюховецький, В. С. (Ред.) (2015–2016). *Київська духовна академія в іменах: 1819–1924: енциклопедія : в 2 т. Т. 1: А–К; Т. 2: Л–Я*. Вид. дім «Києво-Могилянська академія».

Ушкалов, Л. В. (2004). *Григорій Сковорода: семінарій*. Майдан.

Шинкарук, В. І. (Ред.) (2002). *Філософський енциклопедичний словник*. Абрис.

Покликання на інтернет-ресурси

<https://library.ukma.edu.ua/resursy/bazy-danykh/27-resursy/601-resursy-vidkrytoho-dostupu> – Бібліотека НаУКМА, ресурси відкритого доступу

<https://scholar.google.com.ua/schhp?hl=uk> – Пошукова система Google Академія

<http://litopys.org.ua/> – Сайт «Ізборник»

<https://chtyvo.org.ua/> – Електронна бібліотека «Чтиво»

[Україніка - електронна бібліотека | НБУВ](#)

<https://www.ukrlib.com.ua/> – Бібліотека української літератури

<https://hromadalib.wordpress.com/> – Громадівська бібліотека

<https://diasporiana.org.ua/> – Електронна бібліотека видань діаспори

ОЦІНЮВАННЯ

Засобами оцінювання та методами демонстрації результатів навчання є:

- презентація результатів виконаних завдань і дослідження (оцінка семінару);
- участь у дискусії (оцінка семінару і семінару–круглого столу);
- обговорення презентацій (оцінка семінару і семінару–круглого столу);
- командні проекти (оцінка семінару–круглого столу);
- індивідуальна письмова робота (реферат).

Умови визначення навчального рейтингу

1.Робота в семестрі

Види робіт	Кількість	Максимальний бал за заняття/роботу	Загальна кількість балів
Семінарські заняття	6	6	36
Доповідь на семінарі семінару–круглому столі-	1	10	10
Письмова робота з курсу	1	14	14
Разом:			60

2. Екзамен

Види робіт	Кількість завдань	Максимальний бал за завдання	Разом
------------	-------------------	------------------------------	-------

Усна співбесіда за питаннями	2	20	40
		Разом:	40

Критерії оцінювання знань і вмінь з дисципліни

Оцінювання знань і вмінь студентів, набутих під час вивчення дисципліни, здійснюється за загальноуніверситетською рейтинговою системою.

Рейтингова оцінка з дисципліни «Філософська думка в Україні» (максимум – 100 балів) є комплексною характеристикою компетентності студента, яка враховує результати поточної семестрової роботи (максимум – 60 балів) і підсумкового контролю (максимум – 40 балів).

Поточна семестрова оцінка є сумою балів, отриманих студентом за виконання аудиторної та самостійної роботи; формою підсумкового контролю є екзамен.

Умовою допуску студента до екзамену є наявність не менше 30 балів за роботу в семестрі. Студенти, не допущені до іспиту, отримують академічну заборгованість, ліквідація якої передбачає повторне прослуховування дисципліни.

У разі отримання рейтингової оцінки **30–59 балів** студент має право на двократне перескладання дисципліни – викладачеві та комісії; **рейтингова оцінка з дисципліни, отримана шляхом перескладання, не може бути вище 60 балів.**

У разі отримання рейтингової оцінки **менше 30 балів** студент не допускається до перескладання дисципліни. \

Підсумковий контроль з дисципліни здійснюється у формі усного екзамену, що передбачає оцінювання рівня засвоєння студентами всього обсягу програмного матеріалу. Відведений час на підготовку іспиту – 15 хв. Користування будь-якими допоміжними засобами (конспектами, літературою, технічним приладдям тощо) під час проведення іспиту не допускається.

Несамостійна підготовка студента іспитової відповіді має наслідком незадовільну екзаменаційну оцінку.

Види робіт	Кількість балів	Критерії оцінювання
Семінарське заняття	1–2	Доповнення
	3–4	Відповідь із використанням основної літератури (першоджерела)
	5-6	Відповідь із використанням основної (першоджерела) та додаткової (дослідження) літератури
Доповідь/презентація на семінарі (круглому столі)	1–6	Доповідь підготовлена із запізненням та/або містить прогалини та помилкові твердження. Доповідач не демонструє належної підготовки та/або не готовий відповідати на змістовні запитання.
	7–9	Доповідь підготовлена і виголошена вчасно, але без дотримання вимог.
	10	Доповідь підготовлена і виголошена вчасно, з максимальним використанням рекомендованої літератури. Доповідь структурована, логічна, послідовна; містить елементи проблемного підходу. Доповідач демонструє володіння матеріалом і здатність відповісти на запитання аудиторії.
Письмова робота з курсу	0	Завдання не виконане у визначений викладачем термін або містить плагіат.
	1–6	Завдання виконане не повною мірою; автор(ка) демонструє побіжне знання програмного матеріалу дисципліни; не виявляє навичок аналізу і логічного та послідовного викладу; подекуди припускається помилкових суджень. Проведене автором(кою) опрацювання теми не носить самостійний характер. Робота містить певні фактографічні неточності й необґрунтовані судження; не дотримано або недостатньо дотримано вимоги щодо структури й оформлення тексту.
	7–9	Автор(ка) демонструє достатню обізнаність із програмним матеріалом дисципліни та вміння логічно і послідовно викладати його зміст. Разом із тим, завдання виконане недостатньо повною мірою, у тексті наявні певні фактографічні неточності та мовно-стилістичні недоліки. Виклад змісту не є достатньо

		аргументованим. Роботі бракує аналітичного характеру.
	10–12	Завдання виконане вчасно і повною мірою; автор(ка) демонструє належний рівень знання і розуміння програмного матеріалу дисципліни; виявляє аналітичні здібності, здатність до самостійного, системного, логічного і послідовного мислення. Робота вчасно подана й оформлена у відповідності до вимог.
Екзаменаційна відповідь на питання, визначене в білеті	0	Відповідь відсутня. Виявлено спроби несамотійної підготовки до відповіді.
	1–6	Відповідь не чітка і не повна. Студент(ка) демонструє побіжне знання програмного матеріалу дисципліни; не виявляє належного рівня володіння першоджерелами і додатковою літератури; подекуди припускається помилкових суджень.
	7–12	Студент(ка) демонструє достатню обізнаність із фактичним змістом програмного матеріалу дисципліни, але не виявляє належного рівня його розуміння. Відповідь задовільна, але недостатньо чітка і повна.
	13–15	Студент(ка) демонструє належну обізнаність і розуміння змісту програмного матеріалу дисципліни. Відповідь чітка, але недостатньо повна. Бракує логіки викладу і знання додаткової літератури предмета.
	16–20	Студент(ка) демонструє належну обізнаність і розуміння змісту програмного матеріалу дисципліни. Відповідь чітка і повна, логічна й аргументована. Студент(ка) виявляє знання обов'язкової і додаткової літератури предмета.

**Порядок перерахунку рейтингових показників нормованої 100-бальної
університетської шкали оцінювання в національну 4-бальну шкалу та шкалу ECTS**

За шкалою університету	За національною шкалою		За шкалою ECTS
	Екзамен	Залік	
91 – 100	відмінно	зараховано	A (відмінно)
81 – 90	добре		B (дуже добре)
71 – 80			C (добре)
66 – 70	задовільно		D (задовільно)

60 – 65			Е (достатньо)
30 – 59	незадовільно	не зараховано	Ф (незадовільно – з можливістю повторного складання)
1 – 29			ФХ (неприйнятно – з обов'язковим повторним курсом)

Adstract

The study guide reflects and summarizes the experience of teaching the course “Philosophical Thought in Ukraine” at the National University of Kyiv-Mohyla Academy. The textbook is designed to introduce students the general trends in the development of Ukrainian philosophy, to highlight key issues, ideas, concepts that originated and spread in Ukraine, to present the range of personalities who represented Ukrainian philosophical thought. The proposed materials of the study guide address a number of theoretical and methodological issues that remain important today. From what perspective can the question of the national identity of philosophy be raised? Can we distinguish the characteristic features of Ukrainian philosophy? What criteria can be used to define the content of Ukrainian philosophy? What works and personalities should constitute its subject field? In recreating the phases of the formation of Ukrainian philosophy, it is also proposed to discuss with students topical issues of contemporary Ukrainian studies, including: determining the preconditions and features (historical, cultural, linguistic, educational) of the formation of philosophical education in Ukraine, recreating the factors of formation of academic philosophy in Ukraine, highlighting the European context of the development of Ukrainian philosophy, clarifying the philosophical aspects of the national question by domestic intellectuals in the nineteenth and twentieth centuries, etc.

The study guide offers auxiliary materials that will help to achieve more effective and fruitful cooperation between students and the teacher during the study. The posted thesis statement of the lecture material is accompanied by questions for self-study. In order to systematize the lecture material, the lectures are followed by appendices with summary tables and a glossary of terms that will help students to better and more articulately grasp the concepts, ideas of Ukrainian philosophers. Separate sections are devoted to the topics and questions presented in the seminars, as well as questions for independent study of the course topics. There is also a scheme (step-by-step actions) of the requirements for completing an individual written assignment for the course.

For better mastering of the materials of lectures and seminars, test questions on the discipline are offered for self-study. The textbook contains lists of basic (primary sources) and additional (research) literature for each seminar, as well as a rather extensive bibliography for the entire course, which includes the following headings: primary sources, research literature, textbooks, reference literature, links to Internet resources.

Key words: philosophical thought, cultural approach, philosophy as curiosity, existential philosophy, academic philosophy, philosophical education, spiritual and academic philosophy, university philosophy, national idea.